

Köbel Szilvia

A REPÜLŐ EGYETEM PROFESSZORA

Szabó Miklós
(1935-2000)
portréja

ARS.

L.M.GY.

Köbel Szilvia
A REPÜLŐ EGYETEM
PROFESSZORA
Szabó Miklós (1935-2000) portréja

BEVEZÉ

X 260 466
Köbel Szilvia

A REPÜLŐ EGYETEM PROFESSZORA

Szabó Miklós (1935-2000) portréja

Lektorálta: Szász Zoltán

KUK Könyv és Kávé Kiadó

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Budapest, 2016

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001211395

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

c. Köbel Szilvia, 2016

c. KUK könyv és Kávé Kft. 2016

Minden jog fenntartva!

Kiadja:

KUK Könyv és Kávé Kft.

és az

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Felelős kiadó: Sugár S. András, Gyarmati György

Lektor: Szász Zoltán

Korrektúra: Vértess Judit

Borítóterv, tördelés, könyvterv: Zimmermann Zsolt

A Kiadó köszönet mond a családi fotók
bemutatásának lehetőségéért.

A szerző fotóját Köbel Dávid készítette.

Nyomdai produkció: Wunderlich Production Kft.

X260766

BEVEZETŐ¹

„A legtöbb baj velem volt, az Intézet Sorgenkindjével...” – idézte fel 1991-ben Szabó Miklós azt az időszakot, amikor a 70-es években – saját megfogalmazása szerint – a Történettudományi Intézet volt „az egyik rés, amin keresztül a demokratikus ellenzék behatolt a hivatalos rend bástyafalai közé”.² Neve szorosan összefonódik a demokratikus ellenzék történetével, és ugyanígy az MTA Történettudományi Intézete rendszerváltás előtti mindennapjaival is.

Utóbbi volt a főállású munkahelye, ám hivatása művelését mintegy megkettőzte a Kádár-korszak második felében. Másokhoz – kevesekhez – hasonlóan lett egyike a legalitás és illegálitás mezsgyéjén lavírozó történészeknek. Tudatosan választotta ketté a tevékenységét – saját megfogalmazása szerint – „egy hivatalos és egy nem hivatalos részre”.³ Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen „oly korban élt”, amikor jogi garanciák nem biztosították az alapjogok, így a szólás- és véleményszabadság, a tanszabadság, a tudományos élet és a kutatás szabadságának az érvényesülését.⁴ „Hivatalosan” – fogalmazhatunk úgy is, hogy

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára állampolgári adatfeldolgozó osztály munkatársainak, valamint dr. Draskovich Edinának, az Országgyűlési Könyvtár munkatársának a tanulmány megírásához szükséges anyagok összegyűjtésében nyújtott segítségéért. Köszönöm Jankó Attilának, hogy felhívta a figyelmemet Szabó Miklós egyes publikációira, kiadatlan kézirataira, valamint Szabó Miklóssal kapcsolatos személyes emlékeit is megosztotta velem. Köszönöm Előd Nórának, Szabó Miklós első feleségének, és Balás Fruzsínának, Szabó Miklós második feleségének, özvegyének a fényképeket, a személyes beszélgetéseket, valamint Gyarmati Györgynek és Pető Ivánnak hogy értékes észrevételeikkel, kiegészítő információkkal segítették a monográfia megírását, Szász Zoltánnak pedig azt köszönöm, hogy lektorálta a kötetet.

² Szabó Miklós: Az írott szó morális jelentősége. Lackó Miklóssal beszélget Szabó Miklós. Beszélő, 3. évfolyam, 37. <http://beszelo.c3.hu/cikkkek/az-irott-szo-moralis-jelentosege>

³ Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 35.

⁴ Lásd ezzel kapcsolatban Köbel Szilvia: Szólásszabadság – szólás utáni

„nyilvánosan” – nem volt szabad bármilyen véleményt nyilvánítani vagy tudományos álláspontot képviselni, különösen olyan témákról nem, amilyenekkel Szabó Miklós szívesen foglalkozott. Ilyen volt a kommunista párt, a Szovjetunió, vagy 1956 története és értelmezése. Saját bevallása szerint ezek voltak inkább a szíve szerinti témák, de érdekelte a hivatásos szaktörténész téma, nevezetesen a konzervativizmus, és a fasizmus témaköre is.⁵

Kiváló intellektusra és stabil személyiségre vall, hogy az illegális és a fél-nyilvános munkássága, valamint a legális tevékenysége mindezek ellenére szinte koherens egységet alkotott. A kilencvenes évek második felében így vallott erről: „Cikkeimben megpróbáltam áthallásos szövegeket írni; ezek komplikált és erősen közvetett áthallások voltak. Amikor a Horthy-rendszer konszolidációját bíráltam, és azt hangsúlyoztam, hogy mennyire megmaradtak benne a totalitárius és a későbbi nyilas párt felé mutató vonások, valójában azt akartam, hogy a másik totalitarizmus és a Kádár-rendszer konszolidációjának a hamissága és problematikus volta jusson az emberek eszébe.”⁶

Munkásságának megjelenési formája is éppen e kettősséghez igazodott. Az intézeti kutatásait hivatalos lapokban publikálhatta, ám „nagy témái” – illegális, esetleg fél-legális csatornákon keresztül – a „szóbeliség szintjére szorultak”.⁷

szabadság. Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén, Magyarországon, I-II. rész. Betekintő, 2013/1. és 2013/2.

5 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 34.

6 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 34.

7 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 34.

Katedrája a Repülő Egyetem⁸ (a továbbiakban: repülő egyetem) lett, amelynek Budapesten és Szegeden mindvégig meghatározó előadója volt. A nyolcvanas években már a szamizdat irodalomban is jelentek meg írásai,⁹ és ahogyan a rendszer is fokozatosan engedett – pontosabban dezorientálódva engedni kényszerült – a szorításból, úgy mosódott össze egyre jobban a határ a két tevékenysége között, és lettek az „áthallások” is nyílt beszédek.

Az általa leírtak és mondottak nem maradtak következmény nélkül. Gondoljunk a Beszélő első számában a Bibó-émlékkönyvről közölt írására, amiért megrovást kapott az Intézetben, vagy a Rakpart Klubban 1985 körül tartott előadására, melyben beszélt 1956-ról és a Szovjetunióról, és ami minden bizonnyal közrejátszott abban, hogy a Hazafias Népfront égisze alatt működő Rakpart Klubban – egy időre – beszüntessék az előadásokat.¹⁰

8 A repülő egyetemet lengyel mintára hozták létre. Lengyelországban az illegális ún. repülő egyetemet lengyel disszidensek támogatták, és az 1981-es rendkívüli jogrend bevezetéséig működött. Lásd ehhez Meeting with Allan Tyrrell and former members of European Democratic Students (EDS). Allan Tyrrell az Európai Parlament tagja volt 1979-1984 között, és 1979 novemberében látogatást tett Lengyelországban, ahol találkozott ellenzékiekkel. Az ő akkori Európai Parlamenti beszámolójában említést tett a Repülő Egyetemről is. A lengyel The Institute of National Remembrance (Nemzeti Emlékezet Intézete) 2004-ben tartott egy emlékeztetőt Allan Tyrrell látogatásáról, az erről szóló feljegyzést lásd: <http://ipn.gov.pl/en/news/2006/meeting-with-allan-tyrrell-and-former-members-of-european-de>. A letöltés ideje: 2015. június 01.; A repülő egyetemről lásd bővebben: Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956–1990. Budapest, Corvina, 2008., valamint Nagy-Csere Áron „Ha Demszkyről százötven jelentést nem írtam, akkor egyet se.” Életútinterjú Miklós Györggyel. In Betekintő, 2011/1. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2011_1_nagy_csere_o.pdf. A letöltés ideje: 2015. december 28.; Német nyelven lásd Hans-Jürgen Rother: Die Freie Montaguniversität in Budapest. Eine fliegende Universität in Ungarn vom Ende der 1970er bis Mitte der 1980er Jahre. Verlag Ungarisches Institut, Regensburg, 2014.; Angol nyelven lásd Hanna Bucznyska-Garewicz: The Flying University in Poland, 1978-1980. In Harvard Educational Review April 1985, Vol. 55, No. 1, pp. 20-34.

9 Ilyen volt a Beszélő című szamizdat kiadvány első számában megjelent írása a Bibó-émlékkönyvről, vagy a Párizsban megjelenő Magyar Füzetekben egy cikke 1987-ben. Lásd Szabó Miklós: A Bibó-émlékkönyv. (Beszélő, 1981/1.); Szabó Miklós: Még néhány szó a magyar önépítésről. (Magyar Füzetek 18., Párizs, 1987.)

10 ABTL-4-1. A-3329 számú irat Szabó Miklós előadása a Rakpart Klub-

Azonban a szónak nemcsak a „szankció” értelmében beszélhetünk Szabó Miklós tevékenységének komoly következményeiről. Olvasóinak, hallgatóinak a gondolkodásában is maradandó nyomot hagyott. Nem véletlenül lett Szabó Miklós a rendszerváltás egyik „szürke eminenciás” kulcsszereplője, és munkássága mára sem merült a feledés homályába. Facebook oldalt is működtetnek a neve alatt,¹¹ írásai, előadásainak anyagai új és új kiadásokat érnek meg. A hetvenes-nyolcvanas években magánlakásokon tartott több előadásáról hangfelvétel készült, amelyet utólag, szerkesztett változatban egykori „tanítványai” adnak közre, ahogy megmaradt kéziratok szövegeit is.¹² Egykori demokratikus ellenzéki bajtársa, történész pályatársa, majd a rendszerváltás utáni országgyűlési képviselőtársa, Pető Iván Szabó Miklósnak 2000-ben bekövetkezett halálakor írta róla összegzően – nyilvánvalóan a jelenkor kutatására gondolva –, hogy „aligha volt szakmájának olyan művelője, akinek hatása mások gondolkodására az övénél nagyobb lett volna”.¹³

ban 1985 körül. Lásd a témához „Forgó” fedőnevű ügynök jelentéseit, aki a Hazafias Népfront keretében működő klubokról, rendezvényekről folyamatosan jelentett 1979 és 1985 között. A politikai rendőrség egyértelműen károsnak tekintette ezeket a programokat, mert „Forgó” egyik 1983-ban tett jelentéséhez fűzött értékelés szerint a „korábbi évekhez hasonlóan a társadalomban meglevő negatív jelenségeket felmagyarázva folytatják negatív irányba befolyásoló politikai tevékenységüket”. ÁBTL-M-40723/1. 240. oldal. Lásd még Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 43.

¹¹ <https://www.facebook.com/in.memoriam.szabo.miklos/> A letöltés ideje 2016. június 27. Szerkesztő: Jankó Attila- Szabó Miklós örököseinek engedélyével

¹² Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította: Jankó Attila. Szeged, 2013. E kötet Szegeden tartott előadásainak anyagát tartalmazza.; Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867-1918. Budapest, 2015. Szabó Miklós tanulmányának második kiadása születésének 80. évfordulóján rendezett konferencia alkalmából jelent meg. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf> A letöltés ideje: 2015. június 4. A kötet első ízben három évvel Szabó halála után, 2003-ban jelent meg Budapesten az Új Mandátum Kiadó gondozásában. 2015-ös második kiadása kizárólag elektronikus formában érhető el. Szabó Miklósnak ez a műve a hetvenes-nyolcvanas években folyamatosan íródott, de így, ebben a formában csak halála után adták ki tanulmányát

¹³ Pető Iván: Szabó Miklós (1935-2000). Mozgó Világ, 2000/11. <http://epa.>

Szabó Miklós születésének nyolcvanadik évfordulójára ismételten kiadott, *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1967-1918)* című kötete (az első kiadás 2003-ban volt) utószavában egykori pályatársa így ír Szabó történészi munkásságáról: „Kevés történetírói munkában valósul meg a politikai ideológia és a politikai mozgalmak kölcsönhatásának ilyen alapvető és mélyenszántó vizsgálata.”¹⁴ „Szabó Miklósnak rendkívüli tehetsége volt a hiányos és ellentmondásos források értelmezésére, a jelenségek lényegét megragadó modellek alkotására” – mondta róla Szabó születésének nyolcvanadik évfordulójára rendezett konferencián Jankó Attila, egykori szegedi tanítványa, aki ma is különös gondot fordít arra, hogy Szabó Miklós szellemi hagyatéka tovább éljen.¹⁵ Temetésén Lackó Miklós, aki a Történettudományi Intézetben kollégája, és osztályvezetőként védelmezője volt, többek között azzal méltatta Szabó Miklós történészi munkásságát, hogy ő lett a „történetpolitikai tanulmány műfajának megújítója”, és „az utolsó 150 év magyar történetéről szóló komolyabb írásokban az övé a legmagasabb ún. idézettségi mutató”.¹⁶

mek.oszk.hu/01300/01326/00011/nov1.htm

¹⁴ Sándor Tibor: Utószó a második kiadáshoz. 462. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf>

¹⁵ Jankó Attila: Szabó Miklós politikai szerepei. Előadás elhangzott a Republikon Intézetben 2015. május 6-án. http://republikon.hu/media/20961/j_a-szabo_miklos-2015-05-06.pdf

¹⁶ Lackó Miklós: Szabó Miklós emlékeztetése. „Hallgatni tudott, de hamisan szólni soha.” Beszéd elhangzott 2000. október 3-án a Farkasréti Temetőben. Beszélő, 2000. szeptember-október. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Ehallgatni-tudott-de-hamisan-szolni-soha%E2%80%9D> A teljesség igénye nélkül néhány hivatkozás Szabó Miklósról: A magyar politikatudomány válogatott bibliográfiája 1993-1999. <http://politologia.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&evszam=1995&kezd=91>; Politikai gondolkodás bibliográfiája. Kereszténydemokrácia tudásbázis. <http://barankovics.hu/keresztenydemokraciadatbazi/keresztenydemokracia-tudasbazi>; Szabó Ildikó: Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867-2006. Akadémiai doktori értekezés, 2002. http://real-d.mtak.hu/104/1/Szab%C3%B3_Ildik%C3%B3.pdf; Csizmadia Ervin: A szamizdat szubkultúrája. EPA Budapesti Negyed 22. (1998/4) <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00005/129->

De ki is volt Szabó Miklós, akinek ilyen többretegűen reflektált a munkássága, és aki – a fentiekből következően – aligha véletlenül került a pártállami politikai rendőrség figyelmének is a középpontjába? Ki volt az az ember, akit Lackó Miklós a temetésén úgy jellemzett, hogy „erkölcsi jelleme kristálytiszt volt, töretlen és megrendíthetetlen”, és aki „hallgatni tudott, de hamisan szólni soha”?¹⁷ Az aláb-

biakban megkísérjük felvázolni a demokratikus ellenzék e kiemelkedő egyéniségének a portréját, aki 2015-ben lett volna nyolcvan éves.

CSALÁDI HÁTTERE, FIATALKORA, PÁLYAKEZDÉS

Szabó Miklós „a keresztény középosztályba sorolható, de határozottan polgári értékeket valló családban született”.¹⁸ Részleteket az Országgyűlési Almanachból tudhatunk meg, miszerint Szabó Miklós mindkét ágon református családból származott. Apja családja paraszti háttérű, anyja hajdú eredetű „elszegényedett dzsentricsalád” sarja volt. Édesapja „felsőkereskedelmi iskolai végzettséggel” már „első generációs középosztálybeli magántisztviselő lett”, de tagja volt a Nemzeti Parasztpártnak is. Anyai nagyapját az ötvenes években kulákká nyilvánították, édesanyja pedig otthon a háztartást vezette.¹⁹

Az 1935. május 6-án Budapesten született Szabó Miklós 20 elemi és középiskolai tanulmányait is Budapesten végezte. 1954-ben érettségizett az óbudai Árpád Gimnáziumban utolsó nyolcosztályos évfolyamként,²¹ majd ugyanabban az évben felvették az ELTE Böl-

172.html; Maurer György: Átkelés a harmadik part felé. A tanulmány húzót, szerkesztést változata megjelnt: Mozgó Világ 1993/12. http://bocs.hu/3part/lev-lap-tort.htm; Iván Zoltán Dénes: Liberty and the Search for Identity. Liberal Nationalisms and the Legacy of Empires. CEU Press Budapest – New York, 2006. https://books.google.hu/books?id=vJsoUVvdBQ&p=PA237&lpg=PA237&dq=szab%C3%B3+mikl%C3%B3s+C3%B3m%C3%BAmi%C3%A1k+C3%B6k%C3%B6k%C3%A9gse&source=bl&ots=xUH90CfMa4&sig=MujGF7tEjPiPmW3M7Wrh4sICsEk&hl=hu&sae=X&KP5RvAlnGsqshGHU6oHgBA&ved=0CB4Q6AEwaDgefv=onepage&q=szab%C3%B3+mikl%C3%B3s+C3%B3s+20ml%C3%BAmi%C3%A1k+20%C3%B6k%C3%B6k%C3%A9g&f=false; Lackó Miklós: Veszélyes neokonzervatívizmus. Szabó Miklós posztumusz könyvéről. In A Mozgó Világ internetes változata: huszonkilencedik évfolyam, nyolcadik szám. http://epa.oszk.hu/01300/01326/00042/06laklo.html; Cieger András: Konzervatívizmus – kontinuitás – konstrukció. Szabó Miklós: Az újkonzervatívizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918). Szerk. Sándor Tibor. Bp. Új Mandátum, 2003. [recenzió] http://www.politudszemle.hu/szamok/2004_1szam/2004_1_cieger.pdf; Szűcs Zoltán Gábor: A történelem visszatér. Viták a rendszerváltás politikai legitimációjáról (1989–1990). ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet. Fakultativ tárg. Visszatérő történelem - E3); Erős Vilmos: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. In http://eda.emc.ro/bitstream/handle/10598/25936/EM_2009-1_2__002_Eros_Vilmos_A_magyar_tortenetiras.pdf?sequence=1; Petráš Eva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. Az egyház társadalmi tanításának recepciója a katolicus értelmiség körében, 1931–1944. In Egyháztörténeti Szemle, 2000/10. 3.-6.o.); Pető Iván: Anti krátkij kurzsz (Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal – Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-féher-zöld színre festett sztálinizmusról. Szeged, 2013, JATEPress) http://www.mozgovilag.hu/?p=7694, http://mek.niif.hu/02100/02129/index.phtml; http://boldogsag.net/index.php?option=com_content&view=article&id=12044:kis-magyar-repul-egyetem-1983&catid=775:gulasz-szocializmus-abc, http://nol.hu/kultura/szabo-miklos-80-1532903; Ország Károly: A budapesti polgárok kitelepítése 1951-ben Dobródrára. In Confessio, 2015/1. http://confessio.reformatus.hu/a-budapesti-polgarok-kitelepitesi-1951-ben-dobrodra/page4. Agárdi Péter: Kultúravesztés vagy kultúráváltás? (Nemzeti értékek – kultúrákövetítés – művelődéspolitikák) PTE FEEK, Pécs, 2012. http://digitalia.lib.pte.hu/books/agardi-peter-kulturaveszes-vagy-kulturavaltas-pteeek-peccs-2012/html/index.html#http://digitalia.lib.pte.hu/books/agardi-peter-kulturaveszes-vagy-kulturavaltas-pteeek-peccs-2012/html/04kulturavaltes-1983&catid=775; Gyáni Gábor: Relatív történelem. Budapest, 2007

17 Lackó Miklós: Szabó Miklós emlékezetére. „Hallgatni tudott, de hamisan szólni soha.” Beszéd elhangzott 2000. október 3-án a Farkasréti Temetőben. Beszélő, 2000. szeptember-október. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Ehallgatni-tudott-de-hamisan-szolni-soha%E2%80%9D>

18 Sándor Tibor: Utószó a második kiadáshoz. 461. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf>

19 <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

20 Teljes születési neve: Szabó Miklós Barnabás. Előfordult, hogy Szabó M. Barnabás néven jelent meg szamizdat publikációja. <http://beszelo.c3.hu/szerzok/szabo-m-barnabas-szabo-miklos>

21 Három politikus: Antall József, Petrasovits Anna és Szabó Miklós – Fényi Tibor interjúi. In Valóság, 1990/1. szám. 69-77.

csészettudományi Karára, magyar nyelv és irodalom-történelem szakra.²² Későbbi elmondása szerint tudatosan választott olyan szakot, aminek a politikához volt köze, holott a gimnáziumban inkább a művészetek terén voltak sikerei. Úgy jellemezte magát, mint aki apja hatására – aki a Margitsziget Rt. cégvezetője volt – a gimnáziumi évek alatt „egy triviális értelemben vett angolszász orientációjú liberális” volt. Apjának Churchill volt a „politikai eszménye”, kezdettől fogva Hitler- és németellenes volt. Így Szabó Miklós is korán felismerte, hogy „a sztálinizmus ugyanaz a sötét diktatúra, mint a hitlerizmus”, de apjával együtt azt is vallották, hogy a „kettő közül a hitlerizmus a rosszabb”. A gimnáziumi osztályában egyébként – két „vonalas” fiú kivételével – „mindenki ellenséges volt a rezsimmel”, így nem csoda, hogy a továbbtanuláshoz gondosan mérlegelte és átlátta a különböző szakok politikai vetületét is.²³ Filozófiaszakra azért nem akart jelentkezni, mert az szerint „voltaképpen marxistaképző volt”, a szociológiát akkoriban „burzsoá áltudománynak” tartották, a közgazdaság-tudományt pedig „magasabb szintű könyvelőképzésnek”, ahol ráadásul a matematika is gondot jelentett volna neki. Így választotta a történelmi pályát.²⁴ Szerinte azért vették fel „elsőre” az egyetemre, mert „1954 volt az egyetlen igazi Nagy Imre-év”, és így apjának „nem különösebben kedvező származása nem volt hátrány”.²⁵

22 <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

23 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III./III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 36.

24 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III./III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 36.

25 Három politikus: Antall József, Petrasovits Anna és Szabó Miklós – Fény Tibor interjúi. In Valóság, 1990/1. szám. 69-77.

A gimnáziumi évek azonban más tekintetben is alakították az életrajzát. Visszaemlékezése szerint gyenge gyerek volt, és nehezen viselte a „kamaszagresszivitást”. Nem tudott „beleilleszkedni a kamaszbanda pszichikai helyzetébe”, és szerinte ez csinált belőle „intellektuelt”, nem pedig a társadalmi helyzete. Sőt, egyenesen az antiszemitizmus szenvedélyes elutasítását is erre vezette vissza: már iskolás korában azt értette meg, hogy a zsidókra is egyfajta „kamaszbanda-agresszivitás” irányul, és azt már történészként tette hozzá, hogy „a fasizmus éppen ezt a kamaszbanda-agresszivitást instrumentalizálta a rohamosztagokban”.²⁶

1956-tól történészszakképzésben vett részt az egyetemen, és így tanúja lehetett a Sztálin halála után, 1955 tavaszán életre hívott Petőfi Kör vitáinak.²⁷ A kört eredetileg azzal a céllal hozták létre, hogy a hivatalos ifjúsági szervezet, a DISZ (Dolgozó Ifjúsági Szövetség) keretei között politikai vitafórumot szervezzenek. '56-ra azonban a korabeli „pártellenzéki” reformtörekvések fórumává vált, és nyilvános vitái (pl. sajtóviták, történészvita) bátorítást adtak a változtatást sürgető erőeknek.²⁸ Lényegében ekkor kezdődött Szabó Miklós „felnőtt életútja”,²⁹ és ekkor tette magáévá a polgári demokrata világ-

26 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III./III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 38.

27 <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

28 Lásd ehhez Pető Iván: A Petőfi Kör sajtóvitájának jegyzőkönyve. Beszélő, 1986/3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-petofi-kor-sajtovitajanak-jegyzokonyve> A letöltés időpontja: 2015. június 8.; A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. A történészvita. A bevezető tanulmányt írta: Szabó Miklós. In Politikatudományi Füzetek, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi tanszék-csoportjának sorozata. Budapest, 1990. <http://mek.oszk.hu/12100/12101/12101.pdf> A letöltés időpontja: 2015. június 8.; A Petőfi Kör az emlékekben. Válogatás az Oral History Archivum gyűjteményéből. Összeállította és szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna és Somlai Katalin. (2011) http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/petofikor_visszaemlekezes

29 Szabó Miklós: Az írott szó morális jelentősége. Lackó Miklóssal beszélget Szabó Miklós. Beszélő, 3. évfolyam, 37. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-irott-szo-moralis-jelentosege>

nézetet.³⁰ Akkor talán még ő sem gondolta, hogy néhány évtized múlva, a rendszerváltás hajnalán, 1989 márciusában ő írja majd a bevezető tanulmányt a Petőfi Kör történészvitája hiteles jegyzőkönyveinek publikálásához. Bizonyára nemcsak az 1989-es történelmi távlatból látta úgy, hanem már 1956-ban, egyetemistaként is egyetértett a vita kiindulópontjával, miszerint a „sztálinista történethamisítás”, a „tények elferdítése és elhallgatása, a Szovjetunió szervilis dicsérete, a hiteltelen Nyugat-ócsárlás teljes mértékben elvette a történettudomány és történelemtanítás szavahihetőségét”, sőt – Litván Györgyöt idézve – „a történelemoktatás során nem egyszerűen hibák, hanem bűnök történtek”.³¹

A forradalom alatt az Egyetemi Forradalmi Bizottság „félíg-meddig” aktivistája lett. Visszaemlékezése szerint komolyabb tevékenysége az volt, hogy amikor a fegyverszünetet megkötötte a Nagy Imre-kormány, ő volt a telefonos.³² Az egyetemen alapítója lett a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) ELTE BTK ifjúsági szervezetének.³³ A MEFESZ a DISZ ellenében jött létre Szegeden 1956. október közepén, majd a mozgalom a forradalom napjaiban és azt követően az ország többi egyetemére is szélesebben áterjedt. A MEFESZ a következő politikai követeléseket fogalmazta meg: a nemzet függetlensége, nemzeti jelképek visszaállítása, szabad, demokratikus választási rendszer bevezetése, szovjet csapatok távozása, Nagy Imre

30 Három politikus: Antall József, Petrasovits Anna és Szabó Miklós – Fényi Tibor interjúi. In Valóság, 1990/1. szám. 69-77.

31 A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. A történészvita. A bevezető tanulmányt írta: Szabó Miklós. In Politikatudományi Füzetek, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi tanszéksportortjának sorozata. Budapest, 1990. 7-16. <http://mek.oszk.hu/12100/12101/12101.pdf>

32 Három politikus: Antall József, Petrasovits Anna és Szabó Miklós – Fényi Tibor interjúi. In Valóság, 1990/1. 69-77.

33 <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

beválasztása a vezetésbe. A MEFESZ-t a KISZ megalakulásával 1957 márciusában betiltották, bár nyugaton élt tovább a hatvanas évek elejéig.³⁴

Szabó Miklós a forradalom leverése után, amikor még nem volt tanítás az egyetemen, elkezdte olvasni a világháború utáni „koalíciós újságokat és folyóiratokat”, és felfedezte a maga számára Bibót.³⁵ Az „’56-osságból” azt tanulta meg, hogy „az ügyet nem szabad nyilvánosan bírálni, mert az ellenség malmára hajtja a vizet”.³⁶ Így „szellemi orientációját” 1956 után – későbbi elmondása szerint – a „kivárást” határozta meg. „Titkon” arra számított, hogy majd újra eljön egy „progresszív korszak”, és részt tud venni „egy demokratikus fordulat előkészítésében”. Ezért határozta el, ahogyan már a fentiekben utaltunk rá, hogy a tevékenységét kettéválasztja „egy hivatalos és egy nem hivatalos részre”.³⁷ Igaz, hogy ez utóbbira csak a ’70-es évek második felétől fordított egyre nagyobb energiát, de mint korábbi MEFESZ tagnak, politikai priusza volt. A MEFESZ-beli ténykedése miatt Szabó Miklós már egyetemistaként a politikai rendőrség látókörébe került. „Sárándi Vilmos” fedőnevű ügynök³⁸ 1958. január 3-án adott jelenté-

34 Lásd a MEFESZ emlékére üzemeltetett honlapot: <http://www.mefesz.hu>

35 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 39.

36 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 39.

37 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 35.

38 „Sárándi Vilmos” fedőnevű ügynököket 1957-től az ELTE, majd 1961-től az MTA Történettudományi Intézet területén foglalkoztatta az állambiztonság. Az ELTE-n a feladata az ún. kompromittált, valamint a fegyelmi úton eltávolított személyek megfigyelése, tevékenységük felderítése, és róluk jelentések adása volt, a Történettudományi Intézetben pedig az ott dolgozó személyekről kellett jellemzést adnia. ÁBTL-3.1.2.-M-223865/246. „Sárándi Vilmos” munkadossziéja. Lásd az ügynök tevékenységéről Papp István: Szemek a láncban. Jaffa Kiadó, 2015. 199-200. <https://m.facebook.com/notes/%C3%A1llambiztons%C3%A1lgi-szolg%C3%A1latok-t%C3%B6rt%C3%A9neti-lev%C3%A9l%C3%A1r/de-ki-volt-borzs%C3%A1k%C3%A9s-ki-volt-s%C3%A1r%C3%A1ndi-vilmos/908334445876741/>

séhez fűzött tartótiszti megjegyzésben az áll, hogy az állam-biztonság Szabó Miklósról, mint „kémgyanús” személyről gyűjtött adatokat. A politikai rendőrség úgy tudta, hogy Szabó 1956. november negyediké előtt Nyugat-Németországban járt. Ezt követően aktív tevékenységet fejtett ki a MEFESZ vonalán, ám a gyanút fokozta, hogy Szabó később tagja lett a KISZ-nek, és állítólag PB tagokkal is jó kapcsolatokat ápolt, aminek következtében – a politikai rendőrség szerint – „széles” tájékozottságra tett szert a párt helyzetével kapcsolatban. „Sárándi” a jelentésben azt írta, hogy „Szabó Miklóst az egyetemi közvélemény tehetséges és jól tanuló emberként tartja számon”, ám „elkülönülő” magatartása „megakadályozza abban, hogy bizalmas baráti kapcsolatai legyenek”. Az ügynök megemlítette Szabó KISZ tagságát, mint kontrasztot ahhoz képest, hogy előtte a MEFESZ szervezésében vezető szerepet játszott, és ezért az ügynök jelentése szerint Szabót a környezete „opportunistának minősítette”. A tartó tiszt értékelése alapján „Sárándi” „csak részben tudta megoldani a feladatát”, mert nem állt „elég közeli kapcsolatban” Szabó Miklóssal ahhoz, hogy teljesen felderítse a „kémgyanú” hátterét.³⁹

Szabó Miklós tartózkodó, zárkózott magatartása tehát sok fejtörést okozott a politikai rendőrségnek. Ez a személyiségvonása azonban nagy előnyt jelentett a későbbiekben, és aminek tükrében jobban megérthetjük, hogy miért nem a nyílt konfrontáció útján gondolta '56 örökségének a továbbvitelét, hanem inkább történészi munkásságával üzent a rendszernek.

³⁹ ÁBTL-3.1.2.-M-223865/47-50. „Sárándi Vilmos” munkadossziéja; Lásd még ÁBTL-3.1.1.-B-85799. számú, ÁBTL-3.1.9.-V-150387/1. számú, valamint ÁBTL-3.1.9.-V-145/288/4. számú dossziékat.

Abban politikai priusza is közrejátszott, hogy miután 1958-ban megkapta a diplomáját, egy váci (öntőipari) szakmunkásképzőben lett nevelőtanár. Szabó Miklós ebben az évben házasodott össze Előd Nórával, egyetemi évfolyamtársával. Viszonylag hamar, már 1959-ben szabadulni tudott a Budapest-Vác ingázással járó kenyérkeresettől, amikor az MTA Történettudományi Intézetében kapott könyvtárosi állást.⁴⁰ Ebben egy rokona (édesanyjának unokahúga), Tömöry Márta segített neki, aki az Intézetben vezető könyvtáros volt ekkor. A történet háttérében az állt, hogy pályázatot írtak ki könyvtárosi állásra. Mivel a felső vezetés körében rossz híre volt az Intézetnek, az volt az utasítás, hogy ha lesz párttag a pályázók között, akkor őt kell előnyben részesíteni. A több mint harminc jelentkező közül azonban egy sem volt párttag, így Tömöry Márta segítségével Szabó Miklós kaphatta meg a könyvtárosi állást.⁴¹ Az intézet azilum volt számára. Ekkor Molnár Erik volt az igazgató, aki – korábbi, majdnem évtizednyi miniszterkedései után – maga is „félreállított” ember volt, így menedékhelyként szolgált az Intézet a renitensnek számító szakemberek számára.⁴² Molnár Erik nevéhez köthető az az ötvenes-hatvanas évek fordulóján zajló történész-vita a nemzeti kérdésről és a demokráciáról, amely az „egész szellemi életet megmozgatta”. A vita kezdete az 1957 februárjában a Táncsics-körben („baloldal baloldala”)⁴³ tartott

⁴⁰ <http://www.parlament.hu/kepviselo/élet/s087.htm>

⁴¹ Előd Nóra elmondása alapján

⁴² Szabó Miklós: Az írott szó morális jelentősége. Lackó Miklóssal beszélget Szabó Miklós. Beszélő, 3. évfolyam, 37. A menedéket élvezte pl. Szűcs Jenő is. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-irott-szo-moralis-jelentosege>

⁴³ A Táncsics körről lásd Pór Edit – Cseh Gergő Bendegúz: A baloldal „baloldala”. Dokumentumok a születő Kádár rendszer tisztavirág életű kommunista ellenzékének történetéhez. Társadalmi Szemle, 1994. 10. sz., valamint Ständeiszky Éva: Lojális ellenzék 1957-ben. A Táncsics-kör és az MSZMP. Magyar Nemzet, 1990 június 11. Idézi Lackó Miklós: Molnár Erik és a 60-as évek történész-vitája. 1.

Nemzeti demokratikus felkelés vagy burzsoá ellenforradalom? című előadás volt. A vitának pozitív következménye volt az, hogy a tudomány szabad művelésére ösztönzött, és az Intézetbe több olyan kutató került, akik a nemzeti kérdéssel komolyabban kezdtek foglalkozni.⁴⁴ Az Intézet vezetése elérte azt, hogy senkinek sem esett bántódása, a renitensek és félretett szakemberek folytathatták munkájukat – természetesen a rendszer adta keretek között.⁴⁵ Molnár Erik helyettesei, akik ténylegesen vezették az Intézetet, nevezetesen Zsigmond László és Ránki György nagyon sokat tettek az „56-osok mentésében”.⁴⁶ Lackó Miklós később azt írta a könyvtárosként az Intézetbe került Szabóról, hogy „akkor senki sem tudta, hogy vele milyen tehetséges modernkori történészt”, és majdan „rendkívül bátor ellenzéki ideológust” fogadtak soraikba.⁴⁷ Az Intézet – a megtorlásos restaurációból lassan konszolidációba szelídülő években is – alkalmas környezet volt Szabó Miklós számára ahhoz, hogy a maga csendes, „kivárá” módján alakítsa egyéni életútját. Szakmai és emberi alázatra vall, hogy a könyvtárosi állást nem kudarcnak, hanem lehetőségnek tekintette.

A politikai rendőrség azonban továbbra is megfigyelés alatt tartotta, egyrészt magát az Intézetet is, másrészt – ’56-os

2008marcius5-Lacko Miklos.doc

44 Szabó Miklós: Az írott szó morális jelentősége. Lackó Miklóssal beszélget Szabó Miklós. Beszélő, 3. évfolyam, 37. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-irott-szo-moralis-jelentosege> A letöltés ideje 2015. május 18.; Lackó Miklós: Molnár Erik és a 60-as évek történész-vitája. 2008marcius5-Lacko Miklos.doc

45 Szabó Miklós: Az írott szó morális jelentősége. Lackó Miklóssal beszélget Szabó Miklós. Beszélő, 3. évfolyam, 37. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-irott-szo-moralis-jelentosege>

46 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

47 Lackó Miklós: Molnár Erik és a 60-as évek történész-vitája. 2008marcius5-Lacko Miklos.doc

ténykedése miatt – külön Szabó Miklóst is. Több, kulisszák mögötti metszetben gyűlte rőla az információk. Különösen azután, hogy 1959. január 23-án „Áruló” fedőnéven a politikai rendőrség csoportdossziét nyitott íf. Andorka Rudolfra és több társára, akik – az állambiztonság megfogalmazása szerint – „rendszeresen illegálisan” összejártak, „ellenséges irányzatú politikai vitákat” folytattak és a „letartóztatottak családtagjai részére illegális gyűjtést” szerveztek. A célszemélyek között korábbi MEFESZ tagok is voltak, így Szabó Miklós is köztük volt. A politikai rendőrség a kihallgatások során szerette volna rekonstruálni az 1956 októbertől 1957 februárjáig az egyetemeken történeteket. Annak nincsen nyoma, hogy Szabó Miklóst is ekkor kihallgatták volna, ám több kihallgatási jegyzőkönyvből és ügynöki jelentésből kiderül, hogy Szabó aktívan részt vett a MEFESZ munkájában. Például rölapokat szövegezett, programtervezetet állított össze. Visszaemlékezéséből úgy tudjuk, hogy két társával az 1956. október 6-i Rajk temetésre készítették a röpcédulákat.⁴⁸ A dossziét 1960. június 23-án zárta le a politikai rendőrség.⁴⁹

A hatvanas évek elejétől kezdve találunk Szabó Miklórsra vonatkozó információkat a Történettudományi Intézethez kapcsolódó állambiztonsági megfigyelések anyagai között is, holott ekkor még „csak” könyvtáros volt Szabó. „Vili” fedőnevű ügynök két évtizeden keresztül, 1960 és 1980 között

48 Három politikus: Antall József, Petrasovits Anna és Szabó Miklós – Fényi Tibor interjúi. In Valóság, 1990/1. 69-77; Az 1956-os rölapokról szóló jegyzéket lásd: <http://www.mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/datum.html>

49 Lásd ÁBTL-3.1.5.-O-10847. számú „Áruló” fedőnevű csoport dosszié. Az ügy érdekessége, hogy a csoport dossziét a „Fekete Hollók” fedőnevű üggyől leválasztott személyekre nyitották. A BM II/5-f alosztálya 1958-tól „Fekete Hollók” fedőnevű operatív feldolgozó munkát folytatott egy klerikális államellenes szervezkedés ügyében. Lásd ÁBTL-3.1.5.-O-11802 számú dossziét.

jelentett az Intézet alkalmazottairól, a hangulatról, a munkatársak között zajló beszélgetésekről.⁵⁰ Az ügynök, aki maga is a Történettudományi Intézetben dolgozott, szinte minden rezdülésnek tanúja volt. A jelentésekből az derül ki, hogy Szabó Miklós rendkívül tájékozott volt a hazai és a nemzetközi eseményeket illetően. Könyvtárosként első kézből ismerte meg a friss kiadványokat, olvasta a magyar és a külföldi folyóiratokat és napilapokat. „Vili” rendszeresen beszámolt a politikai rendőrségnek arról, hogy Szabó Miklós miként kommentált bizonyos eseményeket. Az ügynök jelentése szerint például a kommunista pártok 1960-as moszkvai értekezletéről Szabó Miklós a *Neue Zürcher Zeitung* alapján tájékozódott, és az Intézetben többeknek mesélte, hogy azon a bizonyos értekezleten „ellentét támadt az albán és a szovjet küldöttség között”. Az ügynök szerint Szabó még a Hruscsov és Enver Hodzsa közötti szóváltást és annak hátterét, előzményeit is részletesen ismerte, és meg is osztotta másokkal. A tartó tiszt értékesnek tekintette a jelentést, mert Szabó Miklós akkori politikai nézeteiről szereztek belőle információt. Az ügynök jelentése szerint – valamivel később – Szabó Miklós úgy kommentálta a moszkvai értekezleten kiadott nyilatkozatot, hogy szerinte abból „a kínai párt nézetei olvashatók ki, különösen a jugoszláv kérdésben”.⁵¹ Az ügynök később azt is fontosnak tartotta

jelenteni, hogy az Intézetbe került Edvard Kardelj *A szocializmus és a háború; A koegzisztencia politikájának kínai bírálatáról*⁵² című könyv, amelyet Szabó Miklós az Intézetben az elsők között olvasott el. A jelentés szerint Szabó megjegyezte, hogy a könyv nem tartalmazott sok újdonságot, ám egyúttal arra kérte egyik munkatársnőjét (feltételezhetően könyvtáros kolléganője volt az illető), hogy „ne mondja el senkinek” hogy ő elolvasta a könyvet, a kollegina pedig arra kérte az ügynököt, hogy az ügynök ne tegyen említést Szabónak a könyvről.⁵³

„Vili” fedőnevű ügynök aztán többek között arról is leadta az információkat, hogy Szabó Miklós mit beszélgetett az Intézetben az 1961. április negyedike alkalmából amnesztiában részesültekről, a szíriai katonai puccsról⁵⁴, az SZKP XXII. kongresszusáról⁵⁵, valamint az 1961-ben a kormányban beállott személyi változásokról⁵⁶, vagy egyes egyházi

Kína és a Szovjetunió között. História, 1990/4. <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/91-04/ch03.html>

52 Fórum, Újvidék, 1960

53 ÁBTL-3.1.2.-M-38083.

54 Az Egyesült Arab Köztársaság, röviden EAK, Egyiptom és Szíria uniója volt, amely a pánarab nacionalizmus eszméinek megvalósulásaként jött létre 1958-ban, majd 1961-ben Szíria kilépésével bomlott fel. Lásd ehhez N. Róza Erzsébet: Fordulópontot jelent(het)-e az Annan-terv Szíriában? In MKI-Elemzések, Magyar Külügyi Intézet időszaki kiadványa. Budapest, 2012/9. http://kki.gov.hu/download/c/69/b0000/Elemzések_2012_09_Fordul%C3%B3pontot_jelent%28het%29_.pdf

55 1961. okt. 17–31. Az SZKP XXII. kongresszusa. Ny. Sz. Hruscsov megnyitó beszédében javaslatot tesz a berlini kérdés rendezésére, bírálja Albániát és közvetve Kínát is. Október 21-én Csou En-laj éles hangú beszédben válaszol a kongresszuson, majd két nap múlva távozik Moszkvából – gyorsan romlanak a kínai-szovjet kapcsolatok. A kongresszus új pártprogramot fogad el, dönt Sztálin koporsójának a Lenin Mauzóleumból való áthelyezéséről, és többen nyíltan bírálják Sztálin, Berija, Malenkov és Kaganovics bűneit. Rövidesen megkezdődik a Sztálin-kultusz maradványainak felszámolása. A KB első titkárává újra Hruscsovot választják. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%931961>

56 1961. szept. 13. A szovjet mintát utánozva a minisztertanács elnöke ismét Kádár János, elnökhelyettesekké Apró Antal, Biszku Bélát, Fock Jenőt és Kállai Gyulát nevezik ki. A belügyminiszter Pap János, a Veszprém megyei pártbizottság addigi első titkára. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%931961>

50 Lásd ÁBTL-3.1.2.-M-38083., M-38083/1. számú dossziékat, amelyek „Vili” fedőnevű ügynök jelentéseit tartalmazzák. Az ügynök hálózati nyilvántartását lásd ÁBTL-2.2.2.-Hálózati nyilvántartások-„Vili”. http://www.abtl.hu/sites/default/files/raktari_jegyzekek/3_1_2_M_attekinto_raktari_jegyzekek.pdf

51 ÁBTL-3.1.2.-M-38083. „Vili” fedőnevű ügynök 1960 decemberében adott jelentései. A jelentésben olvasható moszkvai értekezlettel kapcsolatban lásd Tájékoztató közlemény a kommunista és munkáspártok képviselőinek Moszkvai Értekezletéről. A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960. novemberében megtartott Moszkvai Értekezletén egyhangúlag elfogadott Nyilatkozat. In Társadalmi Szemle, 1960/11. szám. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/arcanum/TarsadalmiSzemle_1960/adatok.html A letöltés ideje: 2015. június 15.; A Hruscsov és Enver Hodzsa közötti vita hátteréről lásd Sipos Péter: A kínai kártya. Szakítás

kérdésekről. Fejtörést okozott az ügyöknök Szabó Miklós tájékozottsága, és nem mindig tudta megállapítani, hogy amiről Szabó beszél, arról konkrét tudomása van, vagy pedig azt csak kikövetkezteti.⁵⁷ Itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Szabó Miklós egy későbbi visszaemlékezésében elmondta, hogy felesége, Előd Nóra révén rokonságban volt Gáli Józseffel,⁵⁸ akit 1956. december 5-én letartóztattak, 1957-ben halálra ítélték, majd pedig 1961. április 4-én amnesztiával szabadult, és ezt követően Szabóéknál lakott két évig. Így az 1961-es amnesztia Szabó Miklóst közelről érintette, és tájékozottsága Gáli Józseffel való szorosabb kapcsolatának is köszönhető volt.⁵⁹ Mindenesetre az állambiztonság számára operatív szempontból értékes információ volt az, hogy Szabó Miklós – többedmagával együtt – rendszeresen figyelemmel kíséri a „nyugati rádiók adásait, valamint a burzsoá sajtót”, és a közleményeket értékeli és megtárgyalja. A tartó tiszt arra külön felhívta a figyelmet, hogy Szabó Miklós és társainak „fokozódó bátorságára” utal az, hogy a „megbeszéléseiket „Vili” jelenlétében teszik”, sőt an-

57 ÁBTL-3.1.2.-M-38083.

58 Gáli József (1930-1981) Gyulán született. 1944-ben családjával együtt Auschwitzba hurcolták: egyedül ő maradt életben. A Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturg szakán tanult, ahonnan 1949-ben mint osztályidegent eltávolították. 1951-ben az *Erős János* című mesejátékáért József Attila-díjat kapott. Visszatérhetett a főiskolára. Diplomamunkája a *Szabadsághegy* című dráma volt, amely a személyi kultusz torzításait egy kádercsalád történetén keresztül mutatta be, s mintegy „megjósolta” a forradalmat. Darabja bemutatóját Rajk László temetésének napján, 1956. október 6-án tartották a József Attila Színházban. A forradalom alatt az Igazság, november 4-e után az Október Huszonharmadika, illetve az Elünk című illegális lapok munkatársa. A december 4-i nőtüntetés egyik kezdeményezője. 1956. december 5-én letartóztatták. A Tóth Ilona és társai-perben négy év börtönbüntetésre ítélték, majd a Legfelsőbb Bíróság 1957. június 20-án a Magyar Népköztársaság államrendje ellen irányuló szervezkedés vádjával halálra ítélte. A nemzetközi tiltakozás hatására ítéletét felfüggesztették, ügyének vizsgálatát újrarendítették, és tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1961. április 4-én amnesztiával szabadult. 1963-ban tudott csak elhelyezkedni: az OSZK Színház-történeti Tárában dolgozott 1975-ös nyugdíjazásáig. Forrás: MTI 1956-os Ki kicsoda? <http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=921>

59 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 35.

nak ellenére, hogy „Vili”-t nem tartják „velük azonos színvonalon levőnek”, esetenként őt is bevonják a megbeszélésbe.⁶⁰

„Vili” 1960-61-es jelentései alapján a politikai rendőrség Szabó Miklóst úgy jellemezte, hogy „ellenséges beállítottságú, pártontkívu személy”, aki a „politikai eseményeket ellenséges szemszögből” vizsgálja, és ráadásul „gátlás nélkül” nyilvánul meg az ügynök előtt.⁶¹ Más állambiztonsági dokumentumok arról tanúskodnak, hogy ebben az időszakban többen is figyelték a könyvtáros Szabó Miklóst. Ezekből az is kiderül, hogy Szabó Miklósnak könyvtároshént is volt érdemi történelmi munkája. Például az ő feladata volt Bajcsy-Zsilinszky Endre életrajzának az összeállítása.⁶² Ezt Szabó később úgy kommentálta, hogy Bajcsy-Zsilinszky-nél az érdekelte, hogy hogyan lett fajvédőből „egyfajta demokrata”.⁶³ Mi pedig visszatekintve láthatjuk, hogy mennyire megmutatkozott már ekkor – amint a fentiekben utaltunk rá – Szabó Miklós tehetsége a „hiányos és ellentmondásos források értelmezésére”, amire különösen nagy szüksége volt egy információhiányos korszakban. Szabó Miklós a mozaikokból összerakott „képekből” nemcsak hogy átlátta a rendszer fonákságát, hanem az intézeti „gyerekszoba”⁶⁴ szubkultúra nyilvánosságában – az alkalmankénti kávézások során – másokkal is megoszthatónak vélte „lapszemlé-

60 ÁBTL-3.1.2.-M-38083.

61 ÁBTL-3.1.2.-M-38083.

62 Lásd ÁBTL-3.1.5.-O-11803/25-a; O-11803/30. „Ellenállók” fedőnevé csoportdosszié. A dossziét 1958. május 20-án nyitották a népi írók megfigyelésének céljából.; ÁBTL-3.1.9.-V-145288/15. számú dosszié. Hálózati jelentések id. Hegedűs András volt miniszterelnökről és köréről.

63 Három politikus: Antall József, Petrasovits Anna és Szabó Miklós – Fényi Tibor interjúi. In Valóság, 1990/1. 69-77. Ebben az interjúban a könyvtárosi időszakról azt írta Szabó, hogy sok mindent leírt, „de lényegében semmi sem jelent meg”.

64 A hetvenes évek elejéig létezett a Történettudományi Intézetben az ún. „gyerekszoba”, ahol a fiatal munkatársak kerültek össze – reggeli, ebéd utáni kávézások alkalmával az oda telepítetteknel nagyobb létszámban.

it” és abból levont következtetéseit. (Később Litván György találta ki a börtönből való szabadulása után az MTA Irodalomtudományi Intézetében azilumra leelő Váserhelyi Miklós tájékoztatásairól a „Mikipress” fordulatot. A Történettudományi Intézetben – ennél korábban – Szabó töltötte be a Mikipress funkcióját.)

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET TUDOMÁNYOS KUTATÓJA – AVAGY „MIN DOLGOZIK SZABÓ MIKLÓS TÖRTÉNÉSZ?”

A „kivárás” először akkor hozta meg gyümölcsét Szabó Miklós életében, amikor 1967-ben – ekkorra már kétgyermekes édesapaként⁶⁵ – az Intézetben a könyvtárosi beosztásból tudományos kutatói pozícióba került.⁶⁶ Ez az időpont a rendszerrel szembeni ellenzéki gondolkodásában, valamint a lassan formálódó ellenzéki csoportokkal való kapcsolat tekintetében is fordulópontot jelentett számára. Egészen addig ő az „’56-osok körébe” tartozott, részben saját ’56-os ténykedése, részben pedig a már említett Gáli József révén, aki lényegében „társasági központot” tartott fenn Szabó Miklósék lakásán. Saját későbbi elmondása szerint „politikai műveltsége” óriási részét ebből a társaságból szedte össze, ahol hosszú ideig hallgatta őket, és csak nagysokára mert megszólalni közöttük. Visszaemlékezése szerint azonban 1968-tól már kereste a kapcsolatot a marxizmus reneszánsza jegyében műkö-

dő Lukács-tanítványokkal⁶⁷ is, akikkel a hetvenes évek elején ismerkedett meg feleségének egyik tanítványa révén.⁶⁸

Annak ellenére, hogy Szabó Miklóstra erőteljesen hatott Lukács György tanítása, alapvetően ő továbbra is ’56 szellemiségét vallotta. Később ezt úgy fogalmazta meg, hogy ő „az ’56-os Nagy Imre nyelvét” beszélte, és azon igyekezett, hogy Lukács tanítványaiban lebontsa az idegenkedést ’56 megítélésével kapcsolatban.⁶⁹ Számára ’56 „cél és mérték volt egyszerre”, és axiómája volt az, hogy „’56 a magyar történelem csúcса”.⁷⁰ A Lukács-iskola kiindulópontja az eredeti marxi tanok szembeállítás volt a dogmatikus-vulgarizált marxizmussal, követői 1968 előtt valóban úgy gondolták, hogy a „szocializmus reformálható”.⁷¹ Szükséges azonban megjegyezni, hogy sem az ’56-os kör, sem pedig a Lukács-tanítványok („Lukács-iskola”, „Lukács-óvoda”) köre nem volt egységes, és a két irányvonal egymástól

67 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 35. oldal.; Lukács György (1885–1971) filozófus és esztéta. A forradalom leverése után őt is Romániába vitték, csak 1957-ben engedték haza. Belső emigrációjában ő lett az ideológiái főveszély, az MSZMP-nek csak 1967-ben lehetett tagja (ahogy ő mondta, visszazárta a párt), írásai külföldre csempészve jelentek meg. Később különböző irányba fejlődő tanítványaiból jött létre a Lukács-iskola, külföldön is ekkor lett igazi szellemi tekintély. Lukács hitt a marxista reneszánszban, a sztálinizmus alternatívájának a szocialista demokráciát nevezte. Akadémiai tag lett, 1948-ban és 1955-ben kapott Kossuth-díjat. Lukács György, akiről Thomas Mann a Varázshegy Naphtáját mintázta, 1971. június 4-én halt meg. Forrás: Múlt-kor történelmi magazin, 2005. április 13. http://mult-kor.hu/20050413_120_eve_született_lukacs_gyorgy

68 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 36.

69 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 36–37. Lásd még: Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71–88.

70 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 36–37. Lásd még: Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71–88.

71 Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Monográfia. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 20–23.

65 Flóra 1963-ban, Zsófia 1967-ben született.

66 <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

való elhatárolása, valamint egymáshoz való viszonyulása is rendkívül összetett kérdés.⁷² Annyit azonban bizonyossággal megállapíthatunk, hogy a pártállami hatalommal szembeni kritika és ellenzéki magatartás összekovácsoló tényező volt, és minden belső differenciáltsága ellenére a hetvenes évek második felére formálódóban volt egy demokratikus ellenzéki tábor, amelyben Szabó Miklósnak nagyon fontos szerepe volt.

Szabó későbbi visszaemlékezésében utalt arra, hogy „mint különböző diszciplínák határán mozgó ember”, megkapta a – szakmai értelemben nem túl hízelgő – minősítést, hogy ő a „legjobb lukácsista” a történészek között, és a „legjobb történész a lukácsisták között”. Ebből annyi mindenképpen igaz volt, hogy Lukács hatására a modernkori történetírásba Szabó Miklós sürgette belevinni az elméleti kérdések iránti fogékonyságot,⁷³ és már a hatvanas évek második felétől „magán” előadásokat tartott ’56-ról – főként – Lukács tanítványainak.⁷⁴ Szabó Miklós nemcsak eszmei hozzáállása miatt, hanem életkora okán is átjárhatóvá tehetette az ellenzéki csoportokat. Habár felnőttként élte meg 1956-ot, de a „nagy” ’56-osok között ő fiatalnak számított. A későbbi demokratikus ellenzék több tagjához képest viszont jó néhány évvel idősebb volt. Azt látta, hogy az ellenzék folyamatossága 1956 után megszakadt (bebörtönzések, kompromisszumok) anélkül, hogy az ’56-os ellenzékiek átadhatták volna a sta-

fétát. Szabó Miklós egy 1992-es interjúban rámutatott arra, hogy ezzel szemben Lengyelországban 1956 után egységes ellenzékiiség épült fel, az ellenzékhez később csatlakozók „soha egy percre nem voltak a rendszer hívei”. A Lukács-tanítványoknak („Lukács-unokák”) Magyarországon viszont „újonnan”, „politikailag sokkal alacsonyabb színtről” kellett indulniuk. Szabó Miklós úgy jellemezte őket később, hogy „az új ellenzékiiséget ... tanársegédek és adjunktusok szervezték”, akiknek az „élménye ’68 volt”, nem pedig ’56. Szabó Miklós tehát azon fáradozott, hogy elfogadtassa 1956-ot velük, aminek eredménye a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, a lengyel események kapcsán lett nyilvánvaló. Akkor – Szabó szerint – „sokkhatására tudatosodott bennük, hogy 56 is forradalom volt”.⁷⁵

Ne szaladjunk azonban ennyire előre az időben. Ott tartottunk, hogy Szabó Miklós a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa lett 1967-ben. Ennek az volt a közvetlen előzménye, hogy Szabó állásajánlatot kapott az Élet és Tudomány szerkesztőségétől a társadalomtudományi rovat vezetésére. Ekkor ő bement Ránki György igazgatóhelyetteshez, és elmondta neki az állásajánlatot, de hozzátette, hogy ha kineveznék tudományos munkatárnak, akkor ő

75 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88. oldal. Szabó Miklós ebben az interjúban a lengyel ellenzékiiségről így fogalmazott: „Ott az 56-osok félreállítván is tényező voltak, sőt újabb és újabb generációk csatlakoztak. Azt folytatták, amit ők addig csináltak. Nem kellett nekik az egészet újra felfedezni. Nem vonalasként indultak, akik kiábrándultak a rendszerből. Rögtön egy ellenzékiiséghez csatlakoztak, soha egy percre nem voltak a rendszer hívei.”; A lengyelországi és magyarországi 56-tal kapcsolatban lásd Tischler János: A lengyel Október és az 56-os magyar forradalom kölcsönhatása. In: Évkönyv 1996/1997 Az 1956-os forradalom a világpolitikában. Nemzetközi konferencia, Budapest, 1996. szeptember 26-29. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rendezte Bak János. Budapest, 1996-os Forradalom Intézet. 118-128. I. <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/szakirod/lengyel.htm>

72 A téma monografikus feldolgozását lásd Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). I-III. kötet. Monográfia, Dokumentumok, Interjúk. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995.

73 Szabó Miklós: Az írott szó morális jelentősége. Lackó Miklóssal beszélget Szabó Miklós. Beszélő, 3. évfolyam, 37. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-irott-szo-moralis-jelentosege>

74 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

inkább az Intézetben maradna. Erre ő megkapta a kinevezést az Intézetben. Ez már Molnár Erik halála (1966) után, Pach Zsigmond Pál igazgatósága idején történt⁷⁶

Itt egy pillanatra érdemes kitérni az akadémiai intézeteknek az 56-os forradalom leverése utáni szerepére. Általában a vezetésen múlt, hogy az egyetemekről kirúgottakat felveszik-e kutatónak. A Történettudományi Intézet élen járt a befogadásban, amint ezt már említettük. A pártvezetés előlött azért hunyt szemet, mert a kutatóintézetekbe helyezett értelmiség elszakadt az oktatástól, így nem tudta közvetlenül befolyásolni („bomlasztani”) az ifjúságot. Az 1957-ben létesített Filozófiai Intézet⁷⁷ később vált fontosá, amikor a „Lukács-unokák” központja lett, majd a szociológiai kutatócsoport 1968 utáni intézetté válása jelentett egy másik ellenzéki központot. Így a visszájára fordult az értelmiség intézeti szeparációja, mert az ellenzékiek „egymás között voltak”, következésképpen a „műhelyekből gócok lettek”.⁷⁸ Mindezek fényében különösen nagy jelentőséggel bír, hogy Szabó Miklós 1967-ben nem hagyta el a Történettudományi Intézetet, hanem tudományos kutatóként dolgozhatott tovább, így „hivatalos” minőségben kerülhetett kapcsolatba a többi akadémiai kutatóval, bár addig is becsülték szakmaiságát.

Közben az állambiztonság folyamatosan rajta tartotta a szemét Szabó Miklóson, és nyilván az egész akadémiai kutatóhálóza-

⁷⁶ Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

⁷⁷ A Filozófiai Intézet történetéhez lásd Horváth Pál: A Filozófiai Intézet története című írását. http://nyitottgyetem.phil-inst.hu/Horvath_Pal_A_filozofiai_intezet_tortenete.pdf

⁷⁸ Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

ton. 1968 ebből a szempontból kiemelkedő év volt. „Takács Imre” fedőnevű informátor⁷⁹ 1968 októberében arra kapott utasítást, hogy készítsen jelentést Szabó Miklós tudományos munkáiban tükröződő „politikai nézetrendszeréről”, és derítse fel Szabó politikai állásfoglalását a csehszlovák eseményekkel és a belső politikai helyzettel kapcsolatban. Az informátor könnyen eleget tehetett az utasításnak, ugyanis Szabó Miklós abba a körbe tartozott, akikkel az informátor – a jelentése szerint – „kölcsonös baráti viszonyt” ápolt, rendszeresen találkoztak és tájékoztatták egymást tudományos és politikai kérdésekről, valamint a közös ismerősökről. Az ügynök az utasításnak megfelelően találkozott Szabó Miklóssal, és annak érdekében, hogy minél több operatív szempontból fontos információt megszerezzen, az informátor Szabónak „mellékkeresetet ajánlott, hogy Szabó lekötelezettségét növelje”. A jelentésben az ügynök azt írta, hogy Szabó Miklós politikai felfogására a „revizionista jelzöt lehetne ragasztani”, ám azt is hozzátette, hogy abban nem kis mértékben vannak „pozitív elemek is”. Kifejtette, hogy Szabó „[E]líteli és hibának tartja a Szovjetunió politikáját Csehszlovákiával kapcsolatban, és úgy véli, hogy a szovjet politikától való eltávolodást Kelet-Európában nem lehet feltartóztatni ilyen eszközökkel”. Az ügynök szerint Szabó Miklós megállapította, hogy a csehszlovákiaihoz képest a Magyarországon kialakult szocializmus „túlságosan centralizált”, és szerinte Magyarországon is megvalósítható lenne „az önkormányzat nagyobb szerepe”, a „modernebb gazdasági irányítás”, a párt szerepének kevésbé bürokratikus formája, valamint a „sajtó liberalizálódása”. A jelentésből nem derül ki, hogy az ügynök mit tekintett Szabó álláspontjában „pozitív elemnek”.⁸⁰

⁷⁹ ÁBTL-2.2.2.-Hálózati nyilvántartások – „Pálincás-Takács Imre-Történész”. Az informátort 1966. november 21-én szervezték be.

⁸⁰ ÁBTL-3.1.2.-M-30220. „Takács Imre” fedőnevű informátor munkadossziéja.

„Takács Imre” ügynök a továbbiakban kitért arra is, hogy nem tudta kivenni Szabó Miklós nézeteiben a „trockizmus, illetve a IV. Internacionálé felfogásának” elemeit, noha elmondta, hogy Szabó „igen jól ismeri ezeknek a csoportoknak mind ideológiáját, mind politikai gyakorlatát”. Az ügynök még azt is kiemelte, hogy Szabó családi kapcsolatai révén (sógornője francia kutatóhoz ment férjhez) igencsak tájékozott „mindenről, ami Franciaországban e téren zajlott és zajlik”. Az ügynök arról is jelentett, hogy Szabó Miklós mennyire jól informált volt a brüsszeli Nagy Imre Intézetéről,⁸¹ különösen annak pénzügyi hátteréről. Az ügynöknek fejtörést okozott az, hogy nem tudta megállapítani, hogy Szabó „ezeknek a tanoknak” híve-e vagy sem, rendkívüli tájékozottságát azonban többször is hangsúlyozta. A tartótiszt a jelentés értékelésekor utalt az informátor és Szabó Miklós közötti közeli viszonyra, miszerint Szabó „kérés nélkül ajánlott fel elolvasásra trockista kiadványokat” az ügynöknek. Az informátor további utasításként kapta, hogy a Szabóval való „beszélgetés során mérje fel, hogyan tükröződnek a trockista nézetek Szabó politikai állásfoglalásaiban”.⁸²

Nyilvánvaló, hogy kellő forráskritikával kell tekintenünk az ügynöki jelentéseket, hiszen nem áll módunkban leellenőrizni, hogy Szabó Miklós mindent valóban úgy mondott-e

81 „1958. ősz: Nagy Imre Intézet alakul Brüsszelben magyar emigránsok részvételével (Heltai György, Nagy Balázs, Bak M. János, Kende Péter, Szász Béla, Sztáray Zoltán). Az intézet *Szemle*, illetve *Etudes és Review* címen magyar, francia és angol nyelvű folyóiratot ad ki 1959 és 1963 között. Az 1956. november 23-án Romániába szállított Nagy Imre-csoport le nem tartóztatott tagjai (Újhelyi Szilárd, Vas Zoltán, Rajk Lászlóné) és a családtagok több csoportban hazatérnek. (Szántó Zoltán és felesége már korábban hazatértek).” Forrás: Beszélő kronológia – 1958. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1958>

82 ÁBTLL-3.1.2.-M-30220. „Takács Imre” fedőnevű informátor munkadossziéja.

az ügynöknek, ahogyan az a jelentésben olvasható. Az azonban beleillik a Szabóról kialakított képbe, hogy rendkívül tájékozott volt, és nagyon sok tényről osztozott meg a környezetével, ám egyrészt ezt óvatosan tette, másrészt pedig „tudósi magaslaton” fogalmazott, ami aztán a nézeteivel kapcsolatosan bizonytalanságban tartotta a politikai rendőrséget. Az is sokat elárul, hogy az állambiztonság mennyire félt a hivatalos marxizmus-leninizmus baloldali ellenzékének tartott, a Szovjetunióval szembeni kritikus talajon álló trockizmustól, amely a „sztálinista terminológiában” egyet jelentett az „ellenséggel”.⁸³

Az új intézeti státusának köszönhetően 1970-től már legális publikációi jelentek meg Szabó Miklósnak.⁸⁴ Első közleménye abban a kötetben jelent meg, amelyet a Történettudományi Intézet Lenin születésének századik évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülés anyagából állított össze. Szabó Miklós négy oldalban Lukács György *Lenin* című könyvét ismertette.⁸⁵ Ezt követte a Történelmi Szemlében *Az 1901-es egyetemi keresztmozgalom* című írása, amelyben az 1880-es évek „új típusú konzervatív

83 A trockizmussal kapcsolatban lásd Konok Péter: A trockizmustól a tanácskommunizmusig. A magyarországi baloldali kommunizmus és a „Hartstein-csoport” 1928 – 1933 című tanulmányát. A szerző a következő megállapítást teszi: „A trockizmus tulajdonképpen a leninizmus forradalmár-mozgalmár aspektusát hangsúlyozta, és egy, a gyakorlati következtetéseket ignoráló, ám ideológiailag következetes leninizmust képviselt – szemben a sztálinizmussal, amely a leninizmus gyakorlati következtetéseit vitte ad absurdum, és az ideológiát ezért néhány sematikus megállapítással silányította. A trockizmus ellensúlyként szerepelt azon a politikai mérlegen, amelynek tengelyét a sztálinizmus képezte.” 4. <http://www.polhist.hu/regi/letoltes/konok1.pdf>

84 Szabó Miklós műveinek bibliográfiája. Összeállította: Horváth Ágota (2003). In Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867-1918. Budapest, 2015. Szabó Miklós tanulmányának második kiadása születésének 80. évfordulóján rendezett konferencia alkalmából jelent meg. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf>

85 Századok, 104. évfolyam, 1970. 5-6. 1254-1258. <http://www.matarka.hu/marclist.php?fusz=39238>

ideológiájának nacionalizmuskoncepciójáról, a kozmopolitizmusproblémának e koncepcióban elfoglalt helyéről” írt.⁸⁶

Szabó Miklós az általa vizsgált korszaknak olyan területét is feldolgozta, amely a szocializmus idején különösen problematikusnak számított, nevezetesen a tizenkilencedik századvégi „egyházjogi harc” nyomán életre hívott első magyar katolikus politikai mozgalomnak, a Néppártnak a történetét. Szorosan összefüggött a konzervativizmus vizsgálata az 1896 és 1914 közötti, Prohászka Ottokár nevéhez fűződő katolikus egyházi reformtörekvésekkel. Ezt Szabó először egy 1973-ban megjelentetett publikációjában dolgozta fel, amelyre elmondható, hogy ma is hasznos forrásként szolgál a témával foglalkozó tudományos kutatóknak. A tárgyilagosságot hangvételi tanulmány rendkívül éleslátással tárja fel a századvégi egyházpolitikai törvények következtében meginduló katolikus politikai mozgalom társadalmi összefüggéseit, és lényegében itt vezeti be a szakmai közgondolkodásba az *újkonzervativizmus* fogalmát.⁸⁷

86 Történelmi Szemle, 1970. 4. Lásd még Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867-1918. 182. számú lábjegyzet. Budapest, 2015. Szabó Miklós tanulmányának második kiadása születésének 80. évfordulóján rendezett konferencia alkalmából jelent meg. A kötet szerkesztője kisebb változtatásokkal visszaileszette az eredeti tanulmányt a monográfiába. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf>

87 Lásd Szabó Miklós: Prohászka Ottokár és a katolikus egyházi reformtörekvések 1896-1914. In Történelmi Szemle, 1973/1-2. 257-264. http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1973_1-2/szabo.pdf A letöltés ideje: 2015. június 25. Érdemes idézni a tanulmányból: „Az egyháznak ez a krízise része volt az egész magyar társadalmat átfogó erjedésnek. ... A politikai gyakorlat és a politikai gondolkodás terén ez a krízis egy új arculatú konzervatív áramlat kialakulásában mutatkozott. Az új irányzat – továbbiakban új konzervativizmus – fő jellemzője az a törekvés volt, hogy a fejlettebb országokban kialakult tömegpropaganda- és szervezési technika segítségével széles tömegekre ható populáris konzervatív politikai mozgalmat hívjon életre. A mozgalom eszmei orientációját a liberális szabadversenyes kapitalizmus Magyarországon kiépült formájának konzervatív pozícióból elvégzett összefüggő bírálata adta; ez a bírálat ekkoriban formálódott ki világos körvonalakkal az újkonzervatív publicisztika tevékenységében.” 257.; Cieger

A téma feldolgozása későbbi írásaiban tovább mélyült. 1974-ben a konzervatív politikai gondolkodásnak a magyar és európai aspektusait két külön tanulmányban publikálta – a Századok és a Történelmi Szemle című rangos folyóiratokban.⁸⁸

Az egyik, az európai konzervatív ideológiának a századfordulón kialakuló új vonásairól szóló, úttörőnek számító írásában Szabó szinte kizárólag külföldi, zömmel eredeti német nyelvű forrásokra hivatkozik: a nyolcvanhat hivatkozásból mindössze négy magyar szerzőtől származó forrást találunk, és ebből a négyből is az egyik forrás emigráns magyar irodalomra történő hivatkozás,⁸⁹ ami korántsem volt evidens a hetvenes évek Magyarországon! A csekély számú magyar szerzői előzmény mutatja, hogy a téma nemzetközi vonatkozású elemzése a magyar történettudományban meglehetősen nóvumnak számított. A dolgozat tartalmát illetően nézőpont-váltó munkáról van szó, ugyanis Szabó a konzervativizmusnak a szocialista munkásmozgalomhoz és a polgári liberalizmushoz fűződő bonyolult viszonyrendszerét fejtegeti. Kiindulópontja a munkásmozgalomnak

András Szabó Miklósnak a 2003-ban megjelent posztumusz kötetéről írott recenziójában az újkonzervativizmus fogalmának meghonosításáról ezt írja: „Itt kell kiemelnünk, hogy Szabó Miklós volt az, aki az újkonzervativizmus fogalmát bevezette a hazai történeti szakirodalomba és a magyar viszonyokhoz igazítva meghatározta főbb jellemzőit, különösen nagy hangsúlyt helyezve annak bemutatására, hogy a konzervativizmus ideológiája miként egészült ki (frissült fel) egy erőteljes modernizációs programmal.” Cieger András: Konzervativizmus – kontinuitás – konstrukció. Szabó Miklós: az újkonzervativizmus és radikalizmus története (1867-1918). Szerk.: Sándor Tibor. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2003. In Politikatudományi Szemle, 2004/1-2. 325-336. http://epa.oszk.hu/02500/02565/00040/pdf/EPA02565_poltud_szemle_2004_1-2_325-336.pdf

88 Lásd a tanulmányokat eredeti megjelenési helyükön: Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. In Századok, 1974/1. szám; valamint Szabó Miklós: A kontinentális Európa konzervatív ideológiája néhány új vonásának kialakulása a századfordulón. In Történelmi Szemle, 1974/3. 326-359. http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1974_3/szabo.pdf

89 A tanulmány 84. számú lábjegyzetében hivatkozik Szabó Hanák Tibornak A filozófus Lukács című, 1972-ben, Párizsban megjelent tanulmányára.

a politikai arénában való megjelenése, valamint a konzervativizmus erre adott reakciója, amely Szabó szerint két alternatívát alakított ki: egyrészt vállalva „az új forradalmi mozgalmakkal szemben a kizsákmányoló rétegek ellenreakciója politikai megszervezésének szerepét”, az addig „ellenséges burzsoáziával politikai szövetségessé” válhatott, másrészt pedig „a még gyengének vélt szocialista munkásmozgalmában szövetségest” remélhetett az addigi ellenséggel, a „polgári liberalizmussal szemben”.⁹⁰

A másik, a magyar konzervativizmusnak a századfordulói új vonásairól szóló 1974-es tanulmányában tetten érhető Szabó Miklósnak az antiszemitizmussal való határozott szembenállása.⁹¹ Vizsgálta a „magyar jobboldali radikalizmus protoformáit”, és ezt elsősorban Petrassevich Géának a *Magyarország és a zsidóság* című műve alapján végezte el, amit úgy jellemzett, hogy a „legkifejlettebb, a koncepció körvonalait összefoglalóan tartalmazó” mű volt a témában.⁹² Szabó Miklós megállapította, hogy az újkonzervatív eszmei koncepciónak a radikalizálódásából lett a „jobboldali radikalizmus”, amelynek szerinte az „újkonzervatív liberalizmuskritika” volt az alapja. Hangsúlyozta a radikalizmus „bűnbak- és felelősségkeresését”, és kimutatta ennek a mozgalomnak a zsidósággal szembeni korlátozó intézkedések iránti követelését úgy, mint „az emancipációs törvény” revízióját, a „galíciai bevándorlás” adminisztratív megtiltását, az „uzsoratörvény, váltóképeség” korlátozását, és az

90 Szabó Miklós: A kontinentális Európa konzervatív ideológiája néhány új vonásának kialakulása a századfordulón. In Történelmi Szemle, 1974/3. 326–359. http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1974_3/szabo.pdf 326.

91 Lásd Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. In Századok, 1974/1.

92 Petrassevich Géza: Magyarország és a zsidóság. Budapest, 1999. Lásd a teljes szöveget: http://mtdportal.extra.hu/books/Magyarorszag_es_a_zsidóság.pdf

„ipartörvény” revízióját. Egyértelmű véleménye volt az, hogy mindebben „[L]atensen benne rejlik ... a politikai célzatú újrafelosztás, a 'numerus clausus' tendenciája”.⁹³

A következő években Szabó Miklós folyamatosan publikált. Tanulmánya jelent meg az újkonzervativizmus és a középosztály kapcsolatáról,⁹⁴ recenziót írt az első magyar szociológiai műhelyt üdvözlő könyvről,⁹⁵ dolgozatot készített az 1919-es „ellenforradalmi kurzus” előtörténetéről,⁹⁶ az ideológia szerepéről és típusairól a polgári korszakban,⁹⁷ és a Horthy-rendszer politikai évfordulóiról.⁹⁸

Annak ellenére, hogy az állambiztonsági iratok között 1968 és 1976 között jelenleg nincsen nyoma Szabóról szóló jelentéseknek, okkal feltételezhetjük azt, hogy a poli-

93 Lásd Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. In Századok, 1974/1. A tanulmány 131. számú lábjegyzetében Szabó Miklós Petrassevichtől a következőt idézi: „Volna még pár üdvös s a baj orvoslásához radikális eszköz. ... Ilyenek volnának a bankok decentralizálása, a váltóképeség megszorítása, az uzsoratörvény revíziója, az ipar terén a szabad ipar eltörlése s a céheknek a kor viszonyaihoz mért alakban visszaállítása, az 1867. évi XVII. és az 1895. évi XLIII. tc. eltörlése, vagyis a zsidók vallási, polgári és politikai jogainak a lehetőségig való megszorítása.” Az idézet Petrassevich könyvében a 133. oldalon található.

94 Lásd a tanulmány eredeti megjelenését Szabó Miklós: Középosztály és újkonzervativizmus. Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között. In Világosság, 1975/6.; Gyarmati György úgy emlékszik, hogy Szabó kutatói státusba kerülve a magyar szélsőjobboldal ideológiájának, politikájának feltárását kapta kandidátusi „házi feladatként”, ám ő ennek gyökereit keresve „hátrált vissza” (jében) a századfordulói újkonzervativizmusáig, így tűzöttek gombostűre a szélsőjobb protoformációi.

95 Lásd a tanulmány eredeti megjelenését Szabó Miklós: A szociológia első magyar műhelye. (Válogatta Litván György és Szűcs László. 1–2. kötet, Budapest, 1973.) In Szociológia, 1976/1. [recenzió]

96 Lásd a tanulmány eredeti megjelenését Szabó Miklós: A 'magyar girondistáktól' az ébredő magyarokig. Az 1919-es ellenforradalmi kurzus előtörténetéből. In Világosság, 1976/3.

97 Lásd a tanulmány eredeti megjelenését Szabó Miklós: Programideológiák és állapotideológiák. Az ideológia szerepe és típusai a polgári korszakban. In Világosság, 1978/2.

98 Lásd a tanulmány eredeti megjelenését Szabó Miklós: Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. In Világosság, 1978/8–9.

tikai rendőrség nem tétlenkedett az irányában. 1976-tól egyértelműen dokumentálható, hogy a publikációkban egyre termékenyebb, és ezáltal még gyanúsabb történész továbbra is megfigyelés tárgya volt. 1976-ban a már korábban ismert „Vili” fedőnevű ügynöktől azt kérte a BM belső, kulturális elhárításért felelős III/III-4-c. osztálya, hogy Szabó Miklósról készítsen jellemzést. „Vili” túl sok új információval nem tudott szolgálni, jóformán azt írta le, hogy mióta dolgozik Szabó az intézetben, mikor került a „dualizmuskori osztályra”,⁹⁹ mi a családi háttere, kivel van a legszorosabb baráti viszonyban az intézetben, és kitér arra, hogy a „századeleji konzervatív-jobboldali ideológiák történetével” foglalkozik. Kiemelte azonban az ügynök, hogy Szabó Miklósnak az utóbbi években magyar és nyugat-európai témájú tanulmányai jelentek meg. A korábbi ügynöki jelentésekkel egybevág az informátor azon megjegyzése, miszerint Szabó „politikai beállítottságáról nincs határozott” benyomása, „negatív megnyilvánulásairól” sincs tudomása, ám az egyértelműen továbbra is jellemezte Szabót, hogy a „nemzetközi politika vonatkozásában az átlagosnál jobban tájékozott”. Érdekesség, hogy az információ igazi megrendelője a BM III/I-3. osztálya volt, amelyik szervezeti egység a Hírszerző Csoportfőnökségen belül az NSZK elleni hírszerzésért volt felelős,¹⁰⁰ ezért a jelentés egy példányát a hírszerzési osztálynak is megküldték.¹⁰¹

99 A jelentésben az ügynök nevezte az osztályt „dualizmuskori” osztálynak, valójában ilyen elnevezésű osztály nem létezett, Szabó Miklós a „legújabbkori osztályon” dolgozott. (Szász Zoltán szíves közlése nyomán.)

100 A BM III. Főcsoportfőnökségének szervezete 1972-ben. http://www.abtl.hu/sites/default/files/szervezet_1972.pdf

101 ÁBTL-3.1.2.-M-38083/1. „Vili” fedőnevű informátor munkadossziája. Az informátor arról számolt be, hogy Szabó Miklós az intézetben Kolossa Tiborral volt a legközelebbi kapcsolatban, ebédkor és máskor is „állandóan kettesben vitatkoznak”. Kolossa Tiborral kapcsolatos életrajzi adatokat lásd: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08219.htm>

1978-tól viszont jelentősen megsaporodtak a politikai rendőrség megfigyelései Szabó Miklósról. Ennek az az oka, hogy Szabó Miklós számára 1978 mind a legális, mind pedig a nem nyilvános munkássága tekintetében fontos dátum volt. A legális vonalon két jelentős esemény is történt. Egyrészt, 1978. május 21-én a Magyar Nemzet hasábjain interjú jelent meg vele „A gyökértelenség radikalizmusa. Min dolgozik Szabó Miklós történész?” címmel.¹⁰² Az írás által a szélesebb olvasókörzés is megismerhette Szabó Miklóst, és tudomást szerezhetett nem mindennapi történészi munkásságáról. Az újságíró hangsúlyozta Szabó Miklós úttörő szerepét a századforduló és a századelő jobboldali radikalizmusa kutatásában. Rákérdezett a „refeudalizáció” kifejezés jelentésére, amit Szabó úgy foglalt össze, hogy a dzsentroid mentalitást a századfordulón a „hivatalnok középosztály” elsajátította, és így lett a „refeudalizáció szókinszében az úri középosztály – immár szinonimájaként a ’történeti középosztály’ kifejezésnek – már elsősorban az államhivatalnok, az értelmiségi, s nem a középbirtokos” megfelelője. A Magyar Nemzet a hetvenes években a „polgári újságírás menedékháza volt”,¹⁰³ és ez az interjú az ellenzéki gondolat („másképp gondolkodás”) erősödésének és fokozatos hivatalos publicitásának is volt a jele egyben.¹⁰⁴ Másrészt pedig, intézeti

[hu/00300/00355/html/ABC07165/08219.htm](http://www.abtl.hu/00300/00355/html/ABC07165/08219.htm)

102 Lásd: A gyökértelenség radikalizmusa. Min dolgozik Szabó Miklós történész? [Interjú, készítette Antal Gábor.] In Magyar Nemzet, 1978. május 21.

103 Lásd ehhez Lőcsei Gabriella: Virágnyelven (2.) 2008. augusztus 19. http://mno.hu/migr_1834/viragnyelven-2-408085 A letöltés ideje: 2015. június 26.; A differenciált kommunikáció jegyében engedték, hogy a Magyar Nemzet polgáribb hangvételű legyen, de ugyanúgy szigorú pártellenőrzés alatt állt, mint a többi lap. Pető Ivánnak köszönöm ezt a kiegészítést.

104 Az újságíró azon kérdésére, hogy „mi a jobboldali radikalizmus gyökere”, Szabó Miklós a következőt válaszolta: „Gyökere voltaképpen a gyökértelenség. Az az ellentmondás tudniillik, amely az újsütetű ’nemzetfenntartó réteg’ alapvető társadalmi funkciója és privilegizált helyzete között feszül. Az alapvető funkció az volna, hogy magatartási mintát nyújtson a polgári hagyományú középkeletiek számára. Privilegizált helyzetük azonban arra ösztönzi őket, hogy ezt a magatartást monopolizálni igyekezzenek. Ez a törekvés kitermelői körökben a nemzeti magatartás ellenlétét: a nemzeti középkeletre rosszhiszeműen befurakodni kívánó

történeti tevékenysége is nagyobb lépést tett előre 1978-ban. Az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent a *Magyarország története tíz kötetben* című monumentális opus, amelynek egy fontos (és terjedelmes) fejezetét Szabó Miklós jegyzi *Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában* címmel.¹⁰⁵ Az egész történettudományt meghatározó munka kiváló lehetőséget biztosított Szabó Miklósnak arra, hogy történeti eredményeit az egész – tágabb értelemben vett – szakma is hasznosítsa.

Szabó Miklósnak az underground tevékenységében is fordulópont volt 1978. Nyílt ellenzéki tevékenysége kezdődött el azzal, hogy 1978. januárban aláírta a csehszlovákiai Charta'77 mozgalom bebörtönzött tagjaival szolidaritást vállaló nyilatkozatot.¹⁰⁶ Rövidesen ez után, szervezett formában, magánlakásokon egy előadássorozat kezdődött el, ami „hétfői szabadegyetem”, illetve „repülő egyetem” néven vált ismertté, és Szabó Miklósnak központi szerepe volt benne. Természetesen ezzel párhuzamosan nőtt az állambiztonság érdeklődése is Szabó Miklós iránt. A megfigyelések száma igencsak megnövekedett, és mondhatni, hogy Szabó Miklós állt az ellenzékiekre irányuló megfigyelések fókuszában. A következőkben ezt járjuk körül.

asszimilánsát. Az itt gyökerező antiszemitizmus integráns része lesz a dzsentroid 'úri középosztály' eszmiségének.” Lásd: A gyökértelenség radikalizmusa. Min dolgozik Szabó Miklós történész? [Interjú, készítette Antal Gábor.] In Magyar Nemzet, 1978. május 21.

105 Lásd Szabó Miklós: *Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában*. Forrás: Magyarország története, 1890-1918. Főszerkesztő: Hanák Péter. Szerkesztő: Mucsi Ferenc. (XII. fejezet. 873-1002, 1344-1349.) Budapest, Akadémiai, 1978. Magyarország története tíz kötetben. 7/2. A teljes szöveg elérhető: <http://mek.oszk.hu/02200/02220/html/>

106 <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

A REPÜLŐ EGYETEM

Amint arról a fentiekben is szó volt, Szabó Miklós már a hatvanas években tartott magánlakáson egy-egy előadást elsősorban 56-ról, főként fiatalabb, lukácsista köröknek. Későbbi elmondása szerint „rettentően” szerette „ezt a műfajt”, és miután úgymond hivatalosan nem foglalkozhatott tabunak számító témákkal, ezt ezen az informális módon igyekezett pótolni.¹⁰⁷ A szervezett szabadegyetemi előadássorozat közvetlen előzménye az volt, hogy 1975-ben Szelényi Ivánt le tartóztatták és kiutasították az országból, mert az 1974-ben Konrád Györggyel közösen írt, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv kéziratát külföldre eljuttatta.¹⁰⁸ Szelényi Iván felhívta Szabó Miklóst, és gondjaira bízta a folyamatban levő „szakdolgozóit”, volt tanítványait. A tanítványokból baráti társaság verbuválódott, és az egyik tanítvány, Hegedűs József¹⁰⁹ lakásán szerveződött először egy előadássorozat, amit aztán több is követett. 1978-ban már nagyobb

107 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988)*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

108 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988)*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.; Szelényi Iván 1938-ban született Budapesten. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi szakán, 1960-ban szerezte közgazdász diplomáját. Ezt követően a Központi Statisztikai Hivatalban kezdett dolgozni. 1964-ben Berkeleyben, a Kalifornia Egyetemen folytatta tanulmányait egy éven át, később a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Csoportjának vezetőjeként a településszociológiai kutatásokat irányította. A többnyire Konrád Györggyel együtt végzett kutatások tudományos eredményei hamarosan kiváltották a korabeli politikai vezetés rosszallását, majd egyik, ugyancsak Konrád Györggyel közösen írt tanulmányuk külföldre juttatása miatt 1975-ben el kellett hagynia az országot. Néhány év ausztráliai tartózkodás és sikeres egyetemi tanítás után átkerült az Egyesült Államokba, ahol több egyetemen foglalkozott szociológiai oktatással, míg 1999-ben a Yale egyetem tanszékvezető egyetemi tanára lett. A rendszerváltást követően, ha nem is véglegesen, de visszatért Magyarországra, ahol megfelelően elismerték munkásságát. Forrás: Dr. Lakatos Miklós: Beszélgetés Szelényi Ivánnal. In *Statisztikai Szemle*, 87. évfolyam, 9. http://www.ksh.hu/statszsemla_archive/2009/2009_09/2009_09_950.pdf

109 Hegedűs József szociológus (lásd http://www.doktori.hu/index.php?menuid=192&sz_ID=4777), az Ó utcai lakásukról van szó.

társaság előtt beszélt Szabó Miklós szovjettörténetről, magyar párttörténetről, a népi demokrácia történetéről. A siker akkora volt, hogy felállt egy stáb Szilágyi Sándor¹¹⁰ vezetésével, akik elkezdtek szervezni a mintegy 200 fő befogadására, hangszórók felszerelésére is alkalmas lakásokat.¹¹¹

A belügyi információk szerint a „belső ellenzék radikális szárnyának prominens alakjai” 1978-ban a lengyel ellenzék akkori irányítóival (Társadalmi Önvédelmi Bizottság nevű szervezet) konzultációkat folytattak, és ezt követően ún. „felkészítési taktikát” hirdettek meg, amelynek célja a „fiatalabb nemzedék ellenzékivé formálása” volt. Ennek egyik eszköze volt a szervezett szabadegyetem, amit Magyarországon lengyel mintára szerveztek meg, és innen kapta a „repülő egyetem” elnevezést is. Emellett az előadássorozat „hétfői szabadegyetem” néven is bevonult a magyar szamizdat-történelembe. Az előadásokat magánlakásokon, előre elkészített tematika alapján szervezték meg.¹¹² Szabó Miklós – az

110 Szilágyi Sándor „fotográfus, fotótörténész, irodalmár, történész és lapszerkesztő. 1954-ben született Nyíregyházán, majd Szegeden élt, ott járt a JATE bölcsészkarának magyar–történelem szakára, 1972 és 1975 között, végül az ELTE bölcsészkarán diplomázott 1979-ben. 1978-tól 1985-ig fő szervezője volt a Hétfői Szabadegyetemnek, 1981-től pedig az induló szamizdat Beszélő alapító szerkesztője egészen a rendszerváltásig. Irodalmárként elsősorban Mészöly Miklóssal foglalkozott, 1976-tól pedig Bibó munkásságát kutatta. 1985–86-ban a New York-i New School for Social Research ösztöndíjasa volt, és ez idő alatt kezdett a fotózással foglalkozni. 1989-ben a március 15-ei tévéfoglalás fűződik a nevéhez, és nagy szerepe volt Nagy Imre és társai újrateremtésének megszervezésében. A '90-es években a politizálással fölhagyott, épületfotózással, fotótörténettel és kiállítások szervezésével foglalkozik. A '90-es években két kötete jelent meg: *Ostinato* címmel az esszéi, irodalmi tanulmányai, valamint a Hétfői Szabadegyetem történetét feldolgozó munkája.” Forrás: Szilágyi Sándor 50 éves. Beszélő, 2004. február–március. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szilagyisandor%E2%80%A6>

111 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71–88.

112 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellázító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 175. oldal. Az 1981. november 18-ai belügyi javaslat Bence Györgyöt, Kis Jánost, Kenedi Jánost és Hamburger [Gyulát – sic!] Mihályt nevesíti, mint a „belső ellenzék radikális szármányak prominens alakjait”. Ők a „Vá-
rakozók” fn. bizalmas nyomozás célszemélyei is voltak.; Lásd ehhez Baracsi Erzsé-

Országgyűlés honlapján található életrajzi összefoglaló szerint 1979 szeptemberétől,¹¹³ az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára adatai, valamint az oral history szerint viszont 1978 augusztusától-szeptemberétől, és ez utóbbi a valószínűsítő dátum¹¹⁴ – hétfő esténként két félévén keresztül tartott előadásokat a Szovjetunió történetéről. Szabó Miklós a magyar párttörténetről is elkezdte az előadásokat, de 1956-ig már nem jutott el. Az állambiztonság közbelépett. Ám nem közvetlenül Szabót keresték meg, hanem az intézet vezetője felé tették meg a szignalizációt.¹¹⁵ Így a kurzusról a munkahelye is „hivatalosan” szerzett tudomást, és a Történettudományi Intézet igazgatója, Pach Zsigmond Pál tette a dolgát: behívatta magához Szabót. Pach nem fenyegette meg Szabó Miklóst kirúgással, hanem „figyelmeztetésszerű” beszélgetést folytatott vele. Erre Szabó abbahagyta ezt a szabadegyetemi kurzust, ám továbbra is folytatta az előadásokat más, kisebb „kurzusok” keretében, szintén lakásokon. Az intézet igazgatója többször is „behívogatta” magához, és azt forszírozta, hogy Szabó miért tart továbbra is előadásokat. Erre Szabó a rá jellemző módon rendre azt válaszolta, hogy „ezek nem előadások, egyszerűen csak összejövünk és beszélgetünk”, amit aztán Szabó visszaemlékezése szerint Pach Zsigmond Pál tudomásul vett, és a továbbiakban „nem firtatta a dolgot”.¹¹⁶

bet: A Repülő Egyetem kutathatóságának problémái. Forráskritikai és módszertani elemzés. In Valóság, 1999/11. 79–83. Lásd még: <http://www.abtl.hu/node/214>

113 <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

114 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellázító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié.

115 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellázító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 38. oldal; „Szignalizáció: a megelőzés és a büntetőeljárás kívüli differenciált felelősségre vonás módszere. A társadalomellenes tevékenységről jelzésadás az illetékes párt-, állami, társadalmi, gazdasági szervnek (szervezetnek).” ÁBTL 4.1. A-3036. 177. oldal.

116 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71–88.

Itt egy pillanatra érdemes megállni, és elgondolkodni azon, hogy vajon mi történt volna, ha Szabó az igazgatói „figyelmeztetés” ellenére is folytatja a hétfői szabadegyetemi előadásokat, és felvetődik az a kérdés is, hogy Szabó Miklós hozzáállása vajon megalkuvás volt-e vagy okos kompromisszum. Mivel az intézet az ellenzékiiség befogadó helye volt, okkal gondolhatta Szabó Miklós, hogy valamilyen formában mégiscsak tudja folytatni a „nem hivatalos” történészi munkát, viszont a nyílt szembehelyezkedéssel veszélyeztethette is volna azt. Személyiségéből inkább a „kitérő” magatartás fakadt, ám a következő évek eseményei mégis azt mutatják, hogy egyre nyilvánvalóbban és nyilvánosabban folytatta az ellenzéki tevékenységet. 1992-ben a konkrét helyzetre való visszaemlékezés kapcsán Szabó Miklós ezt mondta magáról: „Én igazi politikai kötélrancos voltam, a politikai túlélés virtuóza. Érzésem volt ahhoz, hogy bizonyos falakat kitapogassak. Hogy nagyképűbben mondjam: a rizikó kalkulálásában elég jól működtem, meg tudtam ítélni, mi az, amitől még nem rúgnak ki. Én tehát abba hagytam, de az intézmény, a szabadegyetem már megvolt, és akkor mások átvették.”¹¹⁷ Feltehetően ennek a hozzáállásnak is volt köszönhető az, hogy Szabót sose hívták be – saját későbbi megfogalmazása szerint – „se az ÁVÓ-hoz”¹¹⁸, se a pártközpontba”, hanem mindig „az intézeten keresztül” jártak el vele szemben.¹¹⁹ Arra egyébként a politikai rendőrség is kényszerűen ügyelt, hogy ha egy mód volt rá, ne közvetlenül

járjanak el az ellenségesnek titulált személyekkel szemben. A már idézett, a repülő egyetemről szóló dossziében a konkrét eset kapcsán meg is jegyezte a jelentést készítő rendőrfőhadnagy, hogy miután Szabó Miklós abbahagyta az előadásokat, a repülő egyetem szervezői „azt a valótlan állítást terjesztették el, hogy Szabót a rendőrség figyelmeztette”, holott arra a rendőrség szignalizációjának a hatására a „munkahelyi vezetői részéről került sor”.¹²⁰

Helyesen látta Szabó azt, hogy a szabadegyetem intézménye működni fog tovább. A kádári hatalom a Nyugaton kialakított jó hírének megőrzése miatt azt már nem állította le, inkább eltűrte.¹²¹ Ő maga ugyan más helyszíneken folytatta a kurzusokat, de a szabadegyetemi előadásokat érdekes módon két intézeti kollégája, Hajdú Tibor¹²² és Hanák Péter¹²³

120 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 38. oldal.; ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 179. oldal. A belügy 1981. november 18-ai feljegyzése: „A 'repülő egyetem' beindulása óta intézkedéseink arra irányultak, hogy a Belügyminisztérium nyílt beavatkozása nélkül akadályozzuk az előadások tartását, illetve korlátozzuk a résztvevők számát.”

121 Szabó Miklós 1992-ben így magyarázta a kádári hatalom ezen kettősségét: „Az egész összefüggel az érdekes, voltaképpen ezek 'civilkurázi-fesztiválok' voltak, hogy meg merjük csinálni, nem igaz, hogy összedől tőle a világ, hogy fásított csinálnak belőlünk. És akkor a rendszernek döntenie kellett, eltűri-e ezt, vagy beleépíti a róla Nyugaton kialakított jó imázsba. Én azzal számoltam, hogy a rendszer igit meg tartani a jó híret, ezért eszménytelen lesz eltűnni a szabadegyetemet és más ellenzéki intézményeket. Egyszerűen a kádári hatalom nem volt abban a helyzetben, hogy ne tűrjön meg bennünket.” Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

122 Hajdú Tibor (1930), történész. 1949-1966 között a Munkásmozgalmi Intézet, az Országos Levéltár és a Párttörténeti Intézet levéltárosa, majd a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa volt. 1975-től az MTA Történettudományi Intézetében tudományos főmunkatárs, tudományos tanácsadó, osztályvezető. Forrás: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=718667>

123 Hanák Péter (1921-1997) Széchenyi-díjas magyar történész, művelődéstörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A dualizmus korának művelődés-, társadalom- és eszméletörténetének neves kutatója. <http://nevpont.hu/view/6507> A letöltés ideje: 2016. április 26. Lásd még Litván György: Hanák Péter ravatalánál. In Beszélő, 11. szám, Évfolyam 2, Szám 10. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hanak-peter-ravatalanal> A letöltés ideje: 2016. április 25.; va-

117 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

118 Az Államvédelmi Osztály 1946-1948 között működött, innen maradt meg a köznyelvben a politikai rendőrség „ÁVÓ”-kénti emlegetése egészen a rendszerváltozásig, annak ellenére, hogy az utódszerveknek később más volt az elnevezése. Ezzel kapcsolatban lásd Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata. 1945-1990. In Trezor. 1. 1999. 73-89.

119 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

folytatta elsőként. Hajdú Tibornak intézeti párttagként komoly pártháttere volt,¹²⁴ és emiatt Szabó nem gondolta volna róla, hogy „szolidáris” vele. Hajdú azonban két előadást is megtartott a magyar kommunista párt Horthy-rendszerbeli történetéről. Kovács M. Mária,¹²⁵ a szabadegyetem egykori szervezője később erre úgy emlékezett vissza, hogy „Hajdú kimondottan azért akart elsőként előadni, hogy segítsen” Szabó Miklósnak „abban, hogy a szerepeléséért ne legyen – vagy kevésbé legyen büntethető”.¹²⁶ Hajdú Tibor szintén megerősítette: kifejezetten azért ment oda, hogy Szabó Miklósnak segítsen. Hajdú magáról azt mondta, hogy ő ugyan nem volt ellenzéki, de szocialista meggyőződése ellenére rokonszenvezett a szabadegyetemmel, mert nem helyeselte a szólásszabadság „eltiltását”.¹²⁷ Hanák Péterről pedig tudta

Szabó, hogy egyetért vele, ám ő – Szabó szerint – a „legális fórumokon sokkal messzebb ment el”, mint a repülőegyetemen, ahol kifejezetten „óvatos kurzusokat tartott”, és ezt a paradoxont a hatalom sem tudta igazán értelmezni, feltehetően „provokációnak” gondolták.¹²⁸ Hajdú visszaemlékezése szerint Hanák, hozzá hasonlóan a „saját témájáról, a Monarchia kérdéseiről beszélt”, és egyikőjük esetében sem az előadás tartalma volt a lényeg, hanem a szólásszabadság ilyen módon való szélesítése.¹²⁹ Hajdú és Hanák szabadegyetemi szereplése következtében mindenestre – ahogyan Hajdú fogalmazott később – a „belügyi buzgalom ... alábbhagyott”, mert elbizonytalanodott az állambiztonság a következő lépést illetően.¹³⁰

Az elbizonytalanodás ellenére is a politikai rendőrség naprakész, részletes információkkal rendelkezett a szabadegyetemi előadásokról. Tudomásuk volt az előadó(k) személyéről (különösen Szabó Miklósról), az előadások témájáról, a pontos helyszínekről, a résztvevők számáról, összetételéről.¹³¹ A lakások tulajdonosait ellenőrizték, és operatív intézkedési cél volt

írjon róla egy igazoló jelentést. Hajdú erre ezt válaszolta Ránkinak: „[M]ivel az előadás este nyolc után kezdődött, tehát munkaidőn kívül, nem írok jelentést, mert nem tartozik a munkaadómrá.” Hajdú visszaemlékezése szerint „Ránki, aki liberális gondolkodású ember volt, jót nevetett ezen, és mondta, hogy részéről az üzenetet átadta, és ezzel a dolog befejeződött”, és ezután Hajdúnak már sem szólt senki.

128 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 40–41.; Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71–88. oldal. Ebben az interjúban Szabó Miklós Hanák Péter előadásaival kapcsolatban felidézte, hogy „Aczél valami belső körben azt prűszkölte, hogy különlegesen alantas provokáció, mert olyan dolgokat mondanak el illegális lakásokon, amit nyilvánosan is el lehetne mondani”.

129 Interjú Hajdú Tiborral. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 81.

130 Interjú Hajdú Tiborral. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 84.

131 Lásd ÁBTL-2.7.1.-NOIj-1979.

laminat Heller Ágnes: Hanák Péter emlékeztetése. In Múlt és Jövő, 1997/4. http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile_id/870/

124 Hajdú Tibor 1986-ban lett párttitkár. Lásd Interjú Hajdú Tiborral. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 77.

125 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” megnevezésű Objektum Dossziében a következő leírást olvashatjuk Kovács [M.] Máriaól: „...[P]ártonkívüli, az Akadémiai Könyvkiadó szerkesztője. Férje, Bence György révén a szamizdat-mozgalom 'tűzfészkében' helyezkedik el, aktívan részt vesz a csoport tevékenységében. 'Önálló' szerepet vállalt a 'repülő egyetem' szervezésében: ő vette fel a kapcsolatot pl. Hanák Péterrel, s előadás céljából megszerezte Engel Anna lakását. Ő szervezi az előadások hallgatóságának mozgósítását is.”

126 Interjú Kovács [M.] Máriaival. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 54

127 Interjú Hajdú Tiborral. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 78–80. Hajdú Tibor az interjúban Szabó Miklóshoz fűződő kapcsolatáról a következőket mondta: „...[E]gy osztályon dolgoztunk, jó viszonyban voltunk, és amellet – bár ez ma már paradoxul hangzik, de nincs ebben semmi paradox – voltunk itt jó páran, akik párttagok voltunk ugyan, a szocializmus alapján álltunk, reméltük, hogy abból, ami van, valamiféle szocializmus egyszer majd ki fog jönni, ugyanakkor nagyon sok mindent nem helyeseltünk. Amit én leginkább nem helyeseltem világ életemben, az a szólásszabadságnak eltiltása volt. Tehát ezzel a kezdeményezéssel, a Szabadegyetemmel én egyértelműen rokonszenveztem. Nem azért, mintha mindennel egyetértettem volna, ami ott elhangzott, ... de rokonszenveztem azzal, hogy igenis a nyilvánosság körét, a szabad szólás körét bővíteni kell.” Hajdú előadásának egyébként annyi következménye lett, hogy az MTA főtükára érdeklődött az intézet igazgatóhelyettesénél, Ránki Györgynél, hogy mit is csinált Hajdú, és kérte, hogy

az „összejövetelek zavarása, bomlasztása”.¹³² Ezeket az adatokat érdemes összevetni a fenti oral history tartalmával is. A Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ) 1979. április 25-ei feljegyzése szerint Szabó Miklós a „környezetében kijelentette, hogy a magyar történelemről tervezett előadásorozata elmarad, mivel ’szóltak neki, hogy hagyja abba az ilyen előadások tartását’”.¹³³ Az 1979. május 12-ei feljegyzés megörökítette azt, hogy május „7-én Hajdú Tibor kb. 100 fő előtt előadást tartott a Tanácsköztársaságról”, és – a jelentést tevő szerint – „[O]bjektivitással elemezte a Tanácsköztársaság kül- és belpolitikáját”, majd az előadása végén „megemlítette Kun Béla ’máig publikálatlan beszédét’, amelyben elmarasztalja a magyar munkásságot részvétlensége miatt”.¹³⁴ A következő, május 23-ai jelentés szintén Hajdú előadásáról szól, és az áll benne, hogy „[N]evezett az előadást azzal a céllal vállalta, hogy bizonyítsa, ezeken az előadásokon semmi különös nem történt”.¹³⁵ Hanák Péter előadásáról is találunk állambiztonsági iratot. „Somlay Károly” fedőnevű ügynök¹³⁶ 1979. október 17-ei jelentésében részletesen beszámolt Hanáknak a „közép-osztályokról” október 8-án tartott előadásáról. Az informátor a következőképpen összegezte az előadást: „...Hanák végig igyekezett korrektül, a témához szigorúan tudományos módszerrel közelíteni, a leszűrt tapasztalatok alapján semmi olyan jellegű dolog nem hangzott el, ami egy szabadegyetemi előadás, vagy egy bölcsészkar szeminárium keretében nem férne bele.”¹³⁷ A belügy tehát különös figyelemmel kísérte Hajdú és

132 ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-82-86/7. 1979. IV. 12.

133 ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-BRFK-66-96/2. 1979. IV. 25.

134 ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-BRFK-74-109/5. 1979. V. 12.

135 ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-111-118/6. 1979. V. 23.

136 Az ügynök azonosítását lásd ÁBTL-2.2.2.-Hálózati nyilvántartások „Somlay Károly”. A gimnáziumi érettségivel rendelkező Békés megyei informátor alig húsz évesen lett a belügy „titkos megbízottja”, és civilben az Állami Biztosító biztosítási ügynöke volt.

137 ÁBTL-3.1.2.-M-38434/1. „Somlay Károly” titkos megbízott Munka Dossziéja.

Hanák előadásait is. Meglephette az állambiztonságot az előadások objektivitása és korrektsége, mert lényegében az derült ki, hogy az előadásuk tartalma nem minősült „ellenséges” tevékenységnek. Ebben az összefüggésben tehát az érintettek visszaemlékezéseivel lényegében összhangban vannak az állambiztonsági szervek által készített dokumentumok is. Ez az egybeesés nem minden esetben állapítható meg.

Hajdú és Hanák epizód szerepének vizsgálata után kanyarodjunk most vissza egy kicsit a szabadegyetemi előadások kezdetéhez. Nem túlzás azt állítani, hogy az állambiztonság kezdettől fogva e körben Szabó Miklóst tartotta a legveszélyesebbnek. A dokumentumok tanúsága szerint 1978. december 12-én a Belügyminisztérium III/III-4-es alosztálya „Doktor” fedőnéven bizalmas nyomozást kezdett Szabó Miklós „pártonkívüli, történész ellen, fiatalokat tömörítő ellenséges csoportosulásban való aktív részvétel alapos gyanúja miatt”. Ekkor már bizalmas nyomozás folyt „Varakozók” fedőnéven ellenzéki személyek ellen, és a célszemélyek köre a szabadegyetemi személyi körrel komoly átfedésben volt. Mindkét nyomozati vonal a magyarországi szamizdat csoportokra irányult, így szorosan összefüggtek az intézkedési tervek. Szabó Miklós már a „Varakozók” fn. ügyben is operatív ellenőrzés alatt állt,¹³⁸ így 1979. decemberében kelt belügyi összefoglaló jelentés szerint róla kezdettől fogva nem kevés információ állt rendelkezésre. A jelentés beszámol arról, hogy megoldották a repülő egyetemi előadások „hálózati ellenőrzését”, Szabónak a „trockistákkal”

138 ÁBTL-3.1.2.-M-38083/1. „Vili” fedőnevű ügynök munka dossziéja. „Vili” fedőnevű ügynöknek 1978 novemberében Szabóról tett jelentéséhez fűzött tartóztírti értékelés szerint Szabó Miklós „külső figyelés operatív ellenőrzés alatt áll a ’Varakozók’ fn. ügyben”, és ezért értékes az ügynök által szolgáltatott információ.

való kapcsolata után továbbra is nyomoztak, információkat gyűjtöttek Szabó életkörülményeiről, ismeretségi köréről, környezettanulmányt készítettek róla, amihez „operatív kapcsolatot” létesítettek „lakásszomszédjával”, és – a már említett – szignalizációval éltek munkahelyi főnöke felé. Mivel a politikai rendőrség azt kívánta megakadályozni, hogy az ellenséges-ellenzéki nézeteknek tömegbázisa jöjjön létre, Szabó Miklós állambiztonsági megítélését illetően döntő szempont volt annak megállapítása, hogy Szabó „a ’repülő egyetem’ működésében való aktív részvételével jelentős mértékben hozzájárul a ’Várazók’ fn. ügy célsmélyeinek azon törekvéséhez, hogy ellenzéki – sőt nem egy esetben ellenséges – nézeteik befogadására, majd szélesebb körben történő terjesztésére alkalmas tömegbázist teremtsenek”.¹³⁹ Az állambiztonság – Hanák és Hajdú mellett – a többi előadó személyét és előadását, valamint a szervezők tevékenységét is górcső alá vette. Jánossy Ferenc közgazdász¹⁴⁰ például a „kapitalizmus és a szocializmus” akkori aktuális problémáit elemezte, az előadásáról az állambiztonság azt állapította meg, hogy az ő adataik szerint „nem

139 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” megnevezésű Objektum Dosszié. 40-42. oldal.

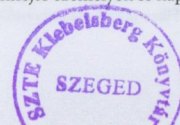
140 Jánossy Ferenc (Bp., 1914. júl. 3.-Bp., 1997. márc.18.) Közgazdász. Képzettség, tudományos fokozatok: Lukács György nevelt fiaként a bécsi és a berlini egyetemen tanult, a moszkvai egyetemen mérnöki oklevelet szerzett (1939). Szakmai pályája: A moszkvai Ordzonikidze Szerszámgépgyár munkatársa (1933-1942), hamis vádak alapján büntetőtáborba száműzték (1942-1945), a kaukázusi Majkopban vasgyári mérnök (1945-1946). Visszatért Magyarországra (1946), a Nehézipari Központ előadója, majd főosztályvezetője, igazgatója (1947-1954), az Országos Építészügyi Hivatal elnökhelyettese (1954, 1956-1957); közben az Országos Tervhivatal műszaki főosztályvezetője (1954-1956), majd az Országos Tervgazdasági Intézet tudományos munkatársa (1957-1974). Kutatási terület: A gazdasági teljesítmény, a gazdasági fejlettség mérése. Díjak, kitüntetések: Állami Díj (1963), Lukács György-díj (1996). Főbb művei: A gazdasági fejlődés mérhetősége és új mérési módszere (1963), A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok (1966; 2. bővített kiadás 1975), Mérés, trend, evolúció. Válogatott írások (Szerk. Bekker Zsuzsa, 2001). Forrás: Lukács György Alapítvány honlapja. <http://www.lukacsgyorgyalapitvany.hu/alapitvany/dijazottak/29-janossy-ferenc>

tartalmazott ellenséges kitételeket”. Tamás Gáspár Miklósnak¹⁴¹ az erdélyi magyar művelődéstörténetről tartott – nagy sikerű, tapssal jutalmazott – előadásáról pedig azt jegyezték fel, hogy „tényszerű szigorral”, az akkori magyarországi rendszerre „való egyetlen utalás, vagy célzás nélkül” beszélt – főként – „a két világháború közötti Erdély értelmiségének magatartásáról”.¹⁴²

Mindezen értékelések olvastán úgy gondolnánk, hogy enyhítenek majd az ellenőrzésen, ám a belügy az 1979. decemberi összefoglaló jelentésben mégis szigorított a repülő egyetemhez való hozzáállásán. Azt állapították meg, hogy a repülő egyetem a magyarországi ellenzék tekintélyes részének a fóruma, és alkalmas a nézeteik „széleskörű terjesztésére” és „bázisuk bővítésére”, továbbá az „ellenséges magyar emigráció” tagjai is nagy jelentőséget tulajdonítanak a „második nyilvánosság”, a „másként gondolkodók” kommunikációs lehetőségei megteremtésének”, és ezért a repülő egyetem működésének a „társadalomra való veszélyessége fennáll”. Következésképpen a nyomozások további kiterjesztésére, és még több személy ellenőrzés alá vonására tettek javaslatot. A kifejezetten Szabó Miklósról nyitott „Doktor” fedőnevű bizalmas nyomozást így megszüntették, és ennek folytatásaként – átminősítéssel – objektum dossziét nyi-

141 Tamás Gáspár Miklós erdélyi magyar filozófus, 1948-ban született Kolozsvárott. 1978-ban áttelepült Magyarországra, 1981-ben kiutasították Romániából. Áttelepülésétől 1982 januárjáig az ELTE Bölcsészettudományi Karán, a Filozófiai történelmi Tanszéken volt tudományos munkatárs. Állásából, politikai okokból elbocsátották. Ezután néhány hónapig egy csepei könyvtárban dolgozott. 1982-ben útlevelét bevonták, publikációs tilalom alá helyezték, értelmiségi munkakörből eltiltották, 1989-ig munkanélküli volt. Forrás: Történelmi Tár, Digitális História Adatbázis. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6147&catid=88:t&Itemid=67&lang=hu

142 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” megnevezésű Objektum Dosszié. 45-46. oldal.

tottak a repülő egyetem egészére, Szabó Miklós pedig ezt követően a „Vakondok” fedőnevű bizalmas nyomozás cél-személye lett.¹⁴³

Szabó letiltásával, valamint Hajdú és Hanák szabadegyetemi előadásával egyidejűleg a Történettudományi Intézetben is kidolgoztak egy húsz előadásból álló sorozatnak a tervét *Egy évszázad történelmi problémái* címmel. A témák hasonlóak voltak a szabadegyetemi témákhoz, az előadók pedig, köztük Szabó Miklós is az intézet munkatársai voltak.¹⁴⁴ Az előadásokat aztán 1986-tól kis füzetekben a vitákkal együtt szerkesztett formában meg is jelentették.¹⁴⁵ Ebben a kérdésben azonban az oral history és az állambiztonsági dokumentumok nem mindenben egyeznek meg egymással. Az állambiztonság 1980.

143 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” megnevezésű Objektum Dosszié. 46-47. oldal; ÁBTL-3.1.5.-O-19764/2. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” megnevezésű Objektum Dosszié.

144 A repülő egyetemről szóló dossziében találunk egy iratot, mely a teljes tematikát tartalmazza a következők szerint: Pach Zsigmond Pál (A nyugat- és kelet-európai fejlődés az újkor hajnalán), Szűcs Jenő (A magyar nemzettudat változásai), Makkai László (Kelet-Európa a kelet-európai történetírásban), Niederhauser Emil (A kelet-európai népek nemzettudatának alakulása), Kosáry Domokos (Polgári nemzetállam és soknemzetiségű ... [sic!], Hanák Péter (A dualista rendszer csapdája), Katus László (A dualizmus társadalma – nemzetiségi kérdés), Litván György (Magyar gondolat – szabad gondolat), Mucsi Ferenc (Polgári radikalizmus és szocializmus), Ránki György (Helyünk a világban I. Gazdaság és társadalom), Juhász Gyula (Helyünk a világban II. Külpolitika) Glatz Ferenc (Helyünk a világban III. Történetírás – világgép), Orbán Sándor (Az agrárátalakulás állomásai), Vida István (A népfront és proletárdiktatúra), Berend T. Iván (Eredmények és alternatívák gazdasági fejlődésünkben). ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” megnevezésű Objektum Dosszié. 74. oldal.

145 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 40-41. Az 22. számú lábjegyzetben a szerző hivatkozik arra, hogy ezek a füzetek Előadások a Történettudományi Intézetben címmel, az intézet és az OPI kiadásában jelentek meg.

február 18-ai feljegyzése szerint ez az előadássorozat a „repülő egyetem helyett” töltötte volna be „a megfelelő funkciót”,¹⁴⁶ ám Hajdú Tibor visszaemlékezésében ezt cáfolta. Szerinte csupán a „belügyi elmék” „földszintes gondolkodásmódjukban” véltek felfedezni „összefüggéseket” ott is, ahol „összefüggés nem volt”. Hajdú egyértelműen azt állította, hogy a sorozatnak nem volt politikai tartalma, hanem kizárólag tudományos ismeretterjesztés volt a célja, valamint az, hogy szélesítsék az intézet mozgásterét a posztgraduális képzésben (mivel az egyetemi oktatásban nem vehettek részt az intézet dolgozói „ellenzéki” szerepük miatt).¹⁴⁷ Szabó Miklós pedig később úgy kommentálta ezt, hogy nem volt egységes tematikája az intézeti előadássorozatnak, sokkal inkább alkalmi jellegűek voltak.¹⁴⁸

Érdemes megfigyelni azt, hogy a politikai rendőrség, annak ellenére, hogy Szabó Miklós előadásai már hónapok óta zajlottak, csak 1978 decemberében nyitotta meg a rá vonatkozó nyomozati dossziét. Az pedig még érdekesebb, hogy ehhez képest is csak néhány hónap elteltével, 1979 májusában élt az állambiztonság Szabó munkahelye felé a fenti szignalizációval.¹⁴⁹ Szabó később azt nyilatkozta, hogy ő tudta, hogy az első pillanattól fogva megfigyelik.¹⁵⁰ Ám Szabó

146 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” megnevezésű Objektum Dosszié. 93. oldal.

147 Interjú Hajdú Tiborral. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 82-83.

148 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 40-41.

149 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” megnevezésű Objektum Dosszié.

150 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 40-41.

azt is értette már akkor, hogy a betiltás „nagyobb politikai kárt” okozott volna a hatalomnak, mint ha hagyják menni az előadásokat. Szabó az időzítést is sejtette előre. Úgy gondolta, hogy vagy az előadásai tematikája szerinti „moszkvai perek” ismertetése előtt, vagy a magyar kurzus elkezdésekor¹⁵¹ fog lépni az állambiztonság, és végül is ez utóbbi igazolódott be. Így tehát nem érte váratlanul Szabót az, amikor az intézet igazgatója behívatta.¹⁵² Amint már a fentiekben is láttuk, Szabó nem hagyta magát eltántorítani a további történelmi előadások megtartásától, csak a kereteket változtatta meg. A politikai rendőrség azonban követte őt mindenhová, és gyűjtötte róla az információkat. Kisebb körökben tartott előadásokat, de a repülő egyetemi alkalmakon is rendszeresen részt vett, igaz, nem előadóként. Volt olyan alkalom, amikor az ELTE Bölcsészettudományi Karára hívták meg előadást tartani a magyarországi jobboldal második világháború előtti helyzetéről.¹⁵³ Hozzászólásait, előadásait rend-

151 Dr. Rózsa János rendőrfőhadnagy 1979. április 24-én tett javaslatot a szignalizációra, miután a belügy információját szerint Szabó április 23-tól tervezte az újabb előadássorozatot, amelynek témája Magyarország XX. századi történelme lett volna. A főhadnagy a következőt írta Szabó előadásairól: „Szabó Miklós előadásaira a szovjet politikai fejlődésnek, mint frakciók harcának felfogása, az egyéni hatalmi törekvések, ellentétek, személyi motívumok túlhangsúlyozása, továbbá a tárgyalagosságuk felől nehezen ellenőrizhető forrásmunkákra való hivatkozás volt jellemző. Mindez jól beleilleszkedik az ún. fellazítási politika eszköztárába, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a hallgatóság mintegy 80%-a a fiatalabb korosztály tagjaiból áll, akik különösen fogékonyak a vulgarizáló, az általánososan elismert értékekkel szembehelyezkedő 'új', 'ellenzéki' történelemszemlélet iránt. Szabó Miklós 1979. április 23-tól újabb előadássorozat megtartását tervezte, amelynek témája Magyarország XX. századi történelme. Ennek hangneme és hatása várhatóan a korábbi előadásokéhoz hasonló lesz. ... Cél személyünk ismertettett tevékenységének megakadályozása végett javaslom a Történettudományi Intézet irányító szerve, az MTA Tarsadalomtudományi Főosztály illetékes vezetőjének szóban történő tájékoztatását nevezetnek a 'házi egyetemeken' betöltött szerepéről.” ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 48. oldal.

152 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 40-41.

153 „Szakács Albert” fedőnevű titkos megbízott az 1980. február 22-én megtartott előadásról többek között azt jelentette, hogy „Szabó Miklós az eddig elfogadottnál jóval pozitívabban ítélte meg Gömbös Gyula szerepét”. A jelentés tartó-

re feljegyezte a politikai rendőrség, sőt az is hírértékű volt, ha Szabó Miklós valamelyik előadáson nem volt jelen.¹⁵⁴ „László” fedőnevű ügynök jelentése szerint Szabó Miklós 1980. május 21-én Szalai Pál¹⁵⁵ demokráciáról tartott előadását követő vitában 1956-ot hozta szóba, mint a „diktatúra elleni lázadás” problémáját, és párhuzamot vont az 1953. júniusi berlini felkeléssel. Az ügynök feljegyzése szerint Szabó felszólalása pörgette fel a vitát, mert a disputa attól kedve „már nyíltan a kelet-európai hatalmi rendszerek és az ellenük sorra került mozgalmak, lázadások körül forgott”.¹⁵⁶

A politikai rendőrség 1980. július 31-én összefoglaló jelentést készített a repülő egyetem „1979/80-as 'oktatási' évről”. Ebben a repülő egyetemet létrehozó ellenzéki csoportról az áll, hogy „[P]erspektivikus politikai céljuk a proletárdiktatúra egyértelmű elvetésével egy polgári demokratikus rendszer megteremtése”, így a jelentés végén megerősítik a korábban jóváhagyott

tisztai értékeléséből megtudhatjuk, hogy az állambiztonság előre felhívta a szervező egyetemi tanár figyelmét arra, hogy „Szabó Miklós 1979. októberében aláírta a tiltakozó nyilatkozatot, valamint előadásaiban esetenként politikailag negatív témákat érint”. Állítólag a szervező tanár maga kérte előzetesen az információt a belügytől. Lásd ÁBTL-3.1.2. – M-38670. „Szakács Albert” fedőnevű titkos megbízott Munka Dossziéja, 37-39. oldal. Az ügynök azonosítását lásd ÁBTL-Bt-2184/1.

154 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 159. oldal. „Molnár József” fedőnevű titkos megbízott 1981. november 9-ei repülő egyetemi előadásról 1981. november 24-ei jelentése.

155 Szalai Pál a Műegyetem könyvtárosa volt 1980 márciusáig, amikor az 1979-es aláírásgyűjtésben való részvétele miatt elbocsátották, majd az útlevét is elvették. 1980-ban és 1984-ben tartott szabadegyetemi előadásokat. A Beszélőben (<http://beszelo.c3.hu/szerzok/szalai-pal-0>) és a Magyar Füzetekben „Meghaladható-e a liberális demokrácia címmel” (http://epa.oszk.hu/02200/02201/00018/pdf/EPA02201_Magyar_Fuzetek_Szazadveg_1990_0304_133-140.pdf; http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/13/magyarfuzetek13_szalai.pdf) publikált. A letöltés ideje: 2015. július 28. Lásd ehhez Interjú Szalai Pállal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 173-178.

156 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 124-125. oldal.

intézkedési terv alapján történő „feldolgozó munka” folytatását.¹⁵⁷

De hol is tart Szabó Miklós ekkor a történeti munkásságában? Intézeti és a második nyilvánosságban kifejtett tevékenysége is halad előre, és a határ a kettő között lassan kezd elmosódni. A repülő egyetem mellékágain töretlenül folytatja az előadásait, hozzászól mások előadásaihoz, sokszor pusztán a jelenlétével ad tekintélyt egy-egy alkalomnak, és szamizdat publikációja is megjelenik. A nyolcvanas évek elejétől egyre több „legális” helyszínre is meghívják előadást tartani, ami félig-meddig legitimálja nem nyilvános munkásságát is. Intézeti történészként is jelennek meg tanulmányai hivatalos folyóiratokban. Egyfelől tehát céltudatosan építi az ellenzéket, másfelől pedig él az intézeti státusa adta legális lehetőségekkel. Így nem csoda, hogy a politikai rendőrség Szabó Miklóst továbbra is szoros megfigyelés alatt tartotta, és szinte minden megnyilvánulását feljegyezte.

Amikor a munkahelyi figyelmeztetés hatására kitért a repülő egyetemi előadások további megtartása elől, közel egyidejűleg tanulmánya jelent meg a Világosság című folyóiratban *Polgárosodás és politikai fejlődés a Monarchiában* címmel.¹⁵⁸ Rá egy évre a „svéd modell” válságáról értekezett szintén a Világosság hasábjain. 1980-ban Magyarországon történészként az ezerkilencszázhetvenes éveket elemezni – igazán nem volt szokványos jelenség. Egyfelől hiányzott még a történeti elem-

zéshez általában, de a pártállami időkben különösen megkívánt több évtizedes történelmi távlat, ezért a tanulmány műfajilag inkább – mai kifejezéssel – politológiai (Lackó Miklós fent hivatkozott kifejezésével „történetpolitikai”) elemzésnek számít, másfelől pedig a témája is olyan volt, amit a szocializmusban a politika szeretett kisajátítani magának. Szabó Miklós a második világháború utáni nyugati újbóloldaliság utóéletét, valamint a hetvenes évekre lelassult gazdasági növekedésből adódó bajokat vizsgálta. Ebben a tanulmányában is a nyugati szakirodalomról való naprakész tájékozottságról tett tanúbizonyságot, feladva a leckét a magyar állambiztonságnak. Tárgyilagosan, tudományos igényességgel elemezte a nyugati „jóléti stratégia” magas adóterhek miatti válságát, és úgy jellemezte a hetvenes éveket, mint „a szilárd és hosszú ideig hivatalban levő szociáldemokrata kormányok sorozatos bukásának, új polgári kormányok alakulásának” az időszakát.¹⁵⁹ Mivel a dolgozat a nyugat válságáról szólt, az állambiztonság nem emelhetett kifogást ellene. Ám éppen Szabó Miklós kiemelkedő intellektusa, nyugatias műveltsége,¹⁶⁰ és ezáltal sokak számára mértékadó, véleményformáló

157 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 182-189. oldal. Az iraton kézírással a következő feljegyzés olvasható: „Izsó elvtárs a jelentésért dicséretet érdemel.” A jelentést dr. Izsó Attila „r.tzls” készítette.

158 Lásd a tanulmány megjelenését a Világosság 1979/4. számában.

159 Szabó Miklós: A „svéd modell” válsága. Világosság, 1980/8-9. Érdekes idézni a tanulmány időtálló megállapításait: „A tőkesállam az ötvenes években minden fejlett kapitalista államban kiépítette a nagy adókulccsal – azon belül általában erősen progresszív adóztatással – létrehozott monstre állami költségvetést, amelyből finanszírozni tudta minden időben a gazdaság konjunktúráképes ágazatait – biztosítva a gazdasági növekedés stabilitását, a konjunktúraciklusok kikapcsolását. Ezáltal az állam fenn tudta tartani a hozzávetőleg teljes foglalkoztatottságot, ezen túl a szociális feszültségeket egyenlősítő adó- és szociálpolitikával, a társadalombiztosítás és egyéb szociális juttatások kiépítésével enyhítette. Harmadik nagy feladatként ezzel a mammutköltségvetéssel biztosította az ötvenes évek állama a hidegháborús fegyverkezést. Ez a stratégia az USA-ban fejlődött ki, ahol demokráta párt liberális színezetű volt. Európában elsősorban a szociáldemokraták karolták fel s állították középpontba a három dimenzió közül a szociális egyenlősítő dimenziót. Ennek mintapéldáját a svéd szociáldemokrata kormányzat több évtizede adta, a jóléti gazdaságpolitika ezért kapta a hatvanas években a ’svéd modell’ nevet.”

160 Például 1980. október 29-én „Kocsis Lajos” fedőnevű titkos megbízott Szabó Miklósnak a kelet-európai társadalmak felépítéséről szóló előadásáról a következőket jegyezte fel: „Szabó Miklós a 40 perc alatt legalább 25-30 e témában publikált marxista és polgári gondolkodó álláspontjára hivatkozott.” ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1.

szerpe miatt a politikai rendőrség fontosnak tartotta feljegyezni szinte minden megnyilvánulását. Például az említett tanulmány megjelenésével egyidejűleg a belügyet az érdekelte, hogy Szabó Miklós miként értékeli a magyar ellenzék összetételét. Az állambiztonság feljegyzésében aláhúzással jelölték, hogy Szabó szerint a szocialista rendszerrel szembenálló (ennyiben homogén) különböző csoportok között a „polgári demokrácia hívétől az ultrabalosig minden megtalálható” (ennyiben heterogén), így „nacionalisták, filozofok és antiszemiták” is vannak közöttük.¹⁶¹ Ezzel összefüggésben a lengyel helyzettel és annak magyarországi hatásával kapcsolatos véleményét is számon tartották. „Szegedi” fedőnevű ügynök jelentése szerint Szabó azt a megállapítást tette, hogy Lengyelországban „Kelet-Európában először történt, hogy szervezeten, egységesen és kellő taktikai fegyelemmel léptek fel a munkások” együttműködve az „ellenzéki értelmiségi mozgalommal”, továbbá mögöttük állt a „papság mint szervezett erő”. Arra különösen felfigyelt a jelentés készítője, hogy Szabó jóslata szerint Magyarország lesz a következő, „ahol hasonló módon, hasonló követelésekkel” lép majd fel az ellenzék.¹⁶² Szabó tisztában volt a lengyel ellenzék számarányával is. Még Krassó Györgyöt is kiigazította, amikor a repülő egyetem egyik alkalmán Krassó a lengyelországi újáról tartott beszámolót: Krassó szerint a Szolidaritás nevű szervezetnek 6-7 millió tagja volt, Szabó viszont felhívta arra a figyelmet, hogy a „Magyarország című hetilap közlése sze-

rint 10 millió” tagja van, ami gyakorlatilag a lengyel „felnőtt lakosság túlnyomó” részét jelentette.¹⁶³

Nos, nyilván a magyar ellenzék egységétől félt leginkább a belügy, és ebben a tekintetben Szabó Miklóstól okkal tartottak.¹⁶⁴ A fentiekben már utaltunk rá, hogy Szabót életkora, műveltsége, személyisége alkalmassá tette arra, hogy átjárhatóvá tegye a különböző ellenzéki csoportokat. Sőt, intézeti állásának köszönhetően részt vehetett olyan fórumokon is, ahol állami és pártvezetők beszéltek aktuális kérdésekről, és Szabó átfogó gondolkodásra való képességével gyorsan tudott reagálni az elhangzottakra. Ez az attitűdje is tette őt az állambiztonság szemében fontos célponttá. Például az említett egyik jelentésben azt is feljegyezte az ügynök, hogy Németh Károly¹⁶⁵ a pártfőiskolán a lengyel helyzettel kapcsolatos tájékoztatót azzal nyugtatta a hallgatóságot, hogy Magyarországon „nem lesz semmi, mert tele az emberek hasa”. Ezt Szabó – az ügynök szerint – úgy kommentálta, hogy Németh érvelése „antimarxista, mivel mélyen megveti a tudati tényezőket, hiszen kemény diktatúrák alatt is lehet viszonylag jó az életszínvonal, és mégis láznak az emberek”. Állítólag Szabó azt is hozzátette, hogy a „tele has

„Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 236. oldal.

161 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 192. oldal. A feljegyzés 1980. szeptember 16-án kelt.

162 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 197-199. oldal. A jelentés 1980. szeptember 18-án kelt.

163 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 250. oldal. „Költő” fedőnevű titkos megbízott 1980. november 26-án adott jelentése alapján.

164 Lackó Miklós is utalt arra, amikor 1991-ben Szabó Miklóssal beszélgetett, hogy „a nemzeti függetlenséget is nyíltan hangoztató demokratikus ellenzék gyakorlati radikalizmusa, összefüggve a jórészt a nemzeti-nemzetiségi kérdésre 'specializálódott' népi indíttatású ellenzékkel, valóban komoly ellenféllel válhat”. Lásd Szabó Miklós: Az írott szó morális jelentősége. Lackó Miklóssal beszélget Szabó Miklós. Beszélő, 3. évfolyam, 37. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-irott-szo-moralis-jelentosege>

165 Németh Károly (Páka, 1922. december 14. – Budapest, 2008. március 12.) magyar kommunista politikus, 1985 és 1987 között az MSZMP főtitkár-helyettese, Kádár János helyettese volt, 1987-1988 között az Elnöki Tanács elnöke. Lásd <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=716707>

elmélet” azért is rossz, „mivel nagyon drágán, és egyre drágábban” lesz tele a has, és Szabó a „Nyers-féle” irányzatban látta volna a bizalom helyreállításának útját.¹⁶⁶

„KELL-E ITT SZAMIZDATOT CSINÁLNI?”

Az 1981-es év több tekintetben is jelentős volt Szabó Miklós és az ellenzék számára. Miközben a repülő egyetemi és más, magánlakásokon tartott kurzusok tovább folytatódtak, az ellenzéki mozgalom újabb megnyilvánulási formái is kialakultak, illetőleg kibővültek az előadások tartásának lehetőségei. Ennek – ahogyan Csizmadia Ervin a már idézett interjújában rámutatott – részben az volt az oka, hogy a szabadegyetem veszített a kezdeti lendületéből, másrészt pedig az „ellenzékiiség” arculata is nagyon képlekeny volt. Nyilvános diskurzus indult el az ellenzék szerepéről, céljairól, és ez már meghaladta a szabadegyetem „önképző” jellegét. Két vonulat volt megfigyelhető: egyik a Charta'77 nyomán egy „emberjogi ellenzékiiség”, a másik pedig az előzőn túlmutatva „világos politikai program” kialakítását szorgalmazta. Elindult a Beszélő szamizdat folyóirat, amely alkalmas eszköz volt politikai program kinyilvánítására is.¹⁶⁷

166 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellázító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 197-199. oldal. A jelentés 1980. szeptember 18-án kelt.

167 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 81. Csizmadia Ervin itt a párizsi Magyar Füzetekben zajlott vitára utalt, amelyet Kenedi János, Radnóti Sándor és Vajda Mihály folytatott az értelmiség szerepéről és az ellenzék terveiről.

Szabó Miklós szerint nem a Charta'77, hanem az 1976-ban alakult „KOR” (Komitet Obrony Robotników) rövidítésű lengyel munkásvédelmi szervezet¹⁶⁸ volt az igazi ellenzéki minta, amely kezdettől fogva „világnézetet, politikai platformot akart kialakítani” Lengyelországban. Szabó később úgy fogalmazta meg a magyar ellenzéki vonulatok közötti megkülönböztető jegyet, hogy valaki a „legális kereteket kihasználva, a rendszer intézményein belül akart-e maradni”, vagy pedig a „rendszer keretein kívül”. Ő továbbra is azt gondolta a maga helyzetét illetően, hogy az intézetben belül maradván többet tud tenni az ellenzékért, és így ráadásul azt is bizonyíthatta, hogy „a véltnél sokkal tovább lehet elmenni anélkül”, hogy kirúgnák. Amikor 1980 telén arról folyt a vita, hogy „kell-e itt szamizdatot csinálni”, Szabó meglepő módon az ellenzék között volt. Attól tartott, hogy a Beszélőt nem fogják tudni elég „fajsúlyossá” tenni, így színvonalában nem lesz a folyóirat „ellen-Valóság”. Ám az is igaz, hogy amikor mások mégis megcsinálták a Beszélőt, „nem volt kérdés” számára, hogy bekapcsolódjon a munkába. Ez természetesen nem a technikai jellegű munkákat jelentette,¹⁶⁹ hanem publikációt, mégpedig – állását féltve – álnéven írt. Ez alól az első szám jelentette a kivételt, amikor saját néven írt cikket a Bibó- emlékkönyvről.¹⁷⁰

168 „1976. szeptember 4-én ... tizennygy ismert varsói ellenzéki értelmiségi megalakította a ... Munkásvédelmi Bizottságot, amely Lengyelország határain túl is eredeti nevének (Komitet Obrony Robotników) rövidítésével, KOR-ként vált ismertté. A KOR megalakulása és tevékenysége valóban fordulópontnak tűnt a lengyel ellenzékiiség történetében: sorsdöntő lépés volt ama értelmiségi-munkás szövetség megvalósítása felé, amelynek megakadályozására a rezsim mindent megtett. Az 1976-os esztendő végén ez a fordulat tette történelmi dátummá.” Forrás: Pályi András: A KOR és kora. Beszélő, 6-7., Évfolyam 1, Szám 6. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-kor-es-kora> A letöltés ideje: 2015. augusztus 11.

169 Ezzel kapcsolatban később így nyilatkozott: „Én apparátusi munkában nem vettem részt. Ebben az esetben nem gyávaságból, hanem gyakorlatiatlanságból és energiatlanságból. Én inkább írni szerettem, mint technikai dolgok után rohagnálmi.” Lásd Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 82.

170 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 81.

Nem volt kockázatmentes az, hogy Szabó Miklós, a Történettudományi Intézet történésze saját nevében jelentette meg írását illegális folyóiratban. Ráadásul a cikk maga is egy szamizdatkiadványt méltatott, nevezetesen a Bibó-emlékkönyvet.¹⁷¹ Az emlékkönyvet eredetileg Bibó István hetvenedik születésnapjára (1981. augusztus 7-re) szánták, ám Bibó időközben bekövetkezett halála (1979. május 10.) miatt a tisztelegő kötetből – hetvenegynéhány szerző által írt – emlékkönyv lett.¹⁷² Szabó Miklós nem recenziót készített a kötetről, hanem annak jelentőségét hangsúlyozta. Ebben is megmutatkozott Szabónak az a képessége, hogy a különböző ellenzéki csoportok között – az állambiztonság szemében oly veszélyes – összekötő kapcsokat keresse és erősítse. Az írás azzal az állítással kezdődik, hogy „Bibó István a magyar politikai másként gondolkodás egyetlen élő hagyománya”, majd Szabó azzal fokozza ezt a kijelentést, hogy Bibót „a másként gondolkodás minden hazai árnyalata vállalja és magáénak vallja”. Meg is magyarázza azt, hogy mi az, amiben az egymáshoz képest egyébiránt oly különböző szerzők „ugyanúgy

171 Szabó Miklós: A Bibó-emlékkönyv. Beszélő, 1981. október. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-bibo-emlekkonyv>

172 Lásd Bibó-emlékkönyv I-II. (Szerk. Bence György, Csoóri Sándor / helyette később Tornai József/, Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Alíz, Kenedi János, Kis János, Réz Pál, Szűcs Jenő, Tordai Zádor), Századvég Kiadó-Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Budapest-Bern), 1991.; A szerzők között voltak például Andrásfalvy Bertalan, Csoóri Sándor, Csúrka István, Csalog Zsolt, Duray Miklós, Donáth Ferenc, Fekete Gyula, Göncz Árpád, Halda Alíz, Illyés Gyula, Kenedi János, Kis János, Képes Géza, Kiss Gy. Csaba, Litván György, Mérei Ferenc, Mészöly Miklós, Niederhauser Emil, Szűcs Jenő, Weöres Sándor.; Lásd ehhez Réz Pál: A Bibó-emlékkönyv elé. Világosság, 2013. tavasz-nyár. A szöveg eredetileg megjelent in Bibó-emlékkönyv. Budapest – Bern, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991. http://epa.oszk.hu/01200/01273/00060/pdf/EPA01273_vilagosság_tavasz-nyar_025-028.pdf A letöltés ideje: 2015. augusztus 16.; Lásd még: A Bibó Emlékkönyv. Egy kiáltás visszhangja című írást, mely megjelent a Magyar Füzetek 11. számában. Párizs, 1982. http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/11/magyarfuzetek11_egykialtas.pdf

gondolkodnak másként”. Szabó szerint az a közös bennük, hogy „nem vállalják a sztálinizmussal való kontinuitást”, és egyidejűleg „olyan magyar jövő mellett kötelezik el magukat, amelynek hagyományai között ez a történeti képződmény nem kaphat helyet”. A szerzők elutasítanak minden antidemokratikus, parancsuralmi irányzatot. Szabó az egyes tanulmányokból a demokrácia – hazai és egyetemes – előzményeit, hagyományait és lehetőségeit elemző részeket is kiemeli, és ráirányítja a figyelmet olyan kérdéskörökre, amiket Szabó szerint a „hivatalos nyilvánosságban hallgatás vesz körül”. Itt két témát említ Szabó: 1956,¹⁷³ valamint a magyarországi zsidóság problémája.¹⁷⁴

Szabó az írásban arra is felhívta a figyelmet, hogy az emlékkönyv nem szamizdatkiadványnak készült, hanem a Gondolat Kiadónál szerették volna megjelentetni a szerzők. A kiadó elutasítása azért is volt figyelemfelkeltő, mert a kötet szerzőinek nagyobbik része rendszeresen publikált a „hivatalos nyilvánosságban” is, sőt élvezték a magyar szellemi elitnek járó „legnagyobb mértékű hivatalos elismerést is”.¹⁷⁵ A tartalomjegyzék alapján Szabó csoportosította is

173 Szabó 56-tal kapcsolatban a következőket írta: „Az Emlékkönyv lapjain esik szó először 1956-ról olyan szerzők megvilágításában, akik akkor a forradalom oldalán foglaltak állást. Ebben a kérdésben már pusztán a hallgatás megtörése is fontos tett. A negyedszázad előtt lezajlott esemény – bármi legyen is róla az ítélet – kétségkívül máig meghatároz mindent, ami azóta itt történik. Amennyiben hazánk valójában a 'legvidámabb barakk ama bizonyos lágerben', annak elválaszthatatlanul köze van az 1956-ban történtekhez.”

174 Idézem Szabót: „A mai magyar társadalom – a legrosszabb beidegzéseit követve – görcsösen szemet huny azelőtt, hogy az antiszemitizmus egyáltalán nem az átkos múlt kísértése csupán, hanem társadalmi életünk egyik legsúlyosabb betegsége – még mindig, és nem csupán átvészelve és 'áttelevélve', hanem új változatokkal, új formákkal és tartalmakkal is 'gazdagodva'. A magyar zsidóság másik problémáját sem igen feszegetik: a hazai zsidó származású lakosság identitásproblémáit, az asszimiláció vagy sajátos zsidó azonosságtudat keresése (és az integráció) kérdéskörét.”

175 Feltehetően Szabó ezért is vállalta saját nevében az emlékkönyv méltatását.

a különböző másként gondolkodókat: népiek, reformátusok, parasztpártiak, 56-osok, határon túl élő magyar értelmiségiek, és a végén kiemelte az emlékkönyv „hid” szerepét.¹⁷⁶

Éppen ez volt az, amit a politikai rendőrség nagyon nem szeretett. Minden, ami az ellenzék egysége irányába mutatott, fokozottan „társadalomra veszélyes” volt. Ráadásul a Beszélő megindulása – Csizmadia Ervin szavaival élve – „új szintre emelte”,¹⁷⁷ szervezettebbé és nyilvánosabbá tette az ellenzékét. Tehát mindenképpen várható volt, hogy következményei lesznek Szabó Miklós írásának. Az állambiztonság változatlanul figyelte Szabó Miklóst, sőt – minden bizonnyal a kiéleződő lengyel eseményeknek a magyar ellenzékre gyakorolt hatása miatt is – 1981. január 21-én megerősítette Szabó bizalmas nyomozás alá vonását.¹⁷⁸ Tehát mire 1981 októberében megjelent a Beszélőben a cikk, Szabó már fokozott ellenőrzés alatt állt. Nem is váratott sokáig magára a Történettudományi Intézetől kapott fegyelmi („szigorú megrovás”), ami után már az elbocsátás következett volna. Ekkor Szabó Miklós nagyon közel állt a kirúgáshoz, ám ez mégsem következett be.¹⁷⁹

176 Szabó Miklós: A Bibó-emlékkönyv. Beszélő, 1981. október. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-bibo-emlekkonyv> A letöltés ideje: 2015. augusztus 10. Szabó ezzel a mondattal zárja a méltatást: „Seregszemle tehát a Bibó-emlékkönyv, és híd a magyar politikai másként gondolkodás közelebbi múltjából jövője felé.”

177 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 82.

178 ÁBTL-2.2.1.II/5.1./863. Szabó Miklós Barnabás operatív kartonja. A karton tanúsága szerint Szabó Miklóst 1989. november 20-án törölték a nyilván tartásból a BM III/III. csoportfőnökség javaslatára azzal az indokollással, hogy „társadalomra veszélyessége megszűnt”.

179 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 82.; A Bibó emlékkönyvben három TTI-s kollégája írt tanulmányt. Litván György és Niederhauser Emil mellett Szűcs Jenő épp azt a Vázlat Európa három történeti régiójáról című írását adta közre, amely később legálisan is megjelent, és a szakmán túl is nagy – történeti munkákra nem jellemző – visszhangra/olvasottságra tett szert. Ugyanezen munkát „rövidítve” – Hanák Péter korreferálása mellett – beemelték a korábban már emlegetett Elő-

A fenyegető következmény elmaradásában minden bizonynyal szerepet játszott az, hogy a pártvezetés ekkorra megengedőbb lett a hivatalos sajtóval is, és általában „nagyfokú fellazulás” volt tapasztalható. A párton belül – Pozsgay Imre révén – egyfajta „pártellenzék” volt kibontakozóban. Megmozdultak értelmiségi intézmények is (pl. Írószövetség). Lehetőség nyílt arra, hogy szakkollégiumokban, egyetemi és más értelmiségi klubokban – tehát legális fórumokon – „ellenzéki színezetű előadásokat” tartsanak.¹⁸⁰ Ebben az esetben is jól funkcionált Szabó Miklós lavírozási képessége. Jól mérte fel azt, hogy meddig feszegetheti a határokat. A belügyi napi operatív jelentések között találunk az üggyel kapcsolatban egy olyan feljegyzést, miszerint Szabó Miklós az intézeti figyelmeztetést a Beszélő széles körben való elterjedése miatt csak „látszatintézkedésnek” tartotta,¹⁸¹ ugyanakkor óvatosabb lett, mert ennek következtében elállt néhány előadás megtartásától.¹⁸² Ez természetesen nem az összes előadása lemondását jelentette, hanem pusztán a párhuzamosan folyó kurzusok egyikét adta fel, ami feltehetően része volt kifinomult taktikájának. Látszatintézkedésért látszatintézkedést cserébe!¹⁸³

Az sem elhanyagolható tényező, hogy Szabó Miklósnak a Bibó-emlékkönyv mellett több legális publikációja is megjelent 1981-82-ben. Az *aranytojást tojó tyúk történetéhez* címmel

adások a Történettudományi Intézetben sorozatba is. Ezt a kiegészítést köszönöm Gyarmati Györgynek.

180 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 82.

181 ÁBTL 2.7.1. NOJ/III/III-32-44/2. 1982. III. 1.

182 ÁBTL 2.7.1. NOJ/III/III-48-59/5. 1982. III. 22.

183 ÁBTL 2.7.1. NOJ/III/III-51-63/5. 1982. III. 26. A belügy szerint Szabó azt a kijelentést tette, hogy „a munkahelyi figyelmeztetés igen lojális hangú volt, ezért csak a fenti [Auróra utcai – megj. KSZ.] kurzust hagyja abba, a Ferenc-körúti (sic!) tovább folytatja”.

jelentetett meg egy tanulmányt a Medvetánc folyóiratban¹⁸⁴ a Horthy-kori piacelvű gazdasági tervezésről. Hűen ahhoz az elképzeléséhez, hogy az elemzéseiben „áthallásokkal” fogalmazzon meg aktuális mondanivalót, itt azt a megállapítást tette, hogy a „gazdaságpolitikai liberalizmus mély gyökeret soha nem eresztett Magyarországon”, ezzel szemben mindig is jelen voltak az „etatista vonások” a gazdaságpolitikában.¹⁸⁵ A Világosság hasábjain a politikai antiszemitizmus funkcióiról értekezett *Nemzetkarakter és ressentiment* címmel,¹⁸⁶ majd pedig ugyanitt a modern demokrácia-felfogást elemezte a többség hatalma és a kisebbség joga kontextusában.¹⁸⁷ Szabó Dezsőről¹⁸⁸ publikált írásában, akinek politikai gondolatait a francia radikális jobboldal határozta meg, a rasszizmus, antiszemitizmus, szociális problémák második világháború előtti összefüggéseit boncolgatta.¹⁸⁹ Írásaival

184 A Medvetánc folyóirat a „túrt” sajtótermék kategóriába tartozott. Kis példányszámú, kevesekhez eljutó lapként szinte csak olyan írások jelentek itt meg, amelyek az ún. országos folyóiratokban nem kaptak volna lehetőséget. A kiegészítést köszönöm Pető Ivánnak.

185 Szabó Miklós: Az aranytőst tojó tyúk történetéhez. Piacelvű gazdasági tervezés a Horthy-kori publicisztikában. Medvetánc, 1981/1.

186 Szabó Miklós: Nemzetkarakter és ressentiment. Gondolatok a politikai antiszemitizmus funkcióiról. Világosság, 1981/6.

187 Szabó Miklós: A többség hatalma és a kisebbség joga. Érdek és politikai akarat viszonya a modern demokrácia-felfogásban. Világosság, 1981/12.

188 Szabó Dezső (Kolozsvár, 1879. jún. 10. – Budapest, 1945. jan. 5.): író, kritikus, publicista. Kolozsvári protestáns kistisztviselő-család fia. A budapesti bölcsészettudományi karon m. francia szaktárgyakból tanári diplomát szerzett mint Eötvös-kollégista. Forrás és további életrajzi adatok: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/eletrajz/html/ABC14240/14276.htm>

189 Szabó Miklós: Szabó Dezső, a politikai gondolkodó. Medvetánc, 1984/4. – 1983/1. Szabó Miklós ezt írta Szabó Dezsőről: „A bírálat nála mindig rasszista érvekkel történik. Szabó Dezső alakítja ki ekkor, a húszas évek elején a fajelmélet Magyarországon használatos legjobban kezelhető elméletét. Az ő fejtegetéseiben minden bírált társadalmi tényező mögött valami asszimilált idegen etnikum uralmi törekvése rejlik.” Erdemes idézni a tanulmány befejezését is: „Összegezve: jelentősége elsősorban abban állott, hogy rasszista nyelven tudott elmondani társadalmi problémákat úgy, hogy azok nem oldódtak fel a rasszizmusban, megőrizték szociális probléma voltukat – nem úgy, mint a fasizta rasszizmusokban. Ezzel hatott rossz irányba is, jó irányba is. A rossz lehetőség az volt, hogy eszközt adott a rasszista ideológia életközelibbé tételéhez, de a jó hatás az volt, hogy rasszista nyelven elmondva szociális problémák eljutottak olyan középosztálybeli rétegekhez, amelyek csak ezen a nyelven értettek, amelyek, ha ugyanezeket a társadalmi problémákat bármely

hozzájárult ahhoz, hogy az antiszemitizmus témája a „hivatalos nyilvánosságban” is napirenden legyen (ezt tette szónvá a Bibó-méltatásban), továbbá erősítette a demokrácia felfogást a diktatúrával szemben. Aki tud a sorok mögött olvasni, az ebből is kiveheti a szocialista rendszerrel szembeni ellenzéki attitűdöt. Az egyik tanulmányt Rosa Luxemburg szavaival zárja: „A demokrácia a másként gondolkozók szabadságát jelenti.”¹⁹⁰ Láthatjuk tehát, hogy – amint fentebb már megállapítottuk – Szabó Miklós kényszerűségből kettéválasztott munkássága koherens egészet alkotott, és a nyolcvanas évekre a szálak elkezdtek összeérni.

Mindeközben a belügy – amint tudjuk – nem vette le a szemét Szabó Miklósról. Szabó termékeny volt írásban, és – a magánlakások mellett – egyre több legális fórumon is megjelent előadóként. Még az Országgyűlési Könyvtárban is figyelték, hogy kikkel beszélget.¹⁹¹ Az 1980-82 közötti Napi Operatív Információs Jelentések nagyrészt Szabónak 1956 értékelésére, valamint a lengyel eseményekkel kapcsolatos véleményére fókuszáltak. Az állambiztonságot az különösen érdekelte, hogy Szabó miként hozza összefüggésbe a lengyel helyzetet a magyarral, pontosabban az milyen hatást gyakorol a magyar ellenzék szervezettségére. A belügy adatai szerint már 1980 szeptemberében, a lengyel Szolidaritás

baloldali dialektusban mondták el nekik, meg sem értették.”

190 Szabó Miklós: A többség hatalma és a kisebbség joga. Érdek és politikai akarat viszonya a modern demokrácia-felfogásban. Világosság, 1981/12.

191 Például 1981 októberében „Havas László” fedőnevű titkos megbízott azt jelentette, hogy megkérte Obersovszky Pétert, hogy a felvitelére való készülés közben a könyvtárban afelől érdeklődjön Szabó Miklóstól, hogy „hol és mikor tart ... lakásokon történelmi előadásokat, mivel egyetemi felvételi miatt érdekelnék az előadások”. A tartótiszt megdicsérte az ügynök „jó operatív érzékét”, mert igyekezett megteremteni mélyebb hírszerzői lehetőségét” Szabó Miklós irányába. Lásd ÁBTL – 3.1.2. – M-39612. „Havas László” fedőnevű tmb. munka dossziéja.; Az ügynök azonosítását lásd ÁBTL – 2.2.2. – Hálózati nyilvántartások – „Havas László”. Az ügynökök 1981. július 15-én szervezték be.

megalakulását¹⁹² követően felmerült a magyar ellenzék köreiben, hogy „gyermeküdültetési akciót” szervezzenek lengyel gyermekek részére. Sőt, a feljegyzések szerint hivatalosan egyesületet is terveztek létrehozni a lengyel sztrájkoló munkások támogatására, aminek ügyében a külügyminiszterhez beadványt is küldtek.¹⁹³ 1981 szeptemberében – az állambiztonság jelentése alapján – Szabó Miklós az egyik házi előadás alkalmával azt elemezte, hogy a Szolidaritás „lépésről-lépésre hogyan növelte befolyását a tömeg körében”, és miként jutott el a működőképes szervezetig, továbbá állítólag azt a megállapítást tette, hogy „a lengyel tömegmozgalom nem úgy történt, mint 1956-ban Magyarországon, vagy 1968-ban Csehszlovákiában”, mert „a reformokat, illetve a változásokat nem felülről rendelték el és kezdeményezték, hanem csakis alulról”.¹⁹⁴ A lengyel helyzet Szabónak a francia „trockista” kapcsolatait is „felpörgette”, legalábbis az állambiztonság véleménye szerint. A belügy azt is tudni vélte, hogy az Organisation Communiste Internationaliste (OCI)¹⁹⁵ nevű francia „trockista csúcsszervezet” úgy ítélte meg, hogy Szabó Miklós „vezéralakja” lehetne a magyar ellenzéki köröknek, különösen a repülő egyetemi tevékenysége miatt tartották erre alkalmasnak.¹⁹⁶

192 1980. augusztusában Gdanskban a Lenin Hajógyárban alakult meg a Szolidaritás (Szolidaritás Független Önkormányzó Szakszervezet) elnevezésű országos lengyel szakszervezet. Első vezetője Lech Wałęsa volt. Lásd Mitrovits Miklós: Gdanskban kezdődött a lengyel rendszerváltás. In *Múlt-kor*, 2009. február 6. http://mult-kor.hu/20090206_gdanskban_kezdozott_a_lengyel_rendszervaltas. A letöltés ideje: 2015. augusztus 18.; Scipiadés Iván: Az elfelejtett Szolidaritás. In *Beszélő*, 2005. szeptember. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-elfelejtett-szolidaritass>

193 ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/1.-183-217/15. 1980. IX. 8.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/1.-176-210/5. 1980. IX. 10.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/1.-178-211/6. 1980. IX. 11.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/1.-183-217/11. 1980. IX. 18.

194 ÁBTL 2.7.1. NOIJ BRFK-161-208/5. 1981. IX. 26.

195 L'Organisation communiste internationaliste (OCI) elnevezésű francia trockista szervezet 1965-ben jött létre Pierre Lambert (Boussel) vezetésével. A hetvenes évekre már 8000 tagja volt a szervezetnek. Forrás: <http://www.universalis.fr/encyclopedie/organisation-communiste-internationaliste/>

196 ÁBTL 2.7.1. NOIJ-III/1.-202-238/3. 1980. X. 14.

1981 októberében a repülő egyetem egyik alkalmán megemlékezést tartottak 1956-ról. A „forradalom” 25 éves évfordulója volt akkor. Az állambiztonság feljegyezte Szabó Miklós ott elhangzott értékelését, ami – összhangban a Bibó-emlékkönyv kapcsán a Beszélőben írottakkal – azt hangsúlyozta, hogy a bukás ellenére az 56-os „forradalomnak” sokat köszönhet az ország: a környező szocialista országokhoz képest nálunk jobb az életszínvonal, nyitottabb a társadalom, viszonylag szabadon lehet utazni. A jelentés szerint Szabó ehhez azt is hozzátette, hogy ennek „az az ára, hogy nálunk az emberek lemondtak a politikai jogok követeléséről, illetve gyakorlásáról”.¹⁹⁷ Szabó Miklós későbbi visszaemlékezése szerint ezért az 56-os megemlékezésért „megint elővette” őt az intézet igazgatója. Pach Zsigmond Pál számon kérte rajta, hogy az ígérete ellenére mégis tart előadásokat. Szabó később úgy emlékezett vissza, hogy ezt ő „simán letagadta”, mondván, hogy ő nem tart előadásokat, hanem csak „szakdolgozókkal beszélget”, és „ezzel el is volt intézve a dolog”.¹⁹⁸

A szervezethez való viszonyt illetően sem maradt el a lengyel hatás a magyar ellenzék köreiben. Arról már szóltunk, hogy elindult a Beszélő, de erre az időre tehető az 1979 őszi megal-

197 ÁBTL – 3.1.5.-O-19619/6. „Lidi” fedőnevű Személyi Dosszié. 207. oldal.

198 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 41-42. Ebben az interjúban Szabó elmondta, hogy a megemlékezésről magnóra felvett szöveget Krassó György megjelentette a Bécsi Naplóban, és nyilván a BM-től is megkapták a szöveget az intézetben. Az ÁBTL adatai szerint „Riporter” fedőnevű titkos megbízott részt vett az 1981. október 20-ai szabadegyetemi előadáson, amelyről részletesen beszámolt a tartótisztnek. Lásd ÁBTL – 3.1.2. – M-40348 Munka Dosszié, 30-32. oldal.; Lásd még „Lidi” fedőnevű személyi dossziéban az alkalomról szóló jelentést. ÁBTL – 3.1.5. – O-19619/6. 368-371. oldal.; valamint ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié.

kult Szegényeket Támogató Alap (SZETA)¹⁹⁹ aktivizálódása is. A magyar szegénység ügyével foglalkozó illegális civil szervezetnek neves támogatója is akadt, mégpedig Kocsis Zoltán zongoraművész személyében, aki a SZETA szervezésében 1980 őszén koncertet is adott volna a lengyelek támogatására. Ám a rendezvényt a rendőrség nem engedélyezte.²⁰⁰ Ez volt az az alkalom, amikor a SZETA „ellenzéki attitűdöt” vett fel – legalábbis a politikai rendőrség feljegyzése szerint ezt Szabó Miklós fogalmazta meg. Fontos volt a belügy számára egyébként is, hogy Szabó mit gondol a SZETA-ról. 1981 januárjában azt jelentették, hogy Szabó Miklós a SZETA tagjait több csoportba osztotta aszerint, hogy ki hogyan viszonyul a szervezet tevékenységéhez. A feljegyzés szerint a „mérnököket” tartotta a „motornak”, akik „nagyon taktikusan, fegyelmezetten, ellenzéki megfontolások alapján, alkotmányosan, kevésbé támadható módon demonstrálják a ’szocializmus bűnét’, nevezetesen azt, hogy létezik benne szegénység, mint társadalmi jelenség”. Külön csoportba sorolta azokat a „nőket, akik érzelmi és jótékonyági alapon komolyan” vették a munkát. Végül pedig volt egy „komolytalan rész” is, akik Szabó szerint csak a „balhé” miatt nyüzsgöttek a SZETA körül. Ebben a kérdésben is megmutatkozott Szabó Miklósnak az a képessége, hogy a különböző ellenzéki áramlatok közötti kapcsolódási pontokat megtalálja. Erre utal az állambiztonság azon feljegyzése is, miszerint Szabó azt elemezte, hogy a SZETA akkor tolthet be „komoly ellenzéki szerepet”, ha a néhány szociológuson kívül az értelmiség szélesebb köre is

199 A SZETA anyagok megtalálhatóak a Huszadik Század Emlékeztető digitális archívum honlapon: <http://hsze.hu/da/szeta-iratok> A letöltés ideje: 2015. augusztus 18.; Lásd még Kardos László: Szeta. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/98/11/12szeta.htm>

200 ÁBTLL 2.7.1. NOIJ-III/I.-183-217/11. 1980. IX. 18.

érdeklődni fog a szegénység kérdése iránt, és ezáltal kapcsolatba kerülhetnek a „valóságos (értsd: politikai – megj. KSZ.) ellenzékkel”.²⁰¹

Nem csak Szabó Miklós esetében volt következménye annak a bizonyos 56-os megemlékezésnek. A politikai rendőrség – éppen a fokozódó szervezettség miatt – elérkezettnek látta az időt arra, hogy megmutassa a kemény oldalát. Az 56-os megemlékezés erre jó alkalomnak bizonyult. 1981. október 21-én és 22-én meghallgatásokat folytatott le az állambiztonság a BRFK Állambiztonsági Vizsgáló Alosztályán (10 főt, köztük az érintett lakás tulajdonosait is²⁰²) az október 19-ei repülő egyetemi előadáson elhangzottakkal kapcsolatban. Céljuk egyrészt az volt, hogy az operatív úton szerzett információk mellé további adatokat gyűjtsenek, ami alapján dönthetnek arról, hogy eljárást kezdeményezzenek-e a megemlékezés három fő szereplője, Krassó György, Szabó Miklós és Petri György ellen. Másrészt pedig azt akarták elérni, hogy „zavar támadjon” a repülő egyetem résztvevői körében, és meginogjon az addig meglevő „sérthetetlenségükbe vetett hitük”, ami a jövőre nézve visszatartó erejű lehet. Október 28-án a belügy jelentést készített a meghallgatások tapasztalatairól, és addigra már arról is gyűjtöttek információt, hogy az érintettek részéről milyen reakciót váltott ki az intézkedés. Nos, ez alapján az akció az állambiztonság számára csak részben mondható sikeresnek. Az ellenzék

201 ÁBTLL 2.7.1. NOIJ-III/I.-10-10/7. 1981. I. 15. A lap alján a következő megjegyzés olvasható: „Az információ forrása megbízható, ellenőrzött, tartalma nem ellenőrzött.”

202 A megemlékezéssel egybekötött szabadegyetemi előadást Eörsi János lakásán tartották. Ezt olyannyira komolyan vette a politikai rendőrség, hogy Eörsi Jánost, és feleségét, Bethlen Annát is az alkalmat követően rövidesen bevitték meghallgatásra. Lásd Interjú Eörsi Jánossal. Interjú Bethlen Annával. In Szilágyi Sándor: A Hétféi Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.

körében az volt az általános vélekedés, hogy a rendőrség részéről az akció csupán erőfitogtatás volt, „kellemetlenkedni akartak”, és általában a repülő egyetem nem érdekelte őket a meghallgatás során, hanem csak az 56-os „különműsor”. Az előadókat nem hívták be meghallgatásra, ami szintén az akció komolytalanságát sugallta számukra. A belügy azt is tudta, hogy az ellenzékiek körében elterjedt a meghallgatások híre, és informálták egymást arról, hogy „a rendőrségnek joga van meghallgatásokat folytatni, de nekik is jogukban áll megtagadni a jegyzőkönyvi vallomást”. Az állambiztonság így levonta egyrészt azt a következtetést, hogy „az ügyben további hasonló formában történő intézkedéseknek nincs értelme”, másfelől pedig a megszerzett információk nem szolgáltatnak kellő jogi alapot az előadók elleni eljárás megindítására. Nem sikerült terhelő adatokat megszerezniük, és ráadásul attól is tartottak, hogy egy esetleges eljárás során nem fognak tudni rájuk bizonyítani semmit. Továbbá azt is mérlegelték, hogy a keményebb fellépés következtében a nyugati sajtó felerősítené a Magyarország elleni propagandakampányt. Okuk volt ezt gondolni, ugyanis az is szerepelt a feljegyzésben, hogy az ellenzék a nyugati hírügynökségekkel egy állandó, élő információs lánc kiépítését tervezte, aminek segítségével azonnal továbbíthatják a rendőrségi túlkapásokról szóló híreket, így a nyilvánosság védelmet nyújthat nekik. Ugyanakkor a politikai rendőrség mégis úgy értékelte a meghallgatásokat, hogy „elérték a kitűzött célt”, mert bizonyos „zavart” azért okoztak az ellenzék körében, és a visszatartó hatás is megmutatkozott szerintük, például abban, hogy Bibó sírjának koszorúzásán csak kb. tízen vettek részt. A munkahelyi szignalizáció következtében azt is elérték, hogy Szabó Miklós lemondott néhány előadást. Ám ezekkel a megállapításokkal a politikai

rendőrség feltehetően a renoméját kozmetikázta, és nyilván eleget kellett tennie a hatalmi elvárásoknak. A feljegyzésből az is kiderül, hogy tisztában voltak azzal, hogy a repülő egyetemi előadások folytatódni fognak, és a hasonló razziaikon („nevelő jellegű beszélgetések”), közbiztonsági ellenőrzésen (igazoltatás), munkahelyi szignalizációkon kívül nem sokat tehetnek. Továbbra is cél volt a bomlasztás, valamint a repülő egyetemet látogató személyek nevének, adatainak összegyűjtése, hogy le tudják választani az ellenzékéről a kevésbé ismert személyeket.²⁰³ Új szempontként merült fel a belügy részéről az, hogy némely előadónak biztosítsanak nyilvános fórumot a nézeteik elmondására, így nem lennének rászorulva a repülő egyetem alkalmaira.²⁰⁴

Azt már említettük, hogy Szabó Miklóst csak egy „látszatintézkedés” erejéig tudta a belügy visszatartani a további ellenzéki tevékenységtől. Azt, hogy a rendőrségi zaklatást ebben az esetben is megúsza Szabó, részint a kockázatfelmérő képességének tudta be egy későbbi visszaemlékezésében. Ám eljátszott azzal a gondolattal is, hogy őt vajon miért nem éri rendőri atrocitás. Viccesen azt mondta, hogy szinte sértésnek vette, hogy vele ilyesmi nem történik, és várta, hogy „valamit már csináljanak”: „hát már semmibe veszik az embert?!” Valójában azonban nagyon is komolyan vették őt, és ezzel ő is tisztában volt. Tudta, hogy a munkahelyén keresztül „kommunikál” vele az állambiztonság, és éppen emiatt igyekezett bizonyos határokat nem

203 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 138-142. oldal.

204 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 157. oldal.

átlépni.²⁰⁵ Ezért is volt jelentősége annak, amint fentebb is utaltunk rá, hogy egy jelentésben az ügynök külön kiemelte azt, amikor Szabó Miklós „nem volt jelen” valamelyik előadáson.²⁰⁶

A meghallgatások tehát nem tudták megállítani az ellenzéki alkalmak további folytatását. Ahol csak lehetőség nyílt rá, Szabó Miklós részletesen beszélt az aktuális lengyelországi helyzetről, többek között az egyház szerepéről is. A jelentés szerint Szabó úgy ítélte meg, hogy a lengyel katolikus egyház 1981 őszén zárkózott fel a Szolidaritás mellé, „mert addig nem volt nyilvánvaló, hogy melyik oldalon áll”.²⁰⁷ Utalt a szükségállapot bevezetésére, a Glomp – Walesa találkozóra, majd a lengyel püspöki körlevélre.²⁰⁸ Érdemes talán megjegyezni, hogy a lengyel helyzetről tartott előadásokról igen

205 Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 42-43. A következőket mondta az interjúban ezzel kapcsolatban: „Tudtam végül is, valójában hogyan megy ez: Pachnak az akadémiai osztály szólt le, nekik nyilvánvalóan a Pártközpont, tehát Knopp András [Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság vezetője, a Tudományos és Kulturális Osztály helyettes vezetője. – Forrás ua.], és hát a Knoppnak meg az ÁVO. Akkor már a hetvenes évek közepétől az egyházi ügyek is így mentek: az ÁVO nem közvetlenül végzta a papokat, hanem az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül odaszóltak az egyházi feletteseiknek, akik aztán elítették a renitens papokat valamilyen eldugott helyre. Megfogható politikai retorzió tehát nem volt. Nálam is azzal érveltek, hogy a munkahelyi feladataim helyett csináljak mindenfajta más dolgot.”

206 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 158-159. „Molnár József” fedőnevű ügynök jelentette 1981. november 20-án, hogy úgy tapasztalták, hogy Szabó Miklós az „utóbbi 3 ösz-szejövetelen” nem volt jelen.”

207 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 182-197. oldal.

208 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 214-224. oldal. „Költő” fedőnevű titkos megbízott jelentése az 1981. december 20-án tartott előadásról: „A lengyel helyzettel kapcsolatban lásd Ruth E. Gruber: Union chief Lech Walesa and Poland's Roman Catholic Archbishop. 1981. december 9. Forrás: UPI Archives. <http://www.upi.com/Archives/1981/12/09/Union-chief-Lech-Walesa-and-Polands-Roman-Catholic-Archbishop/4030376722000/>

alapos, hosszas, jegyzőkönyvszerű beszámolót készítettek az ügynökök. Ugyanígy 1956-ról is folytatta Szabó az előadásokat a magánlakásokon.²⁰⁹ A tudósításokból az is kiderül, hogy a rendőrségi akció ellenére továbbra is népes hallgatóság gyűlt össze a repülő egyetemi előadások hallgatására.²¹⁰

Ahogy már fentebb is utaltunk rá, lassan a magánlakások ajtóin kívül, legális fórumokon, elsősorban egyetemi rendezvényeken is lehetőség nyílt előadásokat tartani, sőt vidéken is egyre nagyobb aktivizálódás volt megfigyelhető. 1981. november 24-én például a budapesti Közgazdasági Egyetemen diákoknak szervezett alkalmon 1956-os korabeli híradó-filmeket vetítettek le, majd utána Szabó Miklós előadást tartott a diákoknak.²¹¹ Megindult Szegeden a repülő egyetem „kihelyezett tagozata”. Szabó Miklósnak itt is fontos szerepe volt, kezdettől fogva tartott előadásokat.²¹² A belügynek eleinte nem volt pontos információja az előadások helyszínéről és a résztvevőkről, ám azt biztosan tudni vélték, hogy Szabó Miklós (és Petri György) tart előadást, valamint „Bibó-kazettákat” hallgatnak.²¹³ Egy napi opera-

209 ÁBTL-3.1.5.-O-19619/7. „Lidi” fedőnevű bizalmas nyomozás személyi dossziéja. 1982. július 7-én kelt jelentés.

210 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 275-281. A belügy 1982. február 4-én készített jelentése szerint a repülő egyetem hallgatói közül addig 158 személy adatait rögzítették. A jelentés a következő mondattal zárul: „Az ismeretlen személyek kilétének felderítését folyamatosan végezzük.”

211 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 173-174. A jelentést „Erika” fedőnevű ügynök jelentette.

212 A belügyi adatok szerint már 1981 nyarán Csapokon tartottak szegedi egyetemistáknak előadásokat és szemináriumokat. Az alkalmakon kb. 30 fő vett részt, és Szabó Miklós is tartott előadásokat. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-132-188/5. 1981. IX. 1.

213 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 309-310. „Molnár József” fedőnevű ügynök 1982. március 31-ei jelentése.

tív jelentés szerint a szegedi József Attila Tudományegyetem (JATE) kollégiumában Szabó Miklós a szocialista demokráciáról beszélt mintegy 60 egyetemi és főiskolai hallgató előtt. Az előadás apropója a Világosságban megjelent – fent már hivatkozott – írása volt, és a jelentés alapján „hivatalos” minőségben vett részt ezen az alkalmon, mért mint az MTA Történettudományi Intézetének munkatársát említik, akit a JATE Tudományos Szocializmus Tanszékének egyik oktatója, valamint egy bölcsészhallgató hívott meg. Ez az alkalom tehát nem a repülő egyetem sorozatához tartozott, ugyanakkor a jelentés szerint Szabó ellenzéki hangnemben beszélt. Azt állította, hogy a „népi demokráciában a választásokat manipulálják, a képviselők választása formális”, a hadsereg ellenőrzése szintén formális és manipulatív, mivel azt az „országgyűlés egyik bizottsága végzi”.²¹⁴ Hasonló meghívásra került sor 1982 májusában a szolnoki főiskola politikai klubjába, ahova a marxizmus-leninizmus tanszék és a városi pártiskola(!) javasolta Szabót előadónak. A téma a II. világháborút követő időszak bemutatása volt, és eredetileg négy alkalomra tervezték a sorozatot. A jelentés szerint az első előadást követően úgy döntöttek, hogy nem tartanak igényt a többi előadás megtartására, mert állítólag Szabó a „nacionalista, ellenzéki nézeteit” hangoztatta.²¹⁵

A repülő egyetem tehát komoly intézménnyé nőtte ki magát. Az állambiztonság 1982. augusztus 26-án összefoglaló jelentést készített a repülő egyetem 1981/82-es „oktatási évről”. Egy pillanatra érdemes a belügy által használt – igaz, általuk is idézőjelbe tett „oktatási év” – terminológián elgondolkodni. A „szűk értelemben vett”

repülő egyetemi előadásokat megkülönböztették a többi előadástól és összejeveteltől, de gyűjtőfogalomként ezt alkalmazták az ellenzéki ismeretterjesztő, oktató tevékenységre. Ezzel elismerték a tevékenység szervezethez tartozását, és készültek arra, hogy az új „szemeszter” előadásainak tematikáját beszerezzék. Azt is gondolhatnánk naivan, hogy már nem tekintették teljesen illegális képződménynek. Ezt az illúziót azonban el is oszlatja az állambiztonság azzal, hogy a feljegyzés szerint megerősítették, hogy a „jóváhagyott intézkedési terv alapján a feldolgozó munkát” folytatják.²¹⁶

A belügyi munkával párhuzamosan az ellenzéki munka is folytatódott, sőt egyre szervezettebben. A szegedi sorozat nagyon komolyan beindult, és benne Szabó Miklósnak éppolyan fontos feladata lett, mint a budapesti repülő egyetem első évében. E sorozat jelentősége azért is nagy, mert Szegeden magnóra rögzítették az előadásokat, és a hangfelvételek megőrizték az utókor számára a teljes előadások anyagát. Ennek köszönhetően kerülhetett sor arra, hogy az 1983 tavaszán tartott sorozat 30 éves évfordulója alkalmából, 2013-ban, kötetben, szerkesztett változatban a teljes anyag publicitást nyert – Jankó Attilának, a szegedi előadások szervezőjének jóvoltából.²¹⁷ Az előadások időben nagy történelmi intervallumot, az 1917 (sőt, 1856-tal kezdő az orosz történelmet) és 1983 közötti időszakot fogták át. Tematikáját tekintve pedig a szovjet és a magyar kommu-

216 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/3. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 335-343. oldal.

217 Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Jankó Attila. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2013.

214 ÁBTL 2.7.1. NOIJ Csongrád-9-55/5. 1982. III. 16.

215 ÁBTL 2.7.1. NOIJ Szolnok-23. 1982. V. 6.

nista pártok történetét dolgozta fel a sorozat. Nem szabályos történelemórák voltak ezek, mert Szabó Miklós abból indult ki, hogy a hallgatóság ismeri a tankönyveket és a szamizdat irodalmat, így nagyon sok helyen csak utalt bizonyos eseményekre, tényekre, forrásokra. A szerkesztő ezért utólag magyarázó lábjegyzeteket készített, és stilizálta a szöveget, ahol szükséges volt.²¹⁸

A rendelkezésre álló anyag mennyisége és rendezettsége miatt nagy a kísértés, hogy leragadjak az egyes témák ismertetésénél, ám ebben a tanulmányban erre nincsen lehetőség.²¹⁹ Így arra törekszem, hogy Szabó Miklós portréjának bemutatásához illeszkedő egyes részeket kiemeljek belőle ízelítőül. Nagyon jól látta például, hogy a második világháborút követően a kommunista párt milyen területeken tudott belépni a magyar politikai életbe. Itt a földreformot, a nagyüzemek kisajátítását,²²⁰ az igazoltatási eljárás-

218 Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Jankó Attila. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2013. 10.

219 Az összefüggéseket mélyen kutató és átlátó történelmi szemléletet tükröz az 1917-et elemző első előadás első két mondata: „A magyar kommunista párt keletkezéstörténetéhez az orosz polgárháború ugyanannyira hozzátartozik, mint a magyarországi események. Mielőtt Magyarországon az őszirózsás forradalom kitört, a magyar hadifoglyoknak már kulcsszerepe volt az oroszországi polgárháborúban.” Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Jankó Attila. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2013. 11.

220 Erről így írt: „Negyvenötben lényegében már megtörtént a nagyüzemek kisajátítása, három évvel később az államosítás már csak formális volt. A tulajdonosok közül a legnagyobb tőkések zsidók voltak, őket elhurcolták, mire visszajöttek, a gyáraikat újraindították. A szociáldemokrata és egyre inkább kommunista befolyás alatt lévő szakszervezeti bizottságok rendelkeztek a gyárral, ők befolyásolták az igazoltatási eljárásokat. Utána olyan szigorú állami ellenőrzés és beavatkozás kezdődött, amely lényegében egy totális profit-kisajátítást jelentett. A tulajdonos csak azzal próbálkozhatott, hogy kimentse Svájcba vagyona egy részét. Gyakorlatilag már nem rendelkezhettek szabadon a javaikkal, a tőkések a vagyonuk nagy részét már akkor elveszítették.” Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította

kat („nácitalanítás”),²²¹ az „újjaépítés kulcspozícióinak” a megszerzését (közlekedési tárca, Budapest élelmiszerbiztonsága, Gazdasági Főtanács), valamint a legfontosabbat, a „rendőrség, a belügyi apparátus kézben tartását” nevezte meg. Pontos ismeretei voltak a rendőrség államvédelmi osztályának (ÁVO) a létrehozásáról. Itt kiemelte, hogy a koalíciós partnerek miatt a belügyminiszter nem tudta teljes egészében kézben tartani a rendőrséget, és ezért hoztak létre egy különálló szervezetet, és mivel ők szervezték meg, „teljesen a kezükben volt”. Az egyházakkal kapcsolatos megállapítása szintén arról tanúskodik, hogy Szabó képes volt összefüggésekben gondolkodni. Kiemelte, hogy a háború után az egyházak voltak a „pártokon kívül egyedül létező autonóm szervezetek” és az egyedüli „számottevő társadalmi erő”, valamint az egyházi vezetői személyi kérdésekről, a kollaborációról is rendkívül tájékozott volt.²²² Az 56-os Petőfi-kör vitáiról saját emlékei alapján tudott

Jankó Attila. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2013. 43.

221 „A kommunista párt egyértelműen osztályalapon igyekezett az igazoltatást végrehajtani, ami azt jelentette, hogy létrehozták a kisnyilas fogalmát.” Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Jankó Attila. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2013. 43.

222 Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Jankó Attila. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2013. 42-47. Az egyházak személyi kérdéseiről a következőket fogalmazta meg: „A negyvenötös választás előtt felmerült, hogy alakuljon katolikus párt, ezt Barankovics István újságíró kezdeményezte, aki korábban az Ország Útja című németellenes folyóirat szerkesztője volt. Mindszenty és a primási udvar ezt nem akarta, mert Barankovics túlságosan baloldali volt nekik. A választások előtt és után a primási udvar a kiszagdákat támogatta, a párt vezetőségében Varga Béla (katolikus pap) is benne volt. A református egyház helyzete jóval szerencsétlenebb volt, mert a dunamelléki egyházkerület püspöke, Ravasz László (mint ismert, Bibó István apósa) is kompromittált volt az első zsidótörvény felsőházi megszavazása miatt. Noha negyvennégyben ő is németellenes volt, ő is részt vett a református egyház zsidómentő tevékenységében, lemondatták a püspökségről és visszavonult. Helyére Bereczky Albert került... Ez történt az evangélikus egyházban is, ahol Ordass Lajos püspököt ... félreállították és az ugyancsak kriptokommunista Dezséry Lászlót tették a dunamelléki evangélikus egyház élére.”

beszámolni, majd azt is elemezte, hogy 1960 után miként szakadt meg „az ellenzéki hagyomány folyamatossága”.²²³

HOGYAN TOVÁBB, ELLENZÉK? MAGYAR SZOLIDARITÁS

„Felgyorsult a történelmi idő. Nem szoktunk hozzá, hogy fél év alatt változik valami, s lám ... a legújabb hazai szigorító intézkedések után vagyunk. A nyári áremelések jóval felülmúlták a korábbiakat, ráadásul a vasúti és távolsági autóbusz-díjszabás többszörös emelése követte őket, majd a hatalom éppen azon a területen hozta a legsúlyosabb szorító intézkedéseket, ahol már eddig sem a legjobb, inkább a legrosszabb barakk voltunk a lágerben: a lakáshelyzet terén. Mindez elkerülhetetlenül meghatározza az ellenzék számára a 'hogyan tovább' kérdését.”²²⁴

A fenti sorok Szabó Miklós tollából származnak. Az 1983 áprilisában, a Beszélőben, álnéven (Kun Ágota néven) megjelent cikk is mutatja, hogy Szabó Miklós számára az ellenzékiesség nem öncélú tevékenység volt, és nem is az önmegvalósítás eszköze. Végigkísérte az a törekvés, hogy az ellenzéknek arculatot, célkitűzéseket adjon. A gazdasági helyzet kényszere ennek a felelős hozzáállásnak újabb lendületet adott. Említett írásában rámutatott arra, hogy az ellenzéknek a demagógia helyett – amelyik „csak követel,

223 Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Jankó Attila. Szege-di Egyetemi Kiadó, Szeged, 2013. 78., 112.

224 Kun Ágota (Szabó Miklós): Szubkultúra vagy politikai ellenzék? Beszélő, 1983. április. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szubkultura-vagy-politikai-ellenzek>

sérelmeket hánytorgat fel” – olyan megoldási javaslatokkal kell előállnia, amelyeket a kormányzat, ha vonakodva is, de teljesíthet. Szerinte szubkultúrából politikai ellenzékké kell válni, és ehhez ő konkrét javaslatokat is megfogalmazott. A létszámleépítések, a munkanélküliség problémájára – a Szolidaritástól ihletve – kétoldalú egyeztető tárgyalásokat szorgalmazott. A „jogszerűség” biztosítása érdekében szerinte az Alkotmányban meg kellene állapítani azoknak az intézkedéseknek a körét, „amelyek törvényi szabályozást igényelnek”, és ami egyúttal korlátozná a törvényerejű rendeletekkel való szabályozás lehetőségét. A „fellebbviteli gyakorlat” reformja, az informális, felelősség nélküli intézkedések („leszólások”, „jelzések”) formalizálása, a nyilvánosság bővítése, „tükörsítés”²²⁵ csökkentése, a pártvezetés „káderpolitikai monopóliumának” nyilvánossá tétele, mind-mind a javaslatai között szerepelt. Úgy látta, hogy az életszínvonal romlása fogékonnyá teheti a magyar társadalmat minderre, és ellenzéki ethoszként a következőt fogalmazta meg: „Civil kurázsira, tartásra, jogérzékre igyekezzünk autonómiaigényünkkel nevelni a társadalmat, s ne a közsandaságot, ravaszkodást, ügyeskedést bátorítsuk, szándékaink ellenére.”²²⁶

A Beszélőben megjelent, imént ismertetett írásával összhangban, és azzal közel egy időben Szabó Miklós a Világosságban hivatásos történészi minőségében is publikált.²²⁷ A Világosságban 1981 óta zajlott egy demokrácia-vita,

225 A kifejezés a TÜK rövidítésre, a minősített adatok titkos ügykezelésére utal.

226 Kun Ágota (Szabó Miklós): Szubkultúra vagy politikai ellenzék? Beszélő, 1983. április. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szubkultura-vagy-politikai-ellenzek>

227 Szabó Miklós: Még néhány szó a demokráciáról. In Világosság, 1983/3. 183-186.

amelyhez kapcsolódott Szabó Miklósnak *A többség hatalma és a kisebbség joga* című, fent már idézett 1981-es tanulmánya.²²⁸ A tanulmány erőteljes disputát generált. Szabó ebben a *Még néhány szó a demokráciáról* című írásában – utalva az 1981-ben megjelent tanulmányára – az „érdekképviselő és az akaratképviselő” különbségével, valamint a „többségi elv és a marginális érdek viszonyának a problémájával” foglalkozott. Itt egyrészt reflektált a Rosa Luxemburg idézet által kiváltott értetlenségre,²²⁹ másrészt pedig egyértelművé tette azt, hogy az ő demokrácia-felfogásába miként illeszthető bele a különböző érdekek megjelenítése és érvényesítése. Kifejtette, hogy nem osztja azt a nézetet, „amely szerint az átlagos állampolgár nem tudja felismerni politikai érdekeit”, és így azzal a felfogással sem ért egyet, „amely a demokráciát nem a többségi, hanem a „hivatásrendi” elv szerint kívánja berendezni”. Szerinte antidemokratikus az, ha a marginális közösségeket „a többség felfogását képviselő kormány erőszakkal elnyomja”, de még antidemokratikusabbnak tartotta azt, „ha a margón szerveződött kisebbség megkísérli erőszakkal érvényesíteni az akaratát a társadalom többségével szemben”. A gondolatmenetében eljutott odáig, hogy szerinte a többségi elven

működő parlamenti intézményrendszer elvetését jelenti az, ha a „marginális érdekek egyoldalú pártolása odáig fajul, hogy a közfelfogásban, a többség szemléletében már egyenesen a demokrácia ellenségét”, „a begyepesedett konzervativizmust, az 'egydimenziós' konzervativizmust, előítéletes magatartást” látják. Szabó Miklós azzal zárta az eszmefuttatását ebben az írásában, hogy „a demokrácia problémáiról még sokat kell gondolkodni és vitatkozni”.²³⁰

A szerkesztőség szintén a demokrácia-vita folytatásának az álláspontjára helyezkedett, és ezért csak a Szabó Miklós-cikk körüli vitát kívánta befejezni 1983-ban. A vitázó írásban a szerkesztőség azért megjegyezte, hogy Szabó Miklós bizonytalanságot hagyott afelől, hogy melyik érdekfelfogást – a „szubjektív” vagy az „objektív” érdekfogalmat – fogadja el.²³¹ Nem volt alaptalan a szerkesztőség ezen megjegyzése, hiszen Szabó Miklós módszeréhez hozzátartozott, hogy a „hivatalos vonalon” virágnyelven, áthallásokra apellálva fogalmazott (megjegyzem, nem is nagyon tehetett másként). Ráadásul az ebben a közegben használt, elvontabb stílusú tudományos nyelvezet szintén hasznosnak bizonyult a teljes mondánivaló álcázására. A samizdatban megjelenő írásai viszont – a repülő egyetemi előadásaival együtt – egzakt, félreérthetetlen kijelentéseket tartalmaztak. Így a kettőből – jelen esetben a Beszélő- és a Világosság-cikkekből – az rekonstruálható,

228 Szabó Miklós: *A többség hatalma és a kisebbség joga. Érdek és politikai akarat viszonya a modern demokrácia-felfogásban. Világosság, 1981/12.*

229 Makó István levelet írt a Világosság szerkesztőségének Szabó Miklós említett 1981-es tanulmánya miatt, amely a folyóirat 1982/5. számában jelent meg. Szabó erre – nem éppen visszafogott stílusban – reflektált a következőképpen: „Makó István maga is megírja, hogy nem vitatkozni, hanem civakodni akar levélével. Ehhez legfeljebb azt tehetném hozzá, hogy a civakodás helyett találébb szinonimát is találhatunk, teszem azt: szitkozódás, hitelrontás. Hogy írásom 'semmit érő zagyvalék'-e, azt nem én vagyok hivatott eldönteni. A Rosa Luxemburg idézet valótlanságára vonatkozó inszINUÁCIÓT Bayer József – Forgács Imre vitacikke megválaszolta helyettem, egyben arra is rámutatva, hogy az iskola felsőbb osztályait úgy látszik M. I. sem látogatta valami szorgalmasan.” Lásd Szabó Miklós: *Még néhány szó a demokráciáról. In Világosság, 1983/3. 183.*

230 Szabó Miklós: *Még néhány szó a demokráciáról. In Világosság, 1983/3. 186.* Szabó hangsúlyozta: „...[M]agam is a demokrácia fontos tényezőjének tekintem mind a provokálóan 'más' magatartások gyors adaptálásának a készségét, mind az újjal szembeni nyitottságot, mind pedig a toleranciát. ... A marginális társadalmi tényezőkkel szembeni nyitottság és türelem jelentős gazdagodást jelent a demokráciában, de a marginalitás elvének szembeállítása a többségi elvvel, veszélyezteti a demokrácia lételemét.” 186.

231 (Szerkesztőség) *Vitázó. Világosság, 1983/3. 187-189.*

hogyan Szabó Miklós a jogállami, konstruktív ellenzéki irányába igyekezett terelgetni a nyolcvanas évek eleji magyar ellenzéki törekvéseket, és nevén nevezte a problémákat.

De mi volt az, ami őt erre képessé tette? Ha egységben szemléljük a hivatásos történészi, valamint a második nyilvánosságban kifejtett tevékenységét, akkor érdekes összefüggés rajzolódik ki előttünk. Szabó az intézethez kötődő munkásságában akarva-akaratlanul is megvetette az alapját annak, hogy átlássa az ellenzék különböző vonulatait, keresse köztük az összekötő kapcsolatokat, és még arculatot, programot is kínáljon számára. A századforduló és a két világháború közötti időszak történelmének kutatása determinálta őt arra, hogy alaposan megismerje a magyar társadalom rétegződését. Így adott tudás volt számára egyfelől az elemző módszer, másfelől pedig jól ismerte saját korának a közvetlen történelmi előzményét. Ő képes volt mindezek kontextusában elhelyezni a szocializmus rendszerét, és benne az ellenzéki jelenségét. Ehhez kapcsolódóan 1983-84 folyamán két tanulmányt is publikált, amely a huszadik századi magyar nemzetfelfogásokat, nemzettudat-problémákat vette górcső alá: 1983 januárjában a *Mozgó Világ* folyóiratban a század első felének időszakát,²³² 1984 végén pedig a *Medvetánc* hasábjain a század második felét elemezte.²³³

Szabó Miklós úgy látta, hogy a „századforduló Magyarországon nemzeti problémák köntösében jelentek meg azok a kérdések, melyeket az előrehaladó polgárosodás vetett fel”. Sze-

rinte ezek a problémák inkább a „politikai konzervativizmus és a politikai liberalizmus ellentétének kérdéskörébe” tartoztak, mintsem a szorosan értelmezett nemzeti problémák körébe. A nemzeti problémák „összetorlódása” szerint annak volt a jele, hogy a magyar „polgári társadalom nem volt integrált társadalom”, pontosabban szólva hiányzott a „teljes értékű polgári nemzet”.²³⁴ Ehelyett az ún. „kultúrnemzeti fejlődés” vonala alakult ki, amely a „nemesi hagyományt” tette nemzetivé. Szabó úgy fogalmazott, hogy ennek a vonalnak a központi fogalma a „nemzeti jellem” („nemzeti génusz”) volt, ami „egy osztálytársadalmilag mindenre kötelező átfogó társadalmi magatartási mintát” jelentett. „A nem maradéktalanul integrált társadalom azonban” – mutatott rá Szabó – „nem képes mindenki által elsajátítható, s így mindenre vonatkoztatható magatartásmintát kialakítani”.²³⁵ Tanulmánya végén felvetette azt a kérdést, hogy „az urbánus-népies ellentét makacs újratermelődése”, és az „újratermelő antiszemitizmus nem azt mutatja-e, hogy a magyar nemzeti integrá-

234 Szabó ezt a következők szerint fejtette ki: „Integrált polgári társadalomnak az a társadalom tekinthető, melynek keretében az egyes osztályok és rétegek presztízse, kulturális és politikai befolyása nagyjából megfelel anyagi jólétüknek. A magyar társadalomban a polgárság nem volt kielégítően integrált, mert – noha anyagi jóléte messze felülmúlta még az arisztokrata latifundiumét is – presztízse és politikai befolyása messze elmaradt az előbbiétől, és ezt a helyzetet egy kimondatlan politikai koalíció a polgári és a földbirtokos uralkodó osztályok között mintegy állandósította. Hasonló helyzetben volt a zsidó származású szabadfoglalkozású értelmiségi és magánhivatalnok réteg a kisebb jóléte, de nagyobb presztízssal és befolyással államhivatalnokokkal szemben. Részben hasonló az ipari munkásság helyzete amelynek a politikai befolyása ugyan nem, de társadalmi presztízse kisebb volt az azonos jóléte önálló kistulajdonosénál.” In Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. *Mozgó Világ*, 1983/Január. 52.

235 Szabó utalt Ady Endrére is: „Ady látta minden magyar politikai gondolkodó között legvilágosabban, hogy a magyar polgári nemzet csak annak a polgárságnak nemzetbe integrálásával jöhet létre, amely Magyarországon történetileg már kialakult, és nem oldható meg valamiféle teljesen újonnan kinevelendő ’nemzeti’ burzsoázia vagy valamely ennek funkcióját pótló új osztály vagy réteg létrehozásával. Vagyis a korábban zsidó polgárság asszimilációjának elfogadásával – méghozzá olyan nemzeti koncepcióba illesztéssel, melyben az a polgári elem maga is tevőlegesen részt vesz a kialakításban, nem csupán illeszkedik valamiféle mások által létrehozottba.” In Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. In *Mozgó Világ*, 1983/Január. 53.

232 Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. In *Mozgó Világ*, 1983/Január.

233 Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In *Medvetánc*, 1984/4. – 1985/1.

ció kérdésének” a szocializmusban²³⁶ is „vannak problémái”. Majd azzal zárta a gondolatmenetét, hogy „nő az érdeklődés” a nemzeti probléma iránt, és egyaránt figyelni kell az ebben rejlő „lehetőségekre” és „veszélyekre” is.²³⁷

Igaz, hogy csak egy utalás erejéig, de ebben a tanulmányában Szabó Miklós saját korára nézve aktualizálta a századelő magyar nemzetfelfogásainak a problematikáját, néven is nevezve a „népies-urbánus” ellentét jelenvalóságát. Aztán bő egy év múlva a Medvetáncban publikált hosszú elemzésében már kifejezetten a század második felének a nemzet-tudat-problémáiról érkezett.²³⁸ Itt részletesen fejtette ki a problémakör minden szegmensét, és végigvezette azt a gondolatmenetet, amivel az előző bekezdésben ismertetett írását zárta, nevezetesen azt, hogy miként reprodukálódott és töltődött meg új tartalommal 1945 után Magyarországon a „kettős értékrend”: „nép/nemzeti és urbánus”. A tanulmányt Szabó azzal a megállapítással indította, hogy 1945-ben a „jobboldali múlttal” való szembenézés volt a magyar nemzet-tudat központi problémája.²³⁹ Szerinte a „fasizmus össze-

236 A tanulmányban ezt az akkori bevett terminológiának megfelelően úgy fogalmazta meg, hogy „a nem antagonisztikus társadalom talaján” is vannak nemzeti problémák. In Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. In *Mozgó Világ*, 1983/január. 60.

237 Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. In *Mozgó Világ*, 1983/január. 60.

238 Szabó Miklós: Magyar nemzet-tudat-problémák a huszadik század második felében. In *Medvetánc*, 1984/4. – 1985/1.

239 Érdemes erről hosszabban idézni a tanulmányból: „A probléma lényege az volt, hogy a magyar társadalom a kritikus önvizsgálat során nemzeti problémaként kezelje a magyar jobbboldaliságot, olyan kérdésként, amelyet az elemzőnek mintegy belülről átélve kell megválaszolni; de ennek az átélésnek nem szabadott azonosulást jelentenie, hanem éppen ellenkezőleg, a belülről való átélésnek el kellett vezetnie a ... gyökeres szakításhoz. Nem volt szabad tehát a problémát olyasféle aufklärismussal elemezni, amely nacionalis kiindulópontból kezeli a problémát, magát a nemzeti mibenlétet, a nemzeti fejlődést tekintve problémának... Nem kisebb veszély azonban az olyanfajta nemzeti önbírálat, melyben a keresztény bűnbánat formulái alatt az azonosság dominál a meghaladni való múlttal szemben, az az érzés, hogy bármennyire is bűnösök voltak a magyar fasiszták, 'mégiscsak magya-

omlása feltárta és nyilvánvalóvá tette, hogy a fasizmus nem „koreszme”, hanem a szervezetlen modernizálás fejleménye”, azaz „az elmaradott társadalomnak (egyik lehetséges) válasza a „modernizációs kihívásra”. Szabó – a téma iránti eszmei elkötelezettségéből és következetességéből adódóan – nem került meg a magyar zsidóság háború utáni helyzetének az elemzését sem. Kozmetikázatlanul mutatott rá arra, hogy szerinte a zsidóság számára miként vetődött fel újra az asszimiláció lehetősége: úgy tűnt, hogy a „zsidó identitásból” át lehet lépni „kommunista identitásba”.²⁴⁰ Kitért a tanulmányban a „séreلمي politika”,²⁴¹ a „nemzeti függetlenség”,²⁴² a „földművesnemzet-tudat” problematikájára is.

rok voltak’, a ‘mi kutyánk kölykei’, s ez az azonosság a lényeg, nem a bűneik. Ez a fajta nacionalizmus a magyar fasizmus németimport voltát igyekszik, s a nyilas pártot Szabó Győző-sen a ‘svábok’, a volksbundisták szervezeteként elintézni. Szembe kellett nézni azzal, hogy a magyar fasizmus az öntörvényű magyar társadalomfejlődés következménye volt, s ezzel a szembenézéssel együtt is elkerülni a ‘fasiszta nép’ teóriáját, mely szerint mindenki náci volt az 1944-es Magyarországon, s így a népre a háborús bűnben elmarasztalt szervezetekre vonatkozó kollektív megtorlás várna.” In Szabó Miklós: Magyar nemzet-tudat-problémák a huszadik század második felében. In *Medvetánc*, 1984/4. – 1985/1.

240 Szabó itt a következőkre mutatott rá: „Ez a zsidó identitásból kilépni kívánók számára lehetővé ígerte tenni, hogy ezt az átlépést minden nemzeti önfeladás, etnikai kapituláció nélkül megtehesse. Aki – mint az 1944-ben véresen kiderült – magyarként nem tudhatott nemzsidó lenni, kommuniszként az lehet, kommuniszként megszűnik zsidó identitása, azonossá válik a nemzsidó származású kommunisztákkal, s mint a szocializmus felé haladó ország vezetőjének tagja, semmi módon sem tagadható ki a magyar társadalom integrációjából. Megnyíltnak látszott az út a zsidó identitásokat megtartani, sőt most végre elismertetni akármilyen zsidó származású magyarok részére is. Az új rend minden törvényi és társadalmi korlátozás alól felszabadította a cionista mozgalmat is. 1948-ig nem látszott akadálya annak, hogy a zsidó identitását megtartani kívánó közösséget sajátos politikai tudattal is bíró etnikai-kulturális közösséggé ismerjék el.” In Szabó Miklós: Magyar nemzet-tudat-problémák a huszadik század második felében. In *Medvetánc*, 1984/4. – 1985/1.

241 „A régi Magyarországot oly erővel zúztá szét a történelem, hogy összeomlása pillanatában neveltségessé, komédiává vált – s a hatalomimádatba szédültek olyan gyülekezete számára, mint a magyar reakciócsok és fasiszták tábora volt, mi sem öltetett gyilkosabban, mint a neveltségesség. A királyság hagyománya, melyet a politikai katolicizmus Mindszenty körül kialakult vezetési központja görcsösen ápol, hívei tömegei számára is az – általuk sem visszavágyott – úri múlt hagyománya volt, nem nemzeti tradíció.” In Szabó Miklós: Magyar nemzet-tudat-problémák a huszadik század második felében. In *Medvetánc*, 1984/4. – 1985/1.

242 „A szocialista tábor inkább volt államközi viszonyrendszer, melyet a Szovjetunió tekintélye fogott össze, mint szerves gazdasági-politikai kooperáció-

Bemutatta azt is, hogy az 1953-1954-es új vezetés a korábbihoz képest „hangsúlyozottan törekedett a nemzeti hangvételre”, majd az „1956 utáni konszolidáció” ismét „más viszonyba került a nemzeti problémával”: a nacionalizmus lett az első számú „leküzdendő” eszme, ami aztán a nemzeti eszmével szembeni „technokrata apolitizmus”-hoz vezetett. Ezzel a közömbösséggel szemben – Szabó szerint – a népi írók tábora (Veres Péter, Illyés Gyula) kísérelte meg felvenni a harcot, természetesen az „adott lehetőségek között”. Műveikben „áthallásosan sejtették azt a véleményt”, hogy bizonyos jelenségek (öngyilkosság, válás, alkoholizmus, népszaporodás csökkenése) valójában a „neutralizálódott nemzet dekadenciájának [a] megnyilvánulásai”. Szabó Miklós szerint 1956 után az antiszemitizmus is új vonásokat kapott. Ez azt jelentette, hogy különbséget kezdtek tenni a „népi származású” és a „zsidó származású” pártfunkcionárius között, és ebben a különbségtételben az előbbinek volt pozitívabb a megítélése.²⁴³ Megemlítette Szabó azt is, hogy az

egység. A nemzeti függetlenség minden más fölé helyezése éppen ilyen helyzetben hamisnak és visszásnak tűnt, hiszen az egy nagyhatalom körül kiépült szocialista tábor viszonyai túlságosan is függő helyzetként jelentek meg, s ezt a rossz politikai közérzetet a kapcsolatok egyenjogúságának valóságos megsértései is táplálták.” In Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In Medvetánc, 1984/4. – 1985/1.

243 Figyelemreméltó Szabó ezzel kapcsolatos eszmefuttatása: „1948-1953 között a régi értelmiség antiszemita érzelmű részének nézeteiben, a 'rendszer' általános megítélésében nagymértékben szerepet játszottak antiszemita elfogultságok. A rendszert, mint rendszert 'zsidó rendszernek' tartották. ... A zsidó származású kommunisták esetében számba vették a származást, ez az előzményekből nyilvánvaló. A figyelmet érdemlő nem ez, hanem az, hogy nyomát sem észleltem 1948-1953 között annak, hogy ezek az antiszemita régi középosztálybeliek jóindulatúbban ítélték volna meg esetenként a népi származású funkcionáriusokat, azzal az előítéletes elfogultsággal, hogy 'ezek legalább nem zsidók'. A szembenállás a 'rendszernek' szólt, a népi értelmiséggel szemben külön előítélet forrása volt, hogy 'gyorstoppaló tanfolyamon' képzett 'kontár' létükre ugyanolyan értelmiséginek merik magukat tartani, mint ők, a régi 'szakemberek'. 1948-1953 között a reakciós számára minden funkcionárius egyforma volt, származásától függetlenül. Ilyen előzmények után annál inkább figyelmet érdemelt, hogy 1958-1959 táján feltűnik ez a fajta megkülönböztetés. Most kezd szempont lenni a 'káder' származása, most tűnik fel az a szempont, hogy 'kommunista ugyan, de legalább népi káder, nem zsidó'. Miután az 1957. nyári pártkonferencián a Révai mögött felsorakozott Rákosi-emigrációs szektásság megsemmisítő vereséget szenvedett,

1956 utáni neutralizálódás ellenszereként a hetvenes évekre „új öntudatkeresés” nyilvánult meg, aminek jele – egyébként ekkor a világ más tájain is észlelhető – „etnikai reneszánsz” (például ekkor indul a táncház mozgalom) és „nosztalgiahullám” volt. A határon túli magyarság helyzete is előtérbe került ebben az időben. Szabó a cigányság problémáját sem hagyta ki az elemzésből: bemutatta, hogy a cigányság háború után kezdődő asszimilációja Magyarországon a hetvenes évekre „ellenséges előítéletté” tette a cigánysághoz való hozzáállást. Képletesen úgy fogalmazott, hogy a „magyar cigánykérdés ... indiánkérdésből négerkérdéssé vált”. Ez azt jelentette, hogy a cigányok a két világháború között lenézetek voltak, de nem ellenségek (indián), a hetvenes évek beilleszkedési törekvése következtében viszont „lumpenként” könyvelték el őket, így lettek ellenségek (néger).²⁴⁴ Végül Szabó Miklós összegzően rámutatott arra, hogy a nemzeti problémával szembeni közömbösség és a semlegesség újra „urbánus” magatartásként jelent meg, és ezzel szemben az „új nemzeti öntudat” pedig „népiességgént” nyilvánult meg. Zárógondolata pedig az volt ebben a tanulmányban, hogy a magyar társadalom nemzeti feladata 1945-ben is, és a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján is ugyanaz volt: „a demokratikus nemzeti tudat megteremtése”.²⁴⁵

az új vezetés konszolidációs politikájával szembeni szektás ellenállás 'Táncsics-körös' része elsősorban a népi értelmiséget, a népi származású funkcionáriusokat igyekezett megnyerni saját táborául az új vezetéssel szemben.” In Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In Medvetánc, 1984/4. – 1985/1.

244 Szabó rámutatott arra, hogy a cigányok a háború előtt nem integrált rétegek a társadalom alatt voltak ugyan, de éppen a kivülállóság miatt nem voltak ellenségek. Ők voltak a muzsikás, vándor, cigányok. Magyar etnográfiai érdekességnek tekintették őket, és része volt a magyar nemzeti identitástudatnak is. A hetvenes években éppen az asszimiláció tette őket ellenséges jelenséggé, mondván „a magyar társadalom lumpenséggel fertőzi” meg. A lumpenmentalitást ekkor kezdték el „cigány” viselkedés jelzővel illetni. In Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In Medvetánc, 1984/4. – 1985/1.

245 Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In Medvetánc, 1984/4. – 1985/1.

Idekívánczik Szabó Miklós további két írásának a megemlézése is, amelyeket 1985 folyamán publikált. A Világosságban 1985 nyarán megjelent tanulmánynak az volt a címe, hogy *Van-e a proletárnak és a felvilágosult polgárnak megvédeni való hazája?* Az elemzés a századelő szocialista antimilitarizmusáról és polgári pacifizmusáról szólt. Azon túl, hogy bemutatta a kettő közötti hasonlóságot és különbséget,²⁴⁶ Szabó ráirányította a figyelmet a katonai szolgálatmegtagadásra, mint a „hadsereg intézménye elleni ellenállás ősi és általános” formájára. Utalt Napóleonra, akinek a seregében már előfordult „elvi, lelkiismereti okból” történő szolgálatmegtagadás, és a „nem éppen szelíd lelkű császár” a szolgálatmegtagadókat „nem koncoltatta fel, hanem szanitécshozzáláttra osztotta be” őket. Idézte Tolsztojt is, aki szerint „a békéért a vallásos meggyőződés terjesztésével lehet harcolni”, és „ennek lehetséges megnyilvánulása a szolgálatmegtagadás is”. Ebbe a kontextusba kíváncszott az Aranybulla említése is, és az ellenállási jogból Szabó Miklós levezette a lelkiismeret elsőbbségét a törvényeknek való engedelmességgel szemben, ami nem más, mint „jogként tételezett engedetlenségi lehetőség, nem magasabb jogszabályra hivatkozva, hanem a meggyőződés, lelkiismeret alapján”.²⁴⁷ Ezzel Szabó az egyéni jogok területét érintette, nevezetesen

246 „A háború elvetése, a támadó és védekező háború közötti különbségtevés elutasítása azonos platformra hozza a polgári pacifizmust és a szocialista antimilitarizmust, de a különbségek lényegesek maradnak. A szocialista antimilitarizmus kiindulása belpolitikai: a saját burzsoá rend, a saját burzsoá állam elutasítása motíválja... A polgári pacifizmus kiindulópontja külpolitikai. A nemzetközi viszonyok olyan új rendjét keresi, amely lehetővé teszi azoknak a konfliktusoknak, amelyek az adott viszonyok között háborúhoz vezetnek, más – vagyis békés – eszközökkel való megoldását. Olyan előfutárokat tekint vissza, mint Hugó Grotius, ... Kant...” In Szabó Miklós: *Van-e a proletárnak és a felvilágosult polgárnak megvédeni való hazája?* Gondolatok a századelő szocialista antimilitarizmusáról és polgári pacifizmusáról. Világosság, 1985/6. 367.

247 Szabó Miklós: *Van-e a proletárnak és a felvilágosult polgárnak megvédeni való hazája?* Gondolatok a századelő szocialista antimilitarizmusáról és polgári pacifizmusáról. Világosság, 1985/6. 371-372.

a lelkiismereti és vallásszabadságot, és tette ezt akkor, amikor Magyarországon még szabadságvesztés büntetés járt a lelkiismereti okból történő fegyveres katonai szolgálat megtagadásáért.²⁴⁸ Ennek a tanulmánynak sem nehéz kiérezni az áthallásos üzenetét. Egyfelől Szabó maga is feszegette a szocialista rendszer határait, hiszen az egész repülő egyetem is „engedetlenség” volt, másfelől pedig írásaival és előadásaival végső soron az individuum jogainak az érvényesülését – legalább is annak tudatosítását – mozdította elő.²⁴⁹ A másik, a Filmvilágban publikált írásában Szabó Miklós 1985 novemberében Bereményi Gézának *A tanítványok* című filmjére reflektált. A filmnek Magyar Zoltán jogtudós, közgazdász szakember a kulcsszereplője, aki a „programszerűen meghirdetett technokrata” mozgalom képviselője volt. Szabó a film kapcsán is a népies-urbánus kérdéskört emeli ki, kiindulva a második világháború előtti utolsó évtől a nyolcvanas évek közepéig.²⁵⁰

248 Szabó Miklós tanulmányával közel egyidejűleg a Beszélő 1985. évi 13-14. számában aktuális híreket közöltek olyan fiatalokról, akiket 1985 februárjában sorkatonai szolgálatra hívtak be, és lelkiismereti okból megtagadták a szolgálatot. A Büntető Törvénykönyv alapján meghozott ítélet szerint a megtagadott szolgálati idő kétszeresét kellett börtönben vagy fogházban eltölteni. Lásd ehhez <http://beszelo.c3.hu/cikkek/helyreigazitas-es-kiengesztles>.

249 A pártállami évtizedekben a Jehova Tanúi és a Krisztusban Hívó Nazarénusok felekezete konfrontálódott a hatalommal, továbbá más egyházakban is voltak olyan irányzatok, amelyek a katonai szolgálat megtagadását hirdették. Ilyen volt például a katolikus Bokor Bázisközösség Bulányi György vezetésével. (Lásd ehhez: <http://www.bulanyi.hu/>) A letöltés időpontja: 2015. október 7. A Nazarénusok csak a fegyveres szolgálatot tagadták meg, nem fegyveres (pl. konyhai vagy egészségügyi) szolgálatot elláttak a hadseregben, a Jehova Tanúi viszont még ezt sem vállalták. A pártállam a Nazarénusokkal megállapodást kötött, és 1977-ben állami elismerést is kapott a felekezettől, ami a nemzetközi közvélemény előtt annak bizonyítására irányult, hogy van vallásszabadság Magyarországon. (Az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelet Magyarországon kihirdette az ENSZ 1966-os Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát.) Lásd ehhez Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. In Jogtudományi Szemle, 2001/6. 287-297.

250 Szabó Miklós: Egy nagy akció legendája. A romantikus technokrácia távlatai és ütvészítői. In Filmvilág, 1985/11. 7-9. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=5970 A letöltés ideje: 2016. április 19.; Ugyanebben a folyóiratban megjelent még egy írása 1985-ben, amiről csak utalásként teszünk említést. Szabó Miklós: A talpraállás képei. Az 1944-1945-ös korszakról a Magyar Filmhíradóban. In Filmvilág, 1985/4. 18-20. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=6142

Talán nem volt felesleges egy kicsit elidőzni – egy bekezdéssel feljebb – Szabó Miklósnak a nemzettudat és az engedetlenség kérdéseit boncolgató tanulmányainál. Láthatjuk, hogy nagyon komoly tudományos felkészültség állt mögötte, és így minden alapja megvolt arra, hogy a különböző ellenzéki vonalakról reális keresztmetszetet adjon. A nyolcvanas évek elejétől kezdve egyre inkább központi kérdéssé vált az ellenzéken belül a népi-urbánus kettős vonulat. Mivel ettől az időtől kezdve több lehetőség nyílt nem magánlakásokon, hanem nyilvános helyeken is, de még mindig csak „félhivatalosan” előadásokat tartani, Szabó Miklós is megragadta az adódó lehetőséget, hogy ezekről a kérdésekről beszéljen. Az állambiztonság feljegyzése szerint 1984 szeptemberében előadássorozatot szerveztek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Rajk László Szakkollégiumában *A harmadik út* címmel. A belügy fontosnak tartotta külön kiemelni, hogy ebben a sorozatban „Vakondok” (emlékeztetőül: Szabó Miklóst ezen a néven figyelték meg) „a népiesekről tartana előadást”. A jelentés alján rögzítették a belügyi „intézkedést”, miszerint „az előadássorozat megakadályozására javaslatot készítették”.²⁵¹ A következő évben, 1985 folyamán aztán több nyilvános helyszínen is szerveztek alkalmakat, melyeken Szabó Miklóst előadás tartására (vagy vita vezetésére) kérték fel. Ilyen volt például a IV. Országos Szakkollégiumi Találkozó 1985 nyár végén, ahol a programban a kisebbségek és a nemzettudat is témaként szerepelt.²⁵² A belügy egy másik feljegyzése szerint ez

a rendezvény a Hazafias Népfront Országos Titkárságának „politikai védnöksége” alatt szerveződött. A feljegyzés szerint a belügy arra számított, hogy „az ellenzék számos tagja megjelenik a rendezvényen, és a találkozó éles politikai, ideológiai konfrontációk színhelye lesz”. Ennek ellenére az állambiztonság tervezett „intézkedése” mindössze arra szorítkozott, hogy megszervezzék a találkozó operatív biztosítását, és tájékoztató jelentést készítsenek a rendezvényről.²⁵³ Hasonló volt a belügy hozzáállása a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) budapesti szervezetének az 1985 őszére tervezett, *Reform és demokrácia* című öt részes társadalomtudományi előadássorozatához. A jelentés szerint a Kossuth Klub titkára a program szervezése során „csak nagyvonalakban közölte a TIT felsővezetésével” a résztvevők nevét, és így vált lehetővé az, hogy az állambiztonság által ellenőrzés alatt tartott személyek, mint például „Vakondok”, „nyilvános fórumot kapjanak”. Úgy tűnik, hogy ezzel a belügy magyarázkodni kényszerült, viszont további intézkedésként ebben az esetben is csak az illetékes vezetők felé történő szignalizációt jelölték meg.²⁵⁴

1985 folyamán aztán volt két kiemelkedő jelentőségű alkalom, ahol Szabó Miklós megnyilvánulásának – a fent említett eseményektől eltérően – komoly következményei lettek.

Az egyik, az 1985. június 14-én, Monoron Csurka István írónak az *Új magyar önépítés* című vitaindító előadásához tett hozzászólása volt. Monoron negyvenöt értelmi-

251 ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-160-166/6. 1984. VIII. 24.

252 ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-97-108/11. 1985. VI. 5. A belügyi feljegyzés erre az alkalomra Szabó Miklós mellett Csoóri Sándort, Hanák Pétert és Solt Ottiliát is meghívandó vitavezetőként említi, és még olyan téma is szerepelt a programban, mint modernizáció, műszaki elmaradás, szegénység, környezetvédelem. Állambiztonsági intézkedésként a következő megállapítások szerepelnek a jelentés végén: a tábor helyszínének megállapítása, operatív biztosítás megszervezése, Marx Károly

Közgazdaságtudományi Egyetem vezetésének szignalizáció.

253 ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-139-160/5. 1985. VIII. 15. Ez a jelentés rögzítette azt, hogy a tervek alapján bárki részt vehet az előadásokon és a vitákban.

254 ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-180-206/15. 1985. X. 21.

ségi 1985. június 14-16. között konferenciát szervezett a „nemzet helyzetéről és a cselekvési lehetőségekről”. A konferenciát Donáth Ferenc kezdeményezte, és Csurka István, Csoóri Sándor, Bauer Tamás, Kis János tartottak előadást, Szabó Miklós, Kenedi János, Laki Mihály és Vásárhelyi Miklós pedig korreferátumot tartott.²⁵⁵ A konferencia „élő legendaként vonult be a közgondolkodásba”. Mind a korabeli, mind pedig a későbbi értékelés szerint Monor „mérőldkő” volt az ellenzék életében. Egyfelől a konferencia egy korábban meginduló értelmiségi „integrációs folyamat csúcspontja” volt, másfelől pedig – Kis János jellemzése szerint – „Monor volt az erőgyűjtés éveinek utolsó nagy eseménye, az utolsó pillanat, amikor a magyar társadalomfejlődés alapkérdéseire még nem kellett rövid távon érvényes választ adni”. Még élt Donáth Ferenc, akinek – Csizmadia Ervin szerint – az „autoritását” mindkét oldal elfogadta. Közvetíteni tudott a demokratikus ellenzék és a népiek között, mert fogékonysága volt mind a „polgárjogi beállítottság”, mind pedig a „harmadik utasság” iránt. Donáth elő tudta hívni mindkét táborból a „közös vállalkozást” vonatkozást: a „civil társadalom rekonstrukciójának” a szándékát, valamint az „államtól való jogilag szabályozott függetlenedés” igénylését.²⁵⁶

A konferencia előadásai közül – a Beszélő 1986. januári beszámolója szerint – Csurka István esszéjének lett a „legelevenebb utóélete”. Jócskán akadtak támogatói és ellenzői is,

és a hatalomból is ő váltotta ki a legnagyobb averziót, ami odáig fajult, hogy egyidejűleg letiltották Csurka legújabb darabjának a próbáját.²⁵⁷

Szabó Miklóst is utolérte a büntetés a Csurka-korreferátumért: a munkahelyén fegyelmit kapott,²⁵⁸ és „fél évig teljes szilenciumra” ítélték.²⁵⁹ Szabó Miklósnak testhez álló feladat volt Csurka tanulmányának az opponálása. *Még néhány szó az önépítésről* címet viselte az előadása, amelyben – alapvetően egyetértve Csurka eszmefuttatásával – egyrészt kiegészítette a diagnózist, másrészt pedig a „kivezető úthoz” is tett észrevételeket. Szabó az elején felállította azt a tézist, hogy a „rezsim 1957-ben elégséges lojalitásnak fogadta el a semlegességet”, ami azt jelentette, hogy „elég volt lemondani az ellenállásról, azonosulni nem kellett” a rendszerrel. Szabó szerint a „semlegesítést a közömbösség követte”, és a hatalomnak az volt a célja, hogy a szembenállókat „apolitikussá tegye”, amivel „lazítani akarta az értékekkel szembeni elkötelezettséget”. Ebből fakadt aztán a rendszernek a saját ideológiája iránti „cinikus-korrump lojalitása”, azaz „nem komolyan vétele”,²⁶⁰ ami egyben „dehistorizált” tudatot is eredményezett. Az ebből fakadó „atomizálódás” nemcsak a „terrorizált kényszerközösséget”

257 Lásd Kis János: A monori tanácskozás. Beszélő, 1986/1. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-monori-tanacskozas>; 1986. január: Betiltják Csurka István Vizsgák és fegyelmi című színdarabjának vígszínházi bemutatóját. Kronológia, 1986. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%931986> A letöltés időpontja: 2015. október 7.

258 Lásd Kis János: A monori tanácskozás. Beszélő, 1986/1. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-monori-tanacskozas>

259 Szabó Miklós: Szabad Kezdeményezések Hálózata – Szabad Demokraták Szövetsége. In Bossányi Katalin: Szólampórák. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Láng Kiadó, Budapest, 1989. Bossányi Katalin 1988 őszén beszélgetett Szabó Miklóssal.

260 Szabó ezt így magyarázta meg: „A funkcionáriusok körében fokozatosan manír lett, hogy informális körben nem győzték cinikus viszonyukat fitogtatni az iránt, amit csinálnak: viccelődtek azon, hogy ők sem értenek egyet a határozattal [értsd: párt-határozat, KSZ.], amit hoznak, 'elhatárolják magukat saját maguktól'”. Lásd a hozzászólás szövegét ÁBTL 4.1. A-3340/1; A-3340/2. A monori tanácskozás I.-II.

255 Kronológia, 1985. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%931985>

256 Lásd ehhez Csizmadia Ervin: A monori konferencia. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 310-317.

szüntette meg („munka után haza lehet menni”), hanem az „értékes közösség” is felbomlott, „átfunkcionalizálódott a társadalmi mobilitás”,²⁶¹ és a „társadalmi szolidaritás” is köddé vált. Szabó ezután kifejtette, hogy szerinte az „önépítéshez” azon a területen kell hozzákezdeni, ami leginkább károsodott: a „jogtudat” és a „szolidáris kötelek” dimenziójában. Szabó véleménye az volt, hogy csak „akinek joga van, annak lehet öntudata”, és az „elveszített méltóság másból, mint ellenállásból, nem születhet”.²⁶²

A monori tanácskozás anyagát sokszorosították, ám a belügy minden eszközzel akadályozta a terjesztését. Az állambiztonság 1985. október 11-ei feljegyzése szerint „a szamizdat terjesztő tevékenység visszaszorítása érdekében ... 400-400 példányt kivontak a terjesztőhálózatból”, és határozott szándék volt a belügy részéről a terjesztés további akadályozása és korlátozása.²⁶³ Szabó Miklós korreferátuma így csak később, 1987-ben jelent meg a párizsi Magyar Füzetekben.²⁶⁴

261 Szabó ez alatt azt értette, hogy a „hatvanas években ... lezajlott az iparosítás, s vele a műszaki értelmiség multiplikálódása és létszáma folyamatos bővülése”. Lásd a hozzászólás szövegét ÁBTL 4.1. A-3340/1; A-3340/2. A monori tanácskozás I.-II.

262 ÁBTL 4.1. A-3340/1; A-3340/2. A monori tanácskozás I.-II. Szabó az ellenállásról a következőket mondta: „A közegellenállást, úgy hiszem, elsősorban a jogtudat élesztésével kell elérnünk. Ennek anekdotikus modellje a Sans-Souci-i molnár története, aki azt mondotta Nagy Frigyesnek, amikor az a palotapark bővítésének útjában álló malmot konfiskálni akarta, hogy 'vannak még bírak Berlinben?' – Nem az illúzióról van szó, nagyon jól tudjuk, hogy nincs olyan bíróság, amely a parkbővítés érdekeivel szemben a kisembernek ad igazat, de őrizzük meg a kérdésben a jogosság tudatát. Ne vegyük úgy, hogy a palota pompája közérdek, mindennél előbbre való, a hatalom erre annyit fordít, amennyire kedve tartja, s a társadalomnak annyi jut, amennyi a ráfordítás után marad neki. Ne vegyük ezt a maradékot természet adottságnak, amit a sors nekünk juttat.”

263 ÁBTL 4.1. A-3340/1; A-3340/2. A monori tanácskozás I.-II.; A tanácskozás anyagát lásd Rainer M. János (szerk.): A monori tanácskozás 1985. június 14-16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet, 289

264 Lásd Szabó Miklós: Még néhány szó a magyar önépítésről. In Párizs, Magyar Füzetek, 1987/18.

A másik jelentős esemény 1985-ben a Hazafias Népfront égisze alatt működő Rakpart Klub²⁶⁵ 1956-tal kapcsolatos rendezvénye volt. A politikai rendőrség jelentése szerint a Budai Várban található egyetemi kollégiumban 1985. november 15-től rendszeres vitafórumot szervezett a Rakpart Klub, melynek programján a – belügy szemszögéből nézve – „politikai szempontból érdekes előadók is” szerepeltek, köztük név szerint is említette az anyag Szabó Miklóst.²⁶⁶ A következő jelentés már arról számolt be, hogy november 15-én megtartották az első vitaestet *Hogyan látjuk ma ezerkilencszázötvenhatot?* címmel, melynek az előadója Szabó Miklós volt. Az állambiztonság adatai szerint kb. 300-an vettek részt az alkalmon, többségük „egyetemi hallgató korú” volt, de neves személyek (főként 56-os múlttal rendelkezők) is jelen voltak, például Mécs Imre²⁶⁷, Krassó György²⁶⁸. A belügy pontos feljegyzést készített az előadásról. Eszerint Szabó „burkolt formában az ellenforradalom hivatalos megítélésének felülvizsgálatát szorgalmazta”. A jelentés szerint Szabó azt hangoztatta, hogy a magyar „szocialista rendszernek el kell döntenie, hogy mivel vállal szolidaritást: az 1944-48 közötti pluralista – többpártrendszerű, vegyesgazdaságú – szocializmuskoncepcióval, vagy az 'A' szektort erőltető, gyorsított ütemű, a fogyasztási javak termelését elhanyagoló, extenzív gazdasági fejlesztésen alapuló koncepcióval, mely 1948-53 között érvényesült Ma-

265 A Rakpart Klub 1982-ben Horváth Mihály kezdeményezésére jött létre. Lásd ehhez Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 43; Horváth Mihályról lásd In memoriam Horváth Mihály. Beszélő, 1988/3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/in-memoriam-horvath-mihaly>

266 ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-195/a-221/6. 1985. XI. 12. A jelentés végén található „megjegyzés” utal arra, hogy a belügy „elsőleges információja” szerint „TIT rendezvényről” volt szó, és „intézkedésként” az információ pontosítását jelölték meg.

267 Mécs Imre életrajzát lásd: <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/m079.htm>

268 Krassó György (1932-1991) életrajzát lásd: <http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=1081>

gyarországon”. Szabó arra is kitért, hogy szerinte a „szovjet intervenciót a történelem ... nem igazolta”, és az embereken is múlik, hogy „az 1956-os események a későbbiek során milyen igazolást nyernek”. A politikai rendőrség összességében úgy jellemezte Szabó előadását, hogy „óvakodott attól, hogy véleményét direkt formában tárja a hallgatóság elé”, ugyanakkor azt is konstatálták, hogy az elhangzottak a hallgatóságból éles reakciókat váltottak ki. Egyesek követelték például Nagy Imre rehabilitálásának szükségességét, valamint a „Szovjetunió árnyékában behatárolt belpolitikai intézkedéssorozat korlátozottságának” felszámolását, sőt a feljegyzés szerint Gadó György²⁶⁹ részéről olyan, az állami életet érintő „radikális” kifejezések is elhangzottak, hogy „rendőrlánc, bábkormány”. A jelentés végén „intézkedésként” annyit jelöltek meg, hogy a belügy „tájékoztató jelentést” készít, és „szignalizálnak a felügyeleti szervekhez”.²⁷⁰

Egy másik állambiztonsági jelentés szerint az előadást követő hozzászólók kiindulópontja a Mozgó Világ 1985/10-es számában megjelent írás volt.²⁷¹ A hozzászólásokban kétségbe vonták ugyan a „nyilatkozó” (Berecz János – KSZ.) minden szavát, ám mégis „áttörésnek”, „fordulópontnak” minősítették a cikket. Az előadást követően Krassó György is felszólalt, főleg saját 56-os tapasztalatairól beszélt, valamint azt is elmondta, hogy az ő számításai szerint „mintegy 60.000 emberre tehető az elítéltek száma”. A belügy feljegyzése szerint Krassó védelmébe vette Berecz Jánost,

mert szerinte Berecz „nem akar hazudni, amikor az 56-os eseményekért elítéltek számát mondja a cikkben”. Arról is beszélt Krassó, hogy az 1956-ban lezajlott „ellenforradalom forradalom volt, amit kb. november 4-től november közepéig a hivatalos álláspont képviselt”, és ezt egy plakáttal bizonyította, amit aztán elkoboztak tőle.²⁷²

Szabó Miklós esetében komolyan realizálódott és következményekkel is járt a belügy szignalizációja. Igaz, hogy az intézetből való kirúgást ebben az esetben is elkerülte, de Pach Zsigmond Pál fegyelmet indított ellene. Szabó későbbi visszaemlékezése szerint intézeti felettése ezzel – hangsúlyozandó, hogy Szabó érdekében – felrúgta a Munka Törvénykönyve szabályait. Szabó Miklós esetében ugyanis a korábbi szigorú megrovást az elbocsátásnak kellett volna követnie. Szabó úgy emlékezett vissza, hogy Pach Zsigmond Pál megmutatta az előadása anyagát Berecz Jánosnak, az MSZMP KB titkárának, hogy nézze meg, hogy „ellenforradalmi-e” a szöveg. Berecz állítólag nem találta „ellenforradalminak”, ám Szabó későbbi állítása szerint „az akadémiai osztály kikövetelte a fegyelmet”. Szabó Miklós aztán mindössze egy egymondatos végzést kapott a főnökétől a következő szöveggel: „megbeszélésünk értelmében szigorú megrovásban részesítem”. Az nem szerepelt benne, hogy mi volt konkrétan a megrovás oka.²⁷³

Szabó Miklós egyéni helyzetén túlmenően is komoly kihatása volt a Rakpart Klub 1985. novemberi '56-os vitaestjének. A rendezvény után a klubot betiltották, és csak

269 Gadó Györggyel kapcsolatban lásd: http://www.bpg.hu/?aloldal=1&kat_id=57&bejegyzes_id=258

270 ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III-200-226/7. 1985. XI. 19.

271 Minden bizonnyal a következő cikkről tesz említést az írat: Baló György: „Az utókor a tényeket látja...” - Beszélgetés Berecz Jánossal. Mozgó Világ 1985/10. 4-19.

272 ÁBTL – 3.1.5. – O-19619/13. számú dosszié. A feljegyzés 1985. november 27-én kelt.

273 Lásd ehhez Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 43.

1988-ban indulhatott újra.²⁷⁴ A levéltárban megtalálható Szabó Miklós előadásának és a hozzászólásoknak a teljes szövege,²⁷⁵ valamint az alkalomról más ügynöki jelentések is maradtak fenn.²⁷⁶ Szabó Miklós előadásának szerkesztett változata 1987-ben megjelent Münchenben az *Új Látóhatár* című emigráns folyóiratban,²⁷⁷ Magyarországon azonban csak 1989-ben publikálhatta, amikor már megjelenhetett egy válogatott tanulmányokból álló kötete.

Ez az eset mutatja, hogy a rendszer lazulása ellenére a véleménynyilvánítás szabadsága ekkor még „spanyolcsizmában” járt. Voltak tabu-témák, amelyeknek értékelését a rendszer még mindig magának sajátította ki, és nem maradt következmények nélkül, ha valaki túl messze merészkedett másképp gondolkodásban-beszélésben. Jogi vagy adminisztratív személyi retorzióra már

274 A betiltás után „Citromos Teaház” néven működött tovább a klub. Lásd ehhez Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 43.; Lásd még a Rakpart Klub történetéhez Köbel Szilvia: Szólásszabadság – szólás utáni szabadság. Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén, Magyarországon, II. rész. Betekintő, 2013/2. http://www.betekinto.hu/2013_2_kobel

275 ÁBTL – 4.1. – A-3329. Előadás a Rakpart Klubban; Szabó Miklós. A zárógondolatokat érdemes idézni: „Végezetül: mi volt tehát 56? A szovjet tapasztalatokra épülő szocialista fejlődés két alternatív modellje politikai erőinek fegyveres összeütközéséig elment összecsapása, mely aztán Mao Ce-tung híres formulájával élve: a népen belüli ellentmondásokat antagonizstikussá változtatta. Mík a tanulságai a ma számára? 56 mai értékelése útjában áll, hogy teljes egészében megtagadjuk a kontinuitást, az A szektor prioritásának doktrínájával, és ezeken az elveken alakult 1948-53 közötti iparosítást rosszul begombolt mellénynek tekintjük, és egyértelműen vállaljuk a júniusi úttal a kontinuitást. Ez ma is szellemi akadály a gazdasági reform koncepciója kidolgozásának, amelyhez nem elég a közgazdaságtan, hanem egy politikai koncepció is szükséges volna. Tanulsága, hogy a szocialista vezetésnek a társadalommal támadt konfliktusa esetén kommunista kötelessége, hogy a politikai megoldásban gondolkozzék, és a konfliktust a lehetőségek legszélesebb határáig politikai eszközökkel oldja meg. 56 drámai példája annak, hogy a csak konfrontációban, csak hatalmi eszközökben gondolkodó politika útja a szakadékbá vezet.”

276 Lásd „Forgó” fedőnevű ügynök ÁBTL – 3.1.2. – M-40-723/1. számú munkadosszióját, valamint „Sziklai Barna” fedőnevű ügynök ÁBTL – 3.1.2. – M-41884/3. számú munkadosszióját.

277 Szabó Miklós: Hogyan látjuk ma 1956-ot? In *Új Látóhatár*, München, 1987/4. 485-494. http://ujlathatar.com/?page_id=657; Szabó Miklós: Politikai Kultúra Magyarországon 1896-1986. Válogatott tanulmányok. Medvetánc könyvek, Atlantis program, 1989. 265-273.

nem kellett számítani ekkor, de az óvatosság azért nem ártott. A politikai rendőrség változatlanul megfigyelés alatt tartotta a repülő egyetemi előadásokat, valamint a szamizdat kiadványokat, és ahol lehetett, „bomlasztott”, és „akadályozó, korlátozó intézkedéseket” foganatosított. Ennek megvolt a hatása, de ebben az időszakban a repülő egyetem szervezésében egyébként is változások álltak be. Az állambiztonság adatai szerint a fő szervező, Szilágyi Sándor 1984-ben hat hónapra ösztöndíjat kapott egy amerikai egyetemtől, így az 1984/85-ös kurzus szervezéséhez már „passzívan” állt hozzá. Ezért lecsökkent az előadások látogatottsága, majd Szilágyi Sándor 1984. decemberében bejelentette, hogy „az előadássorozat meghatározatlan ideig szünetelni fog”. Az eladásokon jelen levő hálózati személyek arról számoltak be, hogy tovább csökkent a „repülő egyetem látogatottsága, és a megjelentek aktivitása”. 1985. október 17-én a belügy összeállította annak a forgatókönyvét, hogy ha a repülő egyetem „újraindul”, akkor a következő „megelőző, akadályozó, korlátozó intézkedéseket” tervezik végrehajtani: a lakás tulajdonosát beidéztetik az illetékes kerületi kapitányságra, ahol figyelmeztető jellegű beszélgetéseket folytatnak vele; a meghívott előadókat szintén beidéztetik, és szignalizációval élnek a munkahelyük felé; az előadás helyszíne elé egy órával a kezdés előtt „URH gépkocsit” állítanak azzal a céllal, hogy elriasszák az odaérkezőket; a résztvevő fiatalokat a hálózati személyek segítségével azonosítják és beidéztetik, esetleg figyelmeztetésben részesítik; továbbá ha a „helyi adottságok lehetővé teszik, olyan zavarkeltő akciókat” kezdeményeznek, „amellyel a lakókat a megjelentek, illetve a lakásgazda ellen hangolja”.²⁷⁸

278 ÁBTL-3.1.5.-O-19764/5. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellázító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié. 142-146. 1985. október 17-én kelt összefoglaló jelentés a repülő egyetem 1984/85-ös kurzusáról.

Az, hogy a politikai rendőrség szerint lecsökkent az érdeklődés a repülő egyetem iránt, nyilván részben az ő akcióiknak is betudható, ám az ellenzéki tevékenység aktivitása mégsem volt apadóban, csak a terepe helyeződött át más területekre. Még mielőtt azonban tovább mennénk, és megnéznénk, hogy az évtized második felében miként alakult Szabó Miklós „hivatalos” és „nem hivatalos” pályája, vessünk egy pillantást arra, hogy hogyan is láthatta Szabó Miklós a nyolcvanas évek első felének – különböző vonalakkal álló – magyar ellenzékiességét?

Az eddigiekből azt láttuk, hogy Szabó Miklósnak mindig is megvolt a tudományos műveltsége és személyiségéből fakadó érve ahhoz, hogy egyfelől felmérje az ellenzéki csoportok eltérő vonásait, másfelől pedig összekötő kapcsolóként működjön közre a csoportok között, vagy legalábbis keresse ennek a lehetőségét. Az is megállapítható, hogy a nyolcvanas évek első felére már letisztultabban körvonalazódott az ellenzék két táborának, nevezetesen a népinek és az urbánusnak a kontúrja. Szabó Miklós 1992-ben a már idézett, Csizmadia Ervinnek adott interjújában azt mondta, hogy annak ellenére, hogy 1956 után a Molnár Erik-féle „nacionalizmusbíráló” ... manifestált tette ... az ellentétet”, „az ellenzékiességben mindig voltak kapcsolatok, együttműködések”, és nem volt „ellenséges viszony és merev elkülönülés”. Diagnózisa szerint a szocialista táboron belül egyedül Magyarországon „nem jött létre hivatalos nacionalizmus”, „de a népiek nem hivatalos nacionalizmusa azért partnerképes volt a rendszer számára”. Ám mégis közös sorsa volt a másik ellenzéki táborral abban az értelemben, hogy mindegyiknek le kellett mondani valamiről: a „nacionalizmusnak ... a függetlenségi gondolatról”, az „urbánus

nyugatiasságnak” pedig „a demokráciáról”. E duális kontúrban belül volt „terhelt” a két tábor viszonya. Terhelt volt az 1979 és 1985 közötti időszakban is, amikor „a Bibó emlékönyv és Monor között elég jó időszaka” volt az együttműködésnek. A monori „csúcspont” után azonban „lehanyagló időszak” következett, amiben szerepe volt Donáth Ferenc 1986 nyarán bekövetkezett halálának is. Szabó szerint azonban nemcsak a „személyi átfedések” („elsősorban és mindekenélőtt Donáth Ferenc”) kötötték össze a két tábor, hanem volt „közös ügy” is. Ilyen volt például a határon túli magyarság problémája, „ami a népiek számára mindig is középponti kérdés volt”, és amivel Szabó szerint „1985-öt megelőzően a demokratikus ellenzék” is „már komolyan foglalkozott”. Erről tanúskodtak számszázados írárok és határon túli kapcsolatok is. Egy 1988-ban készült interjújában is hangsúlyozta Szabó Miklós, hogy a demokratikus ellenzék már régóta azokkal az irányzatokkal kereste a kapcsolatot, „amelyek a harmincas évek haladó népi írói hagyományait” kívánták folytatni, sőt a „nemzeti radikalizmusnak a progresszív csoportjaival is” szerettek volna együttműködést kialakítani.²⁷⁹ Szabó megalapozottan állította tehát azt, hogy „a demokratikus ellenzék mindig együttműködést akart”, még akkor is, ha a közös ügyeken túl mögötته politikai és taktikai megfontolások is álltak. Nevezetesen az, hogy Szabó szerint Magyarországon a nacionalizmus mindig is „erősebben” hatott, mint a „demokratikus gondolat”, és az urbánusok azért szorgalmazták stratégiaileg az összefogást, mert az „egységes ellenzék sokkalta erősebb a megosztott

²⁷⁹ Szabó Miklós: Szabad Kezdeményezések Hálózata – Szabad Demokraták Szövetsége. In: Bossányi Katalin: Szólampórák. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Láng Kiadó, Budapest, 1989. Bossányi Katalin 1988 őszén beszélgetett Szabó Miklóssal.

ellenzéknel”. Szabó szerint ezzel szemben a népi tábor „nem akart egységes ellenzéket” arra hivatkozva, hogy a „legális kapcsolatait nem akarja” az összefogással „elvezíteni”.²⁸⁰ Szabó arra is rámutatott, hogy míg 56-ban megvolt a két tábor „közös ellensége”, a Kádár-rendszerben ez már nem volt elmondható, és ráadásul a századforduló óta folyamatosan fennálltak a „különböző kultúrákat hordozó véleményformáló értelmiségi központok”, ami szintén akadály volt a szorosabb együttműködésnek. Szabó Miklós véleménye az volt, hogy a népiek részéről a monori „összekapcsolódás” egy „epizód”, „pillanatnyi akció” volt csupán.²⁸¹

Szabó Miklós a népi és urbánus tábor egymáshoz való viszonyához hasonlóan a demokratikus ellenzéken belüli áramlatokat és irányzatokat is átlátta. E laza formáción belül Szabó fontos szempontnak tartotta azt, hogy melyik irányzat volt az, amelyik „politikát akart formálni”. Ez a Beszélő-körre mindenképpen jellemző volt, és Szabó szerint ebben szinte ez a kör egyedül állt a demokratikus ellenzéken belül. „Rangos értelmiségiek” voltak közöttük, akiket még a „sznob Aczél-vezetés” is „respektált”. Szabó ezt a különös helyzetet úgy jellemezte, hogy nem voltak ugyan „beszélő

viszonyban” a hatalommal, de a hatalom „valahol adott” a véleményükre. A másik ellenzéki áramlat Szabó szerint ezzel szemben „egy életfoma-közösség volt”, amelynek „nem voltak politikai céljaik”, ám a „marginális életformát politikai rítusokban élte ki”. Ők radikálisabbnak tűntek, ám ez inkább csak „szórakozás”, „polithappening” volt a számukra. Szabó későbbi visszaemlékezése szerint ő már „akkor is” felfogta, hogy ez a jelenség sokat árt az ellenzéknek, mert az emberek azt respektálják, ha látják, hogy valakik „elszántan akarnak valamit”, a „hülyéskedés” viszont lejáratja az ellenzéket. Ám azt is elismerte Szabó, hogy az említett csoporthoz tartozók „derék emberek voltak, és rengeteg hasznot hajtottak az ellenzéknek”, mert „ők rohagáltak a szamizdattal, szervezték a nyomtatást”.²⁸²

Nem nehéz kikövetkeztetnünk, hogy Szabó Miklós a demokratikus ellenzéken belül annak a körnek tulajdonított nagy jelentőséget, amelyik intellektuálisan magas szinten állt, és a politikát valójában formálni kívánta. A későbbiekből egyértelműen látni fogjuk, hogy számára az ellenzékiiség nem politikai kalandorságot jelentett. Az évtized közepétől tudományos munkásságával és az egyre szélesedő lehetőségekkel is Szabó Miklós tovább építette a már 1956-ban megfogant demokratikus gondolatrendszert, és vált egyre meghatározóbbá a közélet és a politika alakításában.

280 Szabó hozzátette: „Mi tudtuk azt, hogy ez nem egészen őszinte álláspont, és nem ez a legmélyebb ok, de végül is nem lehetett elhárítani ennek az álláspontnak a jogosultságát. És azt is mondták, hogy ha titeket be akarnának csukni, akkor mi ezeket a kapcsolatainkat arra fogjuk felhasználni, hogy megvédjünk benneteket. Nem vitatom: biztos meg is tették volna.” Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 84.

281 Szabó ennek hátterét így magyarázta: „A népiek kezdettől arra törekedtek, hogy kiharcolják a kétheti folyóiratukat, a Hitelt. Ezt nagyon sokáig nem kapták meg. Monor úgy jött létre, hogy akkor a népiek – most ez így agresszíven hangzik, de mégiscsak erről van szó – egy zsarolási manővert hajtottak végre a demokratikus ellenzékkel való együtt szerepléssel, mégpedig azért, hogy megfenyegezzék a kormányzatot, ha nem adja meg nekik a lapot, akkor ők még 'ezekkel' is összeállnak. Rosszul sült el a tervük, mert a kormány megijedve nem engedékenyebb lett, hanem bekeményedett velük szemben.” Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 84.

282 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 85-86.

Csizmadi Ervin megállapítása szerint „1986 elejére a korábbiakhoz képest tagoltabb ellenzéki paletta jött létre”. Ez azt jelentette, hogy egyrészt „fiatalabb ellenzéki 'intézmények' és csoportosulások jelentek meg”, másrészt pedig „sokszínűbbé vált az 'ideológiai' színpompák is”.²⁸³ Ha nem is lehet éles határvonalat húzni, azt azért megállapíthatjuk, hogy 1985 után új fejezet kezdődött a magyar ellenzéki tevékenység megnyilvánulási formáiban is. Pontosabban, eltolódtak a hangsúlyok.

Szabó Miklós munkásságában is jól kitapintható ez a folyamat. A repülő egyetem 1986 őszén még folytatódott ugyan – úgy is fogalmazhatnánk, hogy újraindult –, de az állambiztonság anyagai között nem találunk feljegyzést arról, hogy Szabó Miklós tartott volna előadást bármelyik alkalmon is. A belügy adatai szerint 1986 decemberét követően pedig már egyáltalán nem voltak előadások. Az állambiztonság szerint az alkalmak látogatottsága annak hatására csökkent, hogy ők „folyamatosan végrehajtott korlátozó, akadályozó” intézkedéseket fogantatosítottak. Ekkor azonban a dossziét még nyitva hagyták, és a megfigyeléseket is folytatták. Tartalommal viszont már nem tudták bővíteni, így 1989. január 9-én a belügy III/III-6-b alosztályának vezetője úgy határozott, hogy lezárja és irattározza a dossziét. A lezárást azzal indokolta, hogy „az eltelt időszakban az előadássorozat nem éledt újjá, és ez a jövőben sem várható”.²⁸⁴ Érdekes, hogy 1989 januárjában módosították az Alkotmányt, elfogadták

²⁸³ Csizmadi Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 333.

²⁸⁴ ÁBT. 3.1.5.-O-19764/5. „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellépő tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié.

az egyesülési jogról és a gyülekezési jogról szóló törvényeket, a belügy indokolása mégsem arról szólt, hogy a repülő egyetem társadalomra veszélyessége megszűnt volna.²⁸⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy a jogi környezet kedvező irányú megváltozása ellenére a politikai rendőrség továbbra is ellenségnek tekintette a repülő egyetemet, és ha az „újja éledt” volna, akkor újra megnyithatták volna a dossziét is.²⁸⁶

Na de térjünk vissza 1986-hoz. A nemzetközi viszonyok nagy léptékben változtak, aminek következtében egyre sürgetőbbé vált a magyar politikai és gazdasági rendszer reformja is. Megszületett a magyar sajtótörvény, elindult a közügyek nyilvános megvitatásának alulról és felülről is indikált folyamata. Ebben az időszakban már nem elsősorban a magánlakásokon szervezett előadások iránt volt meg az igény. Mondhatni, hogy a repülő egyetem betöltötte küldetését. Az ellenzéki előadások kinőttek a repülő egyetemi keretből, és ez volt inkább az oka az érdeklődés elmáradásának, mintsem a politikai rendőrség akciói. Előadások,

²⁸⁵ Lásd ehhez Köbel Szilvia: Szólásszabadság – szólás utáni szabadság. Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén, Magyarországon, I-II. rész. Betekintő, 2013/1., 2013/2. http://www.betekinto.hu/2013_1_kobel, http://www.betekinto.hu/2013_2_kobel

²⁸⁶ Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy Szilágyi Sándor, az előadások fő szervezője a repülő egyetem működését az erről szóló interjú- és dokumentumkötetében 1978-1985 közötti időszakra határozza meg, ám egyidejűleg az utolsó köztölt állambiztonsági dokumentum keletkezési dátuma 1986. december 2. (A kötetben lásd a 310-311. oldalt.) Ebből arra következtethetünk, hogy az 1986-os előadásokkal lényegében „lecsengett” az addigi szervezett, „egyetemi” forma. Szilágyi Sándor a kötet Oral History címmel írt bevezetőjében így foglalta össze a szabadegyetem lényegét: „A Hétfői Szabadegyetemen 1978-85 között olyan előadások hangzottak el, amelyek – témájuk vagy az előadó személye miatt – akkoriban tiltottak, a szocialistának mondott rendszerrel szemben ellenségesnek minősültek. A magánlakásokon tartott Szabadegyetem tehát nem pusztán önművelődési forma volt, hanem (utólagos meghatározással) a demokratikus ellenzék egyik alapintézménye. Abba a sorba illeszkedett, melybe a szamizdat, a Rajk-butik, a SZETA, a független könyv- és lapkiadók, az Inconnu és a többi nem hivatalos művészeti és kulturális kezdeményezés. Legegyszerűbb definíciója szerint: a szóbeli szamizdat fóruma volt.” Lásd Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 7.

vitaforumok továbbra is szerveződtek, csak más, nyilvánosabb keretek között, amelyet a belügy ugyanúgy megfigyelt és dokumentált. Szamizdat irodalom is folyamatosan termelődött, ám lassan ezek a kiadványok is félhivatalossá, legálissá váltak.

Szabó Miklós magánéletében is fontos esemény történt 1986-ban. Másodszorra nősült, feleségül vette Balás Fruzsina szociológust.²⁸⁷

Adott volt tehát a téma Szabó Miklós számára 1986-ban. A tudós, aki a Szovjetunió történelmét kiválóan ismerte, és tudását mindig készséggel osztotta meg a repülő egyetem hallgatóságával, nem mehetett el szó nélkül a Szovjetunióban a nyolcvanas évek második felében zajló változások mellett sem. 1986 augusztusában egy tanulmányában tematikai pontossággal mutatta be az új szovjet pártvezetés „anatómiáját”. A tanulmányt Kibicz Gyula álnéven írta, és az AB Hírmondó nevű szamizdat lapban²⁸⁸ jelent meg. Az írást rá egy évre, 1987-ben a Magyar Füzetek is lekötölte.²⁸⁹ Szabó Miklós módszerében ezúttal is következetes volt: a történelmi előzményeket és az aktuális változásokat kiváló érzékkel kovácsolta egybe, és – amint arra a tanulmány 1987-es párizsi kiadásának a szerkesztője is utal – „több

hipotetikus elemet” is tartalmazott az írás. Szabó e kutatói sajátossága is ismerős számunkra, és szükség is volt erre a képességére a téma feldolgozásához.²⁹⁰ Szabó értékelése szerint az 1986. február-márciusban, a XXVII. szovjet pártkongresszus által meghirdetett reformok következtében a szovjet pártvezetés „szintjeiben” új helyzet állt elő. Úgy látta, hogy „egyrészt megszűnt a formális szint”, ami azt jelentette, hogy „az öreg tekintélyek, akiknek létezése és szerepe ezt a szintet életre hívta, már nem éltek, illetve kimaradtak a vezetésből”. Másrészt szerinte „az új vezetési struktúrában megszűnt a trónöröklési szint”, ugyanis „a csúcsszintű ideológiai titkár tiszte” nem lett betöltve. Ennélfogva maradt a „tényleges vezetési szint”, amiben a „legfelső vezetési mag” a főtákar, Gorbacsov lett. Szabó, az emberi jogok iránti elkötelezettségéből kiindulva, azt is érzékenyen meglátta, hogy a „kongresszus nem hozott változást a Hruscsov-időszak értékelésében, nem elevenedtek föl a hruscsovista időszak programjai, jelszavai”. Kifogásolta, hogy a kongresszuson a „politikai elnyomás jelenségeinek bírálata, a Brezsnyev-időszak ilyen szempontú kritikája, demokratizálódási intézkedések meghirdetése” nem hangzott el. Úgy fogalmazott, hogy a kongresszuson „Brezsnyev rendőrségét fülön fogták korrupciós csínytevéseikért, de azt már nem hánytorgatták fel neki, hogy a lakosság emberi jogait kutyába sem vette”.²⁹¹

287 Lásd <http://www.parlament.hu/kepviselo/élet/s087.htm> A letöltés ideje 2016. június 10. Balás Fruzsina tájékoztatott arról, hogy a házasságkötésüket megelőzőleg már évek óta együtt éltek Szabó Miklóssal. Szabó Miklós 1980-ban vált el Előd Nóráról.

288 A lapról lásd Szilágyi Sándor: Az AB Hírmondó politikai esszéi és publicisztikái. Beszélő, 1984/2. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-ab-hirmondo-politikai-esszei-es-publicisztikai>

289 Szabó Miklós (Kibicz Gyula álnéven): Az új szovjet pártvezetés anatómiája. In AB Hírmondó, 1986. augusztus-szeptember. A tanulmány társszerzője Krasznai Zoltán volt.; Az írás később megjelent a párizsi Magyar Füzetek 1987/18. számában.

290 Emlékeztetőül: Jankó Attila fentiekben idézett megfogalmazása szerint Szabó Miklósnak rendkívüli tehetsége volt a „hiányos és ellentmondásos források értelmezésére”.

291 A kongresszusnak a kultúrával kapcsolatos hatásáról ezt írta Szabó: „Az a körülmény, hogy a pártkongresszust követően a művészeti szövetségek kongresszusain: a filmművész kongresszuson és az írószövetség kongresszusán ezek a problémák felmerültek, nem értékelhető a kongresszus következményének, nem vehető olybá, hogy itt a kongresszusi terv lebontásáról van szó. Mivel a szovjet társadalomban ezen szervezetek s a bennük képviselt társadalmi erők autonóm mozgásáról szó sem lehet, vagyis egy szovjet művészeti kongresszuson csak a csúcson kidolgozott forgatókönyv lejárta történhet, azt kell feltételeznünk, hogy a kongresszus óta történt valami. A kongresszus óta valóban történt egy robbanásszerű változás:

A Szovjetunióban történő változások háttérén különösen izgalmasnak ígérkezett 1986-ban az 1956-os forradalom harmincadik évfordulója. Éppen a nemzetközi helyzet miatt sem volt jelentéktelen, hogy a magyar ellenzék hogyan készül a kerek évfordulóra. Szabó Miklósnak a Parlament honlapján található életrajza szerint ő „1986. decemberben a harmincéves évfordulóra emlékező féllegális ellenzéki 1956-os konferencia egyik előadója volt”.²⁹² Ennek azonban sem a vele később készült interjúkban, sem a publikációiban, sem az állambiztonsági iratokban, sem pedig más forrásokban nem lelhető fel a nyoma.²⁹³ Ennek talán nincs is olyan nagy jelentősége. Akár vállalt, akár nem vállalt konkrét szerepet ebben az esetben, a következő hónapokban és években egyértelműen megmutatkozott, hogy Szabó Miklós nem vonult háttérbe. Sőt.

Az 56-os évforduló kapcsán érdemes megemlíteni, hogy egy szomorú esemény is hatással volt a két ellenzéki csoport egymáshoz fűződő viszonyára. 1986 nyarán meghalt Donáth Ferenc, akinek a személye fontosságáról fent már

Csernobil. Lehet, hogy arról van szó: Csernobil kiélezte az ellentéteteket a vezetésen belül, s ez a rekonstruktor frakció pozíciót erősíthette. Az is elképzelhető viszont, hogy a rekonstruktor csoport az egykori hrucsovista taktikát követi: ha nem tudtak döntő fölényre szert tenni a kongresszus előtt és alatt, akkor látványos politikai kampánnyal kísérlik meg hadállásaikat erősíteni. A filmművész szövetség kongresszusán felmerült a cenzúra problémája, az a tény, hogy a szovjet filmművészet legjelentősebb alkotásait politikai okokból fektették el a brezsnyevi korszakban. Ígéret volt ez, hogy be fogják mutatni a dobozolt filmeket. Az írószövetség kongresszusán megfoghatóvá vált, hogy a hrucsovista időszak kézben tartott nonkonformizmushoz nyúlt vissza az új kultúrpolitikai vezetés. Ennek a korszaknak az egykori reprezentánsai is feltűntek. (...) Bizonytalanok vagyunk abban, hogy a gorbacsovi gyorsítási program a gazdaságban megvalósul-e, nem sokkal több esélyt adunk a kulturális szféra nyitásának, viszont a gyorsulásnak látjuk egy lehetőségét: a hatalmi harc felgyorsulhat.” Lásd Szabó Miklós (Kibicz Gyula álnéven): Az új szovjet pártvezetés anatómiája. In AB Hírmondó, 1986. augusztus-szeptember. A tanulmány társszerzője Krasznai Zoltán volt. Az írás később megjelent a párizsi Magyar Füzetek 1987/18. számában. http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/18/magyarfuzetek18_kibicz.pdf

²⁹² Lásd <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

²⁹³ Lásd például a Beszélő Kronológia 1986-os adatait. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1986>

szóltunk. Csizmadia Ervin, a már hivatkozott, Szabó Miklóssal készített interjúban azt állította, hogy „a viszonylagos jó kapcsolat a népiek és az ellenzék között már 1985 előtt is Donáthon múltott”, és ha „nincs Donáth, akkor talán már korábban előjöttek volna azok a problémák, amelyek Donáth népfrontos szelleme miatt nem jöttek elő”. Csizmadia „szimbolikusnak” tekintette azt, hogy „86 őszén-telén” „a két meghatározó népi író”, Csoóri Sándor és Csurka István nem vett részt az 56-os konferencián. Szabó Miklós a beszélgetésben elismerte, hogy „Donáth Ferenc szerepe valóban nagyon nagy” volt, de nem „abszolutizálta” Donáth személyét, és utólag szerinte „már nem lehet felmérni, hogyan alakult volna nélküle a népi-urbánus viszony”.²⁹⁴

Ez az állásfoglalás realitásérzékre vall, és ebben egyet is kell értenünk Szabó Miklóssal. Az mindenesetre tény, hogy 1986 után a két ellenzéki tábor egyre inkább elkülönült egymástól. 1987-ben felgyorsultak az események. Csizmadia Ervin megfogalmazása szerint ekkor „egyes értelmiségi körök céljai is divergálni kezdtek”,²⁹⁵ és 1987 tavaszától „nincs értelmese tovább egységes ellenzékéről beszélni, hiszen az egyes csoportok, áramlatok egyre inkább önálló arculatot öltöt-

²⁹⁴ Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 85-86.; Az 56-os megemlékezéshez lásd a Beszélő Kronológia 1986-os adataiból a következőket: „1986. dec. 5-6. 1956-os konferencia Eörsi István lakásán mintegy 60 meghívott jelenlétében. (1985 őszétől szervezték a tanácskozást Donáth Ferenc, majd halála után Hegedűs B. András, Kenedi János, Kis János, Litván György, Mécs Imre, Széll Jenő, Vársárhelyi Miklós.) A népieknek csak egy része jön el: Tornai József, Lezsák Sándor, Für Lajos. Részt vesz még: Levendel László, Nagy Elek, Rácz Sándor, Hegedűs András, Hajdu Tibor, Laczkó Miklós és mások. Négy főreferátum hangzik el: Vársárhelyi Miklós Az első megíhúított reformkísérlet, Széll Jenő Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban, Mécs Imre Alulról jövő és spontán mozgalmak a forradalomban, Kis János Az 1956-1957-es restauráció.” <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1986>

²⁹⁵ Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 360.

tek”.²⁹⁶ Ahogyan eredetileg a Donáth Ferenc által „a monori egység szellemében” megálmodott 56-os konferencia végül „a népiek vezető képviselői nélkül zajlott le”,²⁹⁷ úgy az 1987-ben az első lakiteleki találkozó pedig a demokratikus ellenzék nélkül. A távolmaradás okában a különbség annyi volt, hogy ez utóbbi találkozóra „a szervezők nem hívták meg az ellenzék vezető személyiségeit, kemény magját”.²⁹⁸ Szabó Miklós később ezt úgy kommentálta, hogy számára „nem volt meglepetés, ami történt”, mert szerinte „nem a 87-es szétválás szorul magyarázatra”, hanem „az egy pillanatra való korábbi összekapcsolódás”, és azt is hozzátette, hogy a népiek „Monort nem szánták másnak, mint egy epizódnak, egy pillanatnyi akciónak”.²⁹⁹ Ez lényegében egybecseng az-
zal, ahogyan Csurka István 1987-ben „cserkészszekszaknak”, baráti alapon történő politizálásnak” nevezte a Donáth halála előtti időszakot.³⁰⁰

A két tábor közötti szakítás azonban nem volt olyan elvá-
gólagos, hogy ne lettek volna közös megnyilvánulások ezt
követően is. Ilyen volt a *Nyílt levél az Országgyűlés tagja-
ihoz* című irat, amelyet 1987. szeptember 8-ai keltezéssel
írt alá száz magyar értelmiségi. A levelet a Grósz-kormány
stabilizációs és kibontakozási programjáról történő parla-
menti szavazás előtt küldték el, ám ez nem akadályozta meg

296 Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 366.

297 Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 355-360.

298 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 86.

299 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 86.

300 Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 356. A szerző itt egy 1987-ből származó Csurka-levélre utal, melynek forrásaként a Népszabadság 1990. május 11.-ei számát jelöli meg.

a program parlamenti elfogadását. Szabó Miklós is az alá-
írók között volt, ahogy Csurka István is.³⁰¹ Hasonló közös
akció volt az 1988. január 4-ei, a romániai helyzet elleni
szolidaritási tiltakozás is, amelynek több mint háromszáz
aláírója volt. Szabó Miklós nemcsak a nyilatkozat aláírá-
sában, hanem az azt kísérő sajtótájékoztatók alkalmával is
aktív szerepet játszott.³⁰² Ugyancsak jelen volt Szabó Miklós
1988. január 30-án a Magyar Demokrata Fórum által a Jurta
Színházban rendezett találkozón is, amelyet az első lakitele-
ki rendezvény folytatásának tekintettek.³⁰³

Mindeközben Szabó járta tovább a maga sajátos tudományos
és közéleti útját is. 1987-ben a kormányprogram ihlette újabb
témáról publikált (álnéven is!), továbbá Lakitelek helyett a
„Jövőhajón” tartotta meg előadását a „szellemi közeljövőről”.

Szabó Miklós az aktuális gazdasági és politikai változásokra
reflektált a *Válság és reformtervek* című írásában, amelyet a
Századvég folyóiratban tett közzé. Ez a tanulmánya mun-
kásságának abba a vonulatába illett, amely a Szovjetunió és
a kommunista mozgalom történetét dolgozta fel. A magyar-
országi válság „legmélyebb és lényegi” okát a „sztálini ipa-
rosítási modell” hazai megvalósításában látta. Összefoglaló-
an egy szóval „átütetkezésnek” nevezte a válság folyamatát.
Szabó különválasztotta a gazdasági és a politikai reformter-
veket, és az írásában a politikai részre tért ki részletesebben.
Itt több program mellett méltatta a lakiteleki nyilatkozatot,
mint amelyik szerinte „drámai erővel” mozgósított „a tár-
sadalom életképességét fenyegető anomáliák ellen, és som-

301 ÁBTL - 4.1. - A - 2003/1. 6-13.

302 ÁBTL - 4.1. - A - 2003/1. 168-172.

303 ÁBTL - 4.1. - A - 2003/1. 190-208.

másan hitet” tett „az alapvető demokratikus értékek mellett”. Hozzá legközelebb azonban a demokratikus ellenzék néhány meghatározó személyisége által összeállított „Társadalmi szerződés”³⁰⁴ programja állt, amelyben kifejtették a Szabó által is támogatott „uralmi dualizmus” tényezőit. Összességében „nagy előrelépésnek” tartotta a politikai programok megjelenését, mert szerinte ezzel gazdagodik a magyar „politikai kultúra”, és mutatja, hogy „mindenki újakra készül”.³⁰⁵

Elméleti munkásságának körébe sorolható a Magyar Politikatudományi Társaságnak a *Válság és reform* című, 1987-es évkönyvében *A liberalizmus utópiája és a 'létező' liberalizmus* címmel közzétett tudományos elemzése. Szabó Miklós itt az állam, a társadalom és az individuum fogalmáról és

304 1987. jún. 10. A Beszélő különszámában Társadalmi szerződés címmel – Kis János, Közseg Ferenc és Solt Otilia megfogalmazásában – közlésezi állásfoglalását „a politikai kibontakozás feltételeiről”. Forrás: <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/0708/15krono.htm>; <http://beszelo.c3.hu/rovatok/tarsadalmi-szerzodes>.

305 Szabó Miklós: Válság és reformtervek. In Századvég, 1987/4-5. A politikai reformtervekkel kapcsolatban a következőket írta: „A politikai programok mindegyikével egyetérték lényegében. A lakiteleki nyilatkozat drámai erővel mozgósít a társadalom életképességét fenyegető anomáliák ellen, és sommásan hitet tesz az alapvető demokratikus értékek mellett. Elidőznék egy kicsit annál a megállapításnál, amelyet Pozsgay Imre elutasított, tudniillik, hogy nincs közösen vállalható jövőképünk. Arra az ellenvetésre, hogy a szocializmus ilyen jövőkép, azt kell mondanom, hogy a kommunista mozgalomnak a kezdetektől nincs artikulált jövőképe. A sztálini időben a jövőképet az ellenségkép határozta meg. A jövő – ebben a felfogásban – attól lesz szép, hogy nem lesz már jelen benne az ellenség okozta számtalan nyomorúság: nem lesz kizsákmányolás, nem lesz 'elnyomás, szolgasors'. Hogy a helyén mi lesz, arról sosem esett szó. Amikor a sztálinizmus elült, végleg eltűnt a jövő a perspektívából. Most már ellenségkép sincs, az ellenség feletti végső győzelem sem jövőperspektíva. A poszt sztálini korszak mindenek fölé emelt kontinuitásimadate lényegében jövőtlenség. Ha minden mindig ugyanúgy volt, akkor nyilván mindig ugyanúgy is lesz. A nép jövőképe rimel erre. Ez voltaképp artikulátlan jövőszorongás, ami úgy fogalmazódik meg, hogy 'soha rosszabb ne legyen', de jól kivenni a szorongást: 'csak rosszabb ne legyen'. Bihari Mihály javaslatában nagyra értékelem a szocializmus diktatúra modelljének egyértelmű és szókimondó elutasítását, azt, hogy világosan kifejti: ezt a modellt nem 'meghaladta a fejlődés', hanem mindenkor rossz volt. Saját véleményemhez legközelebb a Társadalmi szerződés áll. Lényegében magam is abban az uralmi dualizmusban gondolkodom, ez a program kifejt. Megemlíthetem még a rokon elképzelések között Schlett István hasonló elven nyugvó koncepcióját.”

egymáshoz való viszonyáról írt, és a történeti kontextus mellett összevetette az angolszász és a kontinentális liberalizmus jellemzőit is. Végül feltette azt az aktualizáló kérdést, hogy mit jelent „ma” és „itt” a „klasszikus liberális hagyomány, vagy ha úgy tetszik a liberális utópia”. A „ma” és „itt” nyilvánvalóan az államnak a szocializmus kereteiben betöltött szerepére vonatkozott, és Szabó nyitva hagyta a kérdést azzal a zárómondatával, hogy „[E]gy szabad szocializmus utópiájának megvalósulása talán a liberális utópiát is megvalósítja”.³⁰⁶

A politikatudományról is írt tanulmányt, ami ekkor még ritkaságnak számított. Közel négy évtizedes megszakított-ság után ez idő tájt szerveződött újra „tudománnyá” – összefoglaló néven – a politológia.³⁰⁷ E tudományelméleti írásában a politikának, mint „bizonyos társadalmi célok megvalósítását szolgáló törekvések” rendszerének három vizsgálati módszeréről értekezett. Bemutatta az „értékelő”, a „leíró” és a „leleplező” módszerek eltérő „szakmai rangját”. Mindezt nagyon „töményen”, nehezen érthető tudományos magaslattól zúdította rá az olvasóra, ami nem az írás értékét kérdőjelezi meg, hanem éppen ellenkezőleg. Olyan valaki szólalt meg ebben a témában, mint aki számá-

306 Szabó Miklós: A liberalizmus utópiája és a „létező” liberalizmus. In Válság és Reform. Magyar Politikatudományi Társaság, évkönyv, Budapest, 1987. 151-157. Idézem a tanulmány utolsó bekezdését: „Végezetül: mit jelent ma nekünk itt a klasszikus liberális hagyomány, ha úgy tetszik a liberális utópia. A szocialista adminisztratív gazdaság természetesen semmi teret nem ad az állam minimalizálásának. Egy totális munkavállaló társadalom a munkaadó állammal szemben nem alkothat civil társadalmat. Viszont ha egy piacelvű önigazgató szocializmus a termelést viszsza helyezi az állami szférából a társadalomba, aktuálissá teheti a civil társadalom és az állam-minimalizálás eszméjét, sőt olyan lehetőségeket teremthet megvalósítására, amilyen a valódi kapitalizmus világában soha sem volt. Egy szabad szocializmus utópiájának megvalósulása talán a liberális utópiát is megvalósítja.”

307 Lásd ehhez az ELTE Állam és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetének rövid történetét az alábbi, szerző és dátum nélküli internetes elérhetőségen: http://www.ajk.elte.hu/fule/TSZ_PTI_tortenet.pdf

ra mindez nem volt újdonság, hiszen Szabó művelője volt e tudománygnak annak száműzöttsége korában is. Lát-hattuk, hogy történeti elemzéseit mindig politikatörténeti kontextusba helyezte, és az aktuális állapotokat pedig politológusi módszerrel közelítette meg, még a szilenciumra ítélt időszakban is – nyilvános írásaiban áthallásosan, a szamizdat irodalomban és a repülő egyetemi előadásaiban pedig nyíltan. Szabó Miklós az „értékelő” megközelítésről azt írta, hogy ez a mód „a diszciplína preszcientikus szakaszához tartozik: a leginkább propaganda feladatokat ellátó nemzeti- vagy mozgalmi tudomány korszakához”. Ezzel a megállapítással egyet kell értenünk akkor, ha arra gondolunk, hogy az államszocializmus időszakában a hatalom felfogásában az „értékelő” elemzés egyben a rendszer nem kívánatos kritikáját is jelentette, és nem véletlen, hogy ezzel szemben a „propaganda” emelkedett tudományos rangra a hatalom legitimációjaként.³⁰⁸ Szabó Miklós munkásságába teljesen beleillett tehát, hogy az erősödő nyilvánosság adta lehetőségekkel élve e dolgozatával is alátámasztotta a politikai reformok előrehaladását, aminek szerves része lett a politológiának a tudomány világában ismét a méltó helyre kerülése is. Ha jól belegondolunk, a politológia szabad művelése lényegében a szólás- és vélemény szabadság érvényesülésének egyik garanciája.

Amint láttuk, Szabó a nyilvános írásaiban egyre bátrabb lett, ám ekkor még mindig van olyan téma, amiről inkább a szamizdat adta félárnyékban szólal meg. Bármennyire is beindultak a reformfolyamatok, Szabó bizonyára mér-

legelt. A szovjet pártvezetésben történt változások elemzéséhez hasonlóan a magyar pártvezetésről is álnéven, az AB Hírmondóban publikált 1987 őszén. Fortinbras Jenő néven írt cikkében az MSZMP-n belüli vezetésváltást járta körül.³⁰⁹ A cikket végigolvasva nem csodálkozhatunk azon, hogy ebben az esetben óvatosan, a második nyilvánosság csatornáit használta fel, és inkább a nevét, mintsem a mondanivalóját rejtette el. A *Kádár összecsomagolt és maradt* című cikkében a főtitkár-helyettesi intézmény létrehozását „hideg” főtitkárváltás-nak minősítette, ami szerinte azt jelentette, hogy nem „utódkijelölés” történt, hanem az, hogy a helyettes átveszi a főtitkár funkcióját. Stílusát sem fogta vissza: nem kímélte Kádár Jánost, amikor azt írta, hogy ezzel Kádár „rálép a mumifikálódás már régen kiérdemelt útjára”. Kádár frissen megválasztott helyettesével, Németh Károllyal sem bánt kesztyűs kézzel Szabó. Történelmi hasonlattal élve úgy jellemezte a helyzetet, hogy az „új frank kor”³¹⁰ helyett a „múmiák dualizmusa valósult meg”, mert a „mumifikálódott főtitkár helyettese egy másik politikai múmia lett”. Nem finomkodott a pártvezetés korábbi és akkor megválasztott tagjaival sem. Név szerint jellemezte őket, és fel is állította a vezetés egyes szintjein belüli különböző frakciókat: „ó-kádárista”, „új-undok”, „új-kádárista”, „demokrata” frakciókat. Szabó szerint ezzel az „uralmi döntések meghozatala” úgy alakult át, hogy az „ó-kádárista veze-

309 Szabó Miklós (Fortinbras Jenő álnéven): Kádár összecsomagolt és maradt. Vezetésváltás posztkádárista módra. AB Hírmondó, 1987/3. 335-341.

310 Szabó hasonlata: „Azt lehetett hinni, hogy új frank kor következik be: az árnyéklétbe korcsosult Meroving uralkodó mellett majordomus poszt létesült a valóságos uralom gyakorlására. Akik Merovingokban gondolkodtak, azok Karolingokban is gondolkodni kezdtek, vélvén, hogy Kis Pipin mellett Nagy Károly lesz a majordomus. A kongresszus után ez a várakozás nem teljesült.” In Szabó Miklós (Fortinbras Jenő): Kádár összecsomagolt és maradt. Vezetésváltás posztkádárista módra. AB Hírmondó, 1987/3. 335-341.

308 Szabó Miklós: Politikatudomány – politikai elmélet – elmélettörténet. In Társadalomkutatás, 1987/3. 68-72.

tési mag a megszorító intézkedések végrehajtásával kapcsolatos uralmi döntéseket delegálta az új-undokokra”. Az írása végén utalt arra, hogy a gazdasági reformokkal járó terhekért a lakosság cserébe politikai reformokat kell, hogy kapjon, mert ez lenne az eredményesség záloga. Cinizmussal áthatott szellemes stílusban fogalmazta meg, hogy a stabilizáció sikerét miként „ünnepelheti” majd a Grósz-kormány, és vizionált egy „Grósz, a Show-Herr” című rockoperát is.³¹¹

A cikk olvastán azon tűnődtem, hogy vajon hogyan kapcsolható a „Fortinbras” álnév ehhez az íráshoz. Meghaladja a kompetenciámat annak elemzése, hogy Szabó miért választotta a híres színműből Fortinbras alakjának a nevét, mégis nagy a kísértés, hogy valamely hamleti gondolattal hozzuk direkt összefüggésbe. Talán Hamlet nagymonológiájára is asszociálhatnánk, ám a darabban Marcellusnak az a mondata, hogy „[R]ohad egy s más az államgépezetben” (Eörsi István ford.), abszolút illik a nyolcvanas évek második felére, és őszintén szólva, Szabónak az imént bemutatott írása valóban szemléletesen

311 Érdemes idézni az írás zárógondolatait: „A kibontakozás ugyanis csak reformok által történhet. A kormány fejének ebben az esetben is távoznia kell. A stabilizálás sikeres végrehajtása után természetesen dicsőséggel. Nem volna ellenünk, ha érdekeit az országgyűlés törvénybe iktatná (Lex Grósz), esetleg nemzeti ünnepé lehetne nyilvánítani a Károly-napot (elhomályosíthatná az Erzsébet-nap fényét) tanítási szünettel megfelve. Ezzel azonban nem érhetjük be. A Nagy Stabilizátor ennél többet érdemel. Már látjuk lelki szemeinkkel azt az új funkciót, amely egyenértékű a miniszterelnökséggel, s amellyel évszázadokra bevésheti nevét a magyar történelem aranybetűs lapjaira. Közéleg 1996. A millenium centenáriuma. A megünneplésére létrehozandó bizottság, élére nem tudhatnánk méltóbb jelöltet, mint a Nagy Stabilizátort. A Bizottság megalakulásának egybe kell majd esnie a stabilizációs kormány lemondásával. A Nagy Stabilizátort új funkciójának székhelyére – ahhoz méltóan – lovasbandériumnak kell átkísérnie. (A díszmenet megrendezője ki más lehetne, mint Koltay Gábor, a „Grósz, a Show-Herr” című rockopera majdani szerzője.) Mi Grósznak ebbe a funkcióba emelését szívből helyesljük; hiszen olyan jó fényképarca van.” In Szabó Miklós (Fortinbras Jenő): Kádár összecsomagolt és maradt. Vezetésváltás posztkádárista módra. AB Hirmondó, 1987/3. 335-341.

érzékelte a hatalom erodálódás közbeni erjedését.³¹² Fortinbras alakja pedig a kibontakozás szimbólumát, a jövő emberét jelentheti.³¹³

Fentebb utaltunk arra, hogy az 1987. szeptember 27-én megrendezett második lakiteleki találkozóra – az előzetes tervek ellenére – végül nem hívták meg a demokratikus ellenzék képviselőit. Csizmadia Ervin elemzése szerint „a népiek taktikai okokból akarták távol tartani az ellenzékét”, ami feltehetően összefüggött Pozsgay Imre szereplésével, és a demokratikus ellenzék egyes személyei ellen folyamatban levő rendőrségi eljárásokkal, ám végül „az eredmény stratégiai elkülönülés lett”. Így az október 10-ére, az Örley-kör³¹⁴ által szervezett Jövőhajó-rendezvény már az elvi ellentétek tisztázásának jegyében telt el.³¹⁵ Itt azokkal a vezető személyiségekkel együtt, akiket nem hívtak meg Lakitelekre, Szabó Miklós is kifejtette a véleményét a „szellemi közeljövőről”.³¹⁶

Ezt követően még inkább felgyorsultak az események. 1987/1988 fordulóján „intézményesedési hullám” vonult végig a demokratikus ellenzéken (is).³¹⁷ 1988 tavaszán lét-

312 Lásd ehhez Nánay István: Hamlet – pokrócban. In Színház, 1984/3. 1-7. http://szinhaz.net/pdf/1984_03.pdf

313 Erre a szempontra Szász Zoltán hívta fel a figyelmemet.

314 1981. december 13-án, a lengyelországi szükségállapot bevezetése után néhány órával az Írószövetség második napja ülésező közgyűlése Mészöly Miklós javaslatára elfogadta, hogy a szövetségen belül hivatalosan is alakulhassanak különböző ízlésirányzatok szerint szerveződő ún. „baráti társaságok”. Ilyen volt a 1985. május 15-én megalakult Örley-kör is, és az Astoria szállóban tartották az összejöveteleiket. Lásd Tábor Ádám: Az Örley-kör. In Beszélő, 1999/05/17. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/05/17tabor.htm>

315 Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 409-414.

316 A tizenhat pontból álló „Közeljövők” című „körkérdést” lásd a Beszélő 1987/4. számában. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/jovohajo>

317 Ezt a folyamatot „a szovjet világrendszer kezdődő bomlása” generálta, és a szocialista tömbön belül máshol is elszaporodtak a „független-autonóm kezdeményezések”. Lásd Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988).

rejött a Szabad Kezdeményezések Hálózata (a továbbiakban: SZKH vagy Hálózat), majd 1988 őszén a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). Szabó Miklós neve mind az SZKH-val, mind pedig az SZDSZ-szel összefonódott, a szélesebb nyilvánosság számára is közzismert lett a személye. Ám kevesen tudják azt, hogy mi volt konkrétan a szerepe ezen intézmények létrejöttében és működésében, és miként alakult a szerzői munkássága ekkor. Ha a publikációs jegyzékét nézzük, akkor az addigiakhoz mérten 1988-1990-ben közleményeinek számszerű ugrását tapasztaljuk. E három évben több mint hetven írása jelent meg. Közben továbbra is tartotta az előadásokat, valamint – szűkebb és tágabb körű – programformáló fórumokon vett részt.

Publikációi tartalmát tekintve látható, hogy továbbra is a tőle megszokott alapossággal fejtette ki álláspontját az aktuális eseményekről, ugyanakkor történeti témáihoz is hűséges maradt. E kettő összekapcsolódása is egyre nyilvánvalóbbá vált az írásaiban. Az MTA egyik kiadványában foglalkozott az akkor közelmúltnak számító, 1957 utáni időszak „politikai újramegződésével” és az 56-ra vonatkozó „dehistorizálási” törekvésekkel.³¹⁸ Erőteljesen foglalkoztatta a magyar nemzeti legitimáció problematikája, amit valójában az 1988. májusi párttervezetlet által teremtett új helyzet vetett fel. Szabó szerint az új vezetés számára a „folyamatosság megtagadása” jelentette a legitimációt, és fontosnak tartotta, hogy Magyarországon szabad lett a pártvezetők bírálata. Hangsúlyozta azonban, hogy „a szimbolikus aktusok helyett

inkább a demokrácia tényleges megvalósulását jelentő lépések a lényegesek”.³¹⁹ A legitimáció kérdésének – a tőle elvárható gondossággal és időzítéssel – az eszméi, történelmi és nemzetközi összefoglalását is publikálta 1988-ban. Megalapítása szerint „divatkérdés” lett a legitimáció problémája, ennél fogva „felhígult” a kifejezés központi fogalma. Szabó a fogalom eredetének vizsgálatát „útbaigazításnak” szánta.³²⁰

A legitimációról írt tanulmányához hasonlóan a fogalomtisztázás volt a célja a *Történelmi nemzet – etnikus tudat* című írásának is. Itt a Horthy-kor nemzetfelfogásában megjelenő „etnikum” gondolatán keresztül értelmezte a nemzet, az etnikum és a faj gyakran a köztudatban összemosódó fogalmait. A tanulmány eredetileg a Világosság folyóiratban jelent meg, de belekerült a Magyar Politikatudományi Társaság 1988-as évkönyvébe is.³²¹ Az átfogó, eszmetörténeti munkásságának sorába tartozott a *Gondolatok a kulturális autonómia és a politikai demokrácia viszonyáról* című írása. A tanulmány a „felfogások sokféleségét”³²² bemutató, *Kultúra és közösség* című, 1974-ben indult művelődésméleti fo-

319 Szabó Miklós: A legitimáció ma Magyarországon. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve 1988. R-Forma Kiadói Kft. Szellemes történelmi hasonlatot fogalmazott meg: „Az 1988-as párttervezetlet utáni vezetés, amikor a diszkontinuitást igyekszik előtérbe helyezni, úgy dobálja a szimbolikus gesztusokat a társadalom lába elé, mint a legendabeli Szent László az aranyakat az őt üldöző kunok elé. A szinte valóban teljesen szabaddá lett sajtó leleplezéseivel árasztja el olvasóit – a múlt megismerésének szabadsága jellegzetes szimbolikus gesztus. Ezt az előző vezetés különösen nem tűrte.”

320 Szabó Miklós: A legitimáció történelmi alakváltozásai. In Medvetánc, 1988/1. 139-170.

321 Szabó Miklós: Történelmi nemzet – etnikus tudat. Az etnikum gondolata a Horthy-kor nemzetfelfogásában. In Világosság, 1988/8-9. szám. 582-589.; In Változás és alternatívák. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyv. Budapest, 1988. 221-233. A faj fogalmáról ezt írta: „A faj antiszemita szakkifejezés volt. A magyar állampolgár, magyar anyanyelvű zsidókról nehéz volt azt állítani, hogy nem a magyar nemzet tagjai, szükség volt a nemzetnek olyan másfajta fogalmára, amelytől a zsidó származásuk megkülönböztethetőek voltak. Erre volt alkalmas a faj.”

322 A folyóirat szerkesztősége jellemezte így a lapot.

Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995. 424-430.

318 Szabó Miklós: A magyar társadalmi és nemzettudat az elmúlt harminc évben. In Arat a magyar. A Szociálpolitikai Értesítő és a Fejlődés – Tanulmányok sorozat különszáma. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézete, 1988.

lyóiratban jelent meg. Szabó e dolgozatával az akkori aktuális önszerveződéseknek, valamint az egyre karakteresebbé váló ellenzékiiségnek is eszmei muníciót adott. A XIX. század elején induló „értékkörző” mozgalmakat összefüggésbe hozta a politikai ellenzékiiség feladatkörével. Kifejtette, hogy az „értékkörző figyelmeztető szava minden típusú közhatalommal szemben érvényes”, még azzal szemben is, amely „a közösen vallott értékek alapján áll”. Megállapította, hogy 1945 után a „legnagyobb autonómiát” az egyházak birtokolták, ám szerinte a szocializmusban az „értékmentő szerepük viszonylag csekély”, nem lépi túl a „szorosan vett működésük kereteit”, sőt olykor még azt sem töltik ki. A dolgozatot azzal zárta, hogy az autonóm kulturális intézmények hivatottak betölteni a társadalom ellenőrzését, és így válnak „az új arcú politikai demokrácia egyik alapintézményévé”.³²³

A nyilvánosság szélesedésének köszönhetően ekkor egyre több olyan történelmi dokumentumfilm készült, amely tényfeltáró jelleggel ábrázolta az ötvenes éveket. Szabó Miklós a Filmvilág folyóiratban egy sor ilyen filmnek (Magyar Bálint–Schiffer Pál *A Dunánál*; Sára Sándor *Sír az út előttem*; Gulyás Gyula–Gulyás János *Törvénysértés nélkül* és Böszörményi Géza–Gyarmathy Livia *Faludy György portréfilmje*) a jelentőségét méltatva arra hívta fel a figyelmet, hogy ezek „a dokumentumfilmek az elsők”, amelyekben „minden sors elmegy 1956-ig”. Szabó szerint „1956 és az 1948-1953 közötti évek egymásra vonatkoznak, egy-

323 Szabó Miklós: Gondolatok a kulturális autonómia és a politikai demokrácia viszonyáról. In *Kultúra és közosság*, 1988/5. 13-25. Az egyházakkal kapcsolatban megjegyezte: „A Himnuszt csak Kodály menthette meg, a püspöki karok intervenciója nem tudta volna. (Rákosi új himnusz komponálására kérte fel Kodályt, s amikor Kodály a kérés teljesítését elutasította, elállt szándékától; politikai érzéke megértette vele, hogy ahol Kodály van, ott nem írhat más himnuszt.)”

mást értelmezik”, sőt egyenesen „56 teszi világossá, hogy mi is történt igazán azokban az években”. Rámutatott arra, hogy ezeknek a filmeknek a hatása a korábbi alkotásokhoz képest abban is más, hogy „meghökkenő módon ... a szörnyűségek feltárása után nem lehangolóak”, „mert a képen megjelenő áttelepített székelyek, hortobágyi deportáltak, dunapataji 56-os vezetők minden gesztusából olyan emberek néznek ránk, akik úgy érzik: súlyos helyzetekben, szörnyű körülmények között megállták helyüket”.³²⁴

Rövidebb írásai is megjelentek 1988-ban, amelyek részben történeti, részben aktuális témát érintettek. A Századvég közölte egy írását *Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon* címmel. A cikk alapját a Bibó Kollégiumban egy évvel előtte tartott előadása képezte. Szabó itt a Rákosi időszakot a magyar történelem „leginkább átpolitizált” korszakának minősítette. A személyes emlékekkel gazdagított tanulmányában leleplezte a rendszer „össztársadalmi képmutatását”, amely szerinte „tökéletes eredményes volt”.³²⁵ Az anarchizmus történetéhez kapcsolódott a *Schmitt Jenő Henrik és a magyar forradalmiság* című tanulmánya a századforduló vallási megújulásáról.³²⁶ Az „esztendő-dekádok nyolcas évei”, mint évfordulók volt a kiindulópontja az *1938 fényei és árnyai* című jegyzetének, amellyel a glasznoszty által felszínre hozott történelmi emlékezet, a „fehér foltok” kérdését feszegette. Szerin-

324 Szabó Miklós: Tábori palackposták. Filmszemle történelmi dokumentumfilmekről. In *Filmvilág*, 1988/4. 2-5. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=5041

325 Szabó Miklós: Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon. In *Századvég*, 1988/6-7. 160-167. A cím után *-al jelölt megjegyzés: „Előadásként elhangzott 1987-ben a Bibó István Szakkollégiumban.”

326 Szabó Miklós: Schmitt Jenő Henrik és a magyar forradalmiság. In *Világosság*, 1988/12. 780-783.

te nem érdektelen, hogy 1988-ban a hivatalos Magyarország „mit ünnepel” és „milyen súllyal”. Szent István halálának 950. évfordulója volt abban az évben, és az emlékévet állam és egyház közösen ünnepelte. Könyv is jelent meg ebből az alkalomból, felelevenítve az 1938-ban Budapesten rendezett Eucharisztikus Világkongresszust.³²⁷ Szabó Miklós arra figyelmeztetett, hogy az 1938-as év Magyarországon a „remények és rettenetek”, a „tragikus feszültségek” éve volt, ezzel szemben 1988-ban a hatalom az ünneplésben mintha „csak a szépre emlékezne”.³²⁸ Erre a témára volt hangszerelve *A magyar neobarokk új korszaka* című írása is, amely a Beszélőben jelent meg Szabó M. Barnabás álnéven.³²⁹ Mivel Szabót szüntelenül foglalkoztatta a népi-urbánus ellentét kérdése, az 1988-as Szent István évforduló kapcsán feléledni látszó kultusz ráterelte a figyelmét egy fontos összefüggésre. Szabó Miklós leírta, hogy egyfelől a kádári rezsim a nyolcvanas években „hivatalos nacionalizmus” kialakításával próbálkozott, másfelől pedig a „népi oldal” arra törekedett, hogy a „hivatalos politikában” valahogyan jelenjen meg a „nemzeti hangvétel”. Érdekes megállapítása volt Szabónak az, hogy a „népi oldal” 56 után a „hazafias [nemzeti] hangvétel” fejében engedett a „demokratizálódással kapcsolatos követelésekből”, az 1988-as rezsim pedig a Horthy-rendszer naciona-

lizmusához fordult, és a „konzervatív reform” csak a gazdaságot ésszerűsítette, a politikát nem kívánta demokratizálni. Szerinte a késő kádári rendszer és a két háború közötti időszak közös jellemzője a „paternalizmus”, ezért szalonképes a hatalom számára 1988-ban a Horthy-rendszer „világképe”, aminek középpontjába Szabó a „konstruktív hazafiság” állította. Szerinte ez a hazafiság azt jelentette, hogy az ember szorgalmasan végezze a munkáját, és ne szóljon bele a politikába. Szabó Miklós párhuzamot vont a katolikus egyház szerepét illetően is. A Horthy-rendszerben Szent István nemcsak a magyar állam egységét szimbolizálta, hanem „az ország politikai kultúrájának vallásos arculatát” is, és így „védszentje” volt az akkori politikai katolicizmusnak. Szabó szerint az 1988-as magyarországi rezsim „legfőbb népfrempartnerének a katolikus hierarchiát” tekintette, mondván: hasonló a hasonlónak örülni. A hasonlóságot a paternalista felfogásban látta: ahogyan a világi paternalista hatalom nem tűri a „szabad politikai közösségeket”, ugyanúgy viszonyul az egyházi hierarchia a „bázisközösségekhez”, és ennél fogva „a két hierarchia szövetséges” lett egymással. Hasonlóság volt az is, hogy 1988-ban a rendszer „nemzetközi reprezentációra” törekedett, és ezért jött jól az 1938-as, nemzetközi sikert eredményező Eucharisztikus Világkongresszus emlékének a felidézése. Szabó szerint e tényezők szolgáltak magyarázatként arra, hogy a két világháború közötti neobarokk kultusz éledt újjá az augusztus 20-ai ünnepségek megrendezésében. Szabó stílusára jellemzőn most sem maradt el egy szellemes hasonlat: a Szent Jobbot ezúttal nem a Horthy-kor „aranyvonata” vitte körbe az országban, hanem a szegényesebb „páncélautó”, mint erre a célra készült „poszt-

327 Lásd Gergely Jenő: Eucharisztikus világkongresszus Budapest/1938. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

328 Szabó Miklós: 1938 fényei és árnyai. In Liget, 1988/2. 25-27.

329 Szabó Miklós: A magyar neobarokk új korszaka. In Beszélő, 1988/3 <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-magyar-neobarokk-uj-korszaka> A letöltés ideje: 2015. október 28. Mivel Szabó Miklós második keresztnéve a Barnabás volt, így ebben az esetben nem igazi álnévről van szó. Feltehetően azért választotta ezt a formát, mert ugyanebben a Beszélő-számban publikált egy másik írást is, azt azonban Szabó Miklós néven. Ám a cikk tartalma és szakaszitkus stílusa is indokolhatta, hogy némiképp álcázta a kilétét.

kádárista aranyvonat”, és Szabó Miklós képzeletében már felvillant egy majdani „Vörösvonat” képe, „amely november 4-én elviszi Szolnokra a Szent Balt”.³³⁰

Egyet kell értenünk Szabó Miklóssal abban, amit „a két hierarchia” szövetségi viszonyáról írt, és nem csak azért, mert az 1958-as egyházpolitikai párthatározatok az állam és az egyházak közötti „lehetséges” és „szükséges” együttműködést deklarálták.³³¹ A nyolcvanas évek végi parancsnoki értekezletek jegyzőkönyvei alapján csak megerősíteni tudjuk: a politikai rendőrséget is váltóátállításra dresszírozták, hogy az egyházak társadalmi befolyását igyekezzen hasznosítani a „békés átmenet” leveleznylésében.³³²

A Beszélőnek ugyanebben a számában Szabó Miklós – saját nevén – a májusi pártértekeztet óta eltelt változásokat is boncolgatta, részben a Szabad Kezdeményezések Hálózata 1988. márciusi megalakulásának apropóján. A pártvezetésben túlsúlyba került reformpártiak eredményének tudta be, hogy a társadalom demokratizálódása egyre nagyobb teret kapott, és ugyanígy a törvényhozásban is megjelentek a demokratikus törvények. Ezt a tényt Szabó elismerően konstataálta, ám rámutatott arra a „bizalmi válságra”, ami mindezek ellenére a „hatalom és a társadalom között” tá-

330 Szabó Miklós: A magyar neobarokk új korszaka. In Beszélő, 1988/3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-magyar-neobarokk-uj-korszaka> A letöltés ideje: 2015. október 28. Jellemző a cikk befejező gondolata: „Mi jön ezután? Árpád apánk (néhány év, s itt a millenium centenáriuma), Bendegúz, Attila, s a végén Samu, a bükkí ősemler – mint rendszerünk legitímálói. Amikor 1916-ban IV. Károlyt koronázták, a koronát papírral kellett kitőmni. Lőtyögött az új király fején...”

331 Lásd ehhez Köbel Szilvia: „Őszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.

332 Lásd ehhez Köbel Szilvia: Szólásszabadság – szólás utáni szabadság. Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén, Magyarországon, I-II. rész. Betekintő, 2013/1. és 2013/2.

madt. Itt konkrétan a hivatalos magyar-román viszonyra és a vízlépcső ügyére utalt, miközben a gazdaság átalakítását célzó lépéseket átgondolatlanak, kapkodónak, improvizálnak minősítette. Reflektált arra, hogy Andics Jenő, az MSZMP KB osztályvezetője a nyilvánosság előtt kifejtette a „párt és a független kezdeményezések” kapcsolatának újraértelmezését. Ezt Szabó a „komolyan veendő demokratizáló intézkedések” sorába helyezte el, ugyanakkor hangot adott elégedetlenségének is. Ismét találó (egyház)történeti hasonlattal élt: „bevett, elismert és tűrt politikai felekezet” elnevezésekkel kategorizálta az újonnan létrejövő szervezeteket aszerint, hogy a párttagok ezekben miként vehetnek részt. A frissen megalakult SZKH-t, amiben Szabó személyesen is érintett volt, az utolsó csoportba sorolta, ahonnan a párttagok kötelesek voltak magukat távol tartani. Sőt, megemléltette a „negyedik és ötödik” csoportot is, mint az „alig tűrt és üldözött” politikai felekezeteket, amelyekről a hatalom egyelőre hallgatott. Tehát megítélése szerint a teljes demokratizálás még messze volt. Álláspontja szerint a „valóban új korszak nyitását” az garantálhatja, ha a hatalom rehabilitálja ’56-ot, valamint zöld utat ad a többpártrendszernek. Szabó felfogásában ezek a tényezők jelentettek volna a hatalom részéről igazi „elvi engedmenyt”. Ő nem érte be annyival, mint Cseengey Dénes (jellemzően „barát”-nak nevezve Cseengeyt a cikkben), aki a vízlépcső elleni tüntetésen kifejezte, hogy a hatalom az építkezés leállításával garantálhatja az „elvi fordulatot”.³³³

333 Szabó Miklós: A Hálózat és a magyar Glasznoszt. In Beszélő, 1988/3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-halozat-es-a-magyar-glasznoszt> A letöltés ideje: 2015. november 3. Szabó szerint „bevett politikai felekezet” volt az olyan szervezet, amelyiknek a vezetésében és a munkájában párttagok is részt vehettek, és erre példának az Új Márciusi Frontot említette. Az „elismert” kategóriájú szervezetekben a párttagok viszont legfeljebb csak rendezvénylátogatási joggal rendelkeztek, ilyen volt szerinte a Demokrata Fórum.

A lényegre tapintott Szabó azzal, hogy magasra emelte a demokratizálódás fokmérőjét. Ennek akkoriban nyílt ki-
mondása azért volt fontos, mert miközben az SZKH és más
szervezetek legálisán megalakulhattak, a politikai rendőr-
ség változatlanul megfigyelés alatt tartotta az ellenzéket.
Csak akkor respektálhatók, tekinthetők – úgymond – elvi
alapozottságúnak a vonatkozó deklarációk Szabó felfogása
szerint, ha a hatalom „lemond az adminisztratívnek becé-
zett rendőrállami eszközök alkalmazásáról”, és a „vélt vagy
valós ellenfeleivel a harcot politikai eszközökkel folytatja”.

Erre azonban még várni kellett. 1988 tavaszán nemcsak
a megfigyelések zajlottak még javában, hanem rendszerek
voltak a hatósági zaklatások, és izgatás vagy közösség meg-
sértése gyanúja miatt indított eljárások is. Így nem véletlen,
hogy az SZKH-nak politikai tevékenysége mellett polgárjogi
aktivistaként is működni kellett. Ebben a cikkben két konk-
rét esetet is megemlített Szabó, amelyekben az SZKH aláírá-
sokat gyűjtött, és a nemzetközi közvéleményhez fordult: az
egyik a híressé vált Kristály Gyula ózdi vasmunkás röpcédu-
lázás miatti bebörtönzése, a másik pedig a Hit Gyülekezete
– az akkori terminológiával élve – illegális vallási közösség
egyes tagjainak a tettelegesséig menő rendőrségi zaklatása.³³⁴

Szabó Miklós ebben a Beszélő cikkben fontosnak tartotta,
hogy meghatározza a Hálózat politikai helyzetét is. Hang-
súlyozta, hogy az SZKH egy lehetséges politikai párthoz
képest tágabb támogatói körrel rendelkezik, ugyanis a pol-

334 Mindkét ügyről egyébként a Beszélőnek ugyanez a száma külön írást
is közölt. Lásd Kőszeg Ferenc: Kristály Gyula izgatási pere; valamint Füredi Árpád:
Újabb hatósági támadások a Hit Gyülekezete ellen. In Beszélő, 1988/3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kristaly-gyula-izgatasi-pere>;
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/ujabb-hatosagi-tamadasok-a-hit-gyulekezete-ellen>

gárjogi aktivitás alapeszméje a demokrácia, amely több párt
politikájának is alapja lehet. Azt is kifejtette, hogy „refor-
mokkal és párbeszéddel” kívánják elérni azt a „radikális”
politikai fordulatot, amely valóban új viszonyt teremthata-
lom és társadalom között. Fejlett jogérzékével elhárította azt
a vádat, miszerint a Hálózat valójában „az ellenzék legális fe-
dőszerve” lenne, ugyanis szerinte a „demokratikus ellenzék
tízéves fennállása alatt egyetlen pillanatában sem volt titkos
szervezet”. 1988-ban Szabó Miklós tehát azt vallotta, hogy
az addigi ellenzéki tevékenységük – nyilván ebbe beleértet-
te a repülő egyetemet is – mindig is nyíltan, a közvélemény
szeme előtt zajlott, és meggyőződése volt, hogy az akkori al-
kotmánynak a „demokratikus alapjogokat garantáló para-
grafusai törvényesítették” is azt, éppúgy, mint az 1988-ban
létrejött új politikai szervezeteket.³³⁵ Szabó Miklós néhány
hónappal később egy interjúban azt is megfogalmazta, hogy
a Hálózat jogállását tekintve éppúgy „mozgalom”, mint az
MDF. A két szervezethez azonban mégsem volt azonos az
akkori hatalom hozzáállása, mert Szabó szerint a hatalom
csak az MDF-et vette tudomásul, a Hálózatot nem. Ennek
Szabó meglátása szerint „összetett” okai voltak. Egyik ok –
a „súlyosabbik” – az volt, hogy „a hatalom politikájába a
különbféle intenzitású nacionalizmus” mindig is beilleszthe-
tő volt, és így az MDF programja több ponton (pl. az erdélyi
magyarok helyzete) találkozott a kormány törekvéseivel.
Ez szerinte nem fogalmazott meg „olyan éles konfrontáci-
ót”, mint a Hálózat „demokrácia követelése”. A másik okot
Szabó abban látta, hogy az MDF akciói alkalmat adtak a
hatalom számára, hogy „partnerként nyilvánulhasson meg”,
és ezáltal „megkísérelje visszaszerezni, növelni népszerűsége-

335 Szabó Miklós: A Hálózat és a magyar Glasznosztj. In Beszélő, 1988/3.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-halozat-es-a-magyar-glasznosztj>

gét a hitét veszített tömegekben”. Ezzel szemben a hatalom Szabó szerint a Hálózat felé – nyílt konfrontáció helyett – „kiszorítósdit” játszott. Egyúttal azt is rögzítette Szabó, hogy az MDF és a Hálózat közötti elvi-ideológiai különbség is „élő realitás”. Úgy fogalmazott, hogy az MDF „nem monopolizálhatja ... a magyarság-képet”, mert a demokratikus ellenzék felfogása szerint „a magyarság Európa része”, és ők „nemcsak nemzetben, hanem rendszerben” gondolkodnak, és ebben a kontextusban szerinte a „faji előítéletek kérdése, a zsidókérdés” is megjelenik.³³⁶

Néhány évvel később, 1992-ben a már hivatkozott Csizmadia-interjú során Szabó Miklós azt mondta, hogy valójában nem értett egyet a Hálózat létrehozásával, de az óvatosság akkor azt diktálta, hogy ilyenformán legális keretet kapjon a tevékenységük. Ez szerintem nem mond ellent annak, hogy az 1988-as Beszélő-cikkben alkotmányosnak tekintette a korábbi (a Hálózat előtti) demokratikus el-

336 Bossányi Katalin: Szabó Miklós. Szabad Kezdeményezések Hálózata – Szabad Demokraták Szövetsége. In Szólampórá. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Budapest, 1989. 208-219. Szabó így fogalmazott: „A mi kiinduló kérdésünk az, hogy magyarnak fogadjuk-e el történelmünk egész polgárosodási folyamatát, amelyben a zsidóság mindig is nagy szerepet vitt? A válaszom: határozottan igen, mert ennek az egész bonyolult történelmi-társadalmi-kulturális kérdéskörnek a vállalása és értelmezése nélkül lenne igazán csak 'csonka-Magyarország'”. Vélelmezhető, hogy Szabó Miklós taktikai okokból hagyta említetlenül ebben az interjúban, hogy az MDF a pártvezetés legfelső szintjének a reformpolitikusa, Pozsgay Imre védőoszárnya alatt tevékenykedik „legálisabban”. Ez ugyan köztudomású volt a politikailag vájtftűlűek számára, ám a Gorbacsov-effektus miatt jobb volt nem hangoztatni, mert az inkább nehezítette volna az MSZMP-n belüli változtatásra hajlók helyzetét a fentebb már említett ó-kádáristák, illetve új-undokok ellenében. Ezt alátámasztja Grósz Károly „fehérterror” riogatása. (Lásd Grósz Károly 1988. novemberi beszédét: <https://www.youtube.com/watch?v=N9srYSMLk0A> A letöltés ideje: 2016. január 6.) Lásd ehhez Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.; Timothy Garton Ash: MITTELEUROPA? Nyugat-Németország és Kelet-Közép-Európa a nyolcvanas években. Félix Pál fordítása. In HOLMI, 1989/10. <http://www.holmi.org/1989/10/timothy-garton-ash-mittleeuropa-%E2%80%93-nyugat-nemetorszag-es-kelet-kozep-europa-a-nyolcvanas-ekben> A letöltés ideje: 2016. január 6.; Timothy Garton Ash: 1989! In The New York Review of Books, 2009. november 5. <http://www.nybooks.com/articles/2009/11/05/1989/>

lenzéki működést is, hiszen ez eszmei értelemben – a jogi garanciák hiánya ellenére is – valóban levezethető volt a szocialista alkotmányból. Szabó arra is utalt ebben az interjúban, hogy 1988-ban többen olyan, népfrontos jellegű ellenzéki keretszervezetnek szánták a Hálózatot, amelybe még az MDF-et is „szeretettel” várták volna. Ő ezt nem tartotta járható útnak. Erre már az 1988 őszen Bossányi Katalinnal rögzített beszélgetésben is kitért. Akkor úgy fogalmazott, hogy volt egy olyan elképzelés, amely a monori találkozó folytatásaként „Társadalmi Tanács” elnevezéssel összefogta volna a „különböző gondolkodású csoportokat, de leginkább a népi-nemzeti irányzat képviselőit” és a demokratikus ellenzéket, ám a népiek ezt teljes egészében elutasították.³³⁷ Hozzátehetjük, hogy ekkor már annyira kiütközött a két tábor ellentéte, hogy valóban nem tűnt járható útnak a közös keretszervezet. Továbbá Szabó szerint volt még egy „érzelmi” jellegű szempont, ami 1988-ban a Hálózat mellett szólt: ne érvényesüljön a „Beszélő-csoport uralma”, legyenek egyenrangú és egyenjogú partnerek a kisebb ellenzéki csoportosulások is. Szabó Miklós 1992-es visszaemlékezésében – ennek ellenére – egyenesen „tévedésnek” minősítette a Hálózat létrehozását, mert szerinte ez a laza szervezet nem volt alkalmas karakteres politikai feladat ellátására. Ráadásul 1988 őszére Szabó szerint a helyzet „örvendetesen” változott annyiban, hogy a „polgárjogi ellenzékiesség” elveszítette a jelentőségét, ugyanis a belügy részéről már nem „bántották” őket. Viszont meg kellett határozni a „politikai identitást”, és arra kellett készülni, hogy pártként megszólítsák a szavazókat, ami elke-

337 Bossányi Katalin: Szabó Miklós. Szabad Kezdeményezések Hálózata – Szabad Demokraták Szövetsége. In Szólampórá. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Budapest, 1989. 208-219.

rülhetetlenné tette, hogy azok háttérbe szoruljanak, akik az ellenzékiiséggel csupán egy „közösséget” akartak, „ahol jól érzik magukat”.³³⁸

Szabó Miklós következetesen annak volt a híve, hogy teljes politikai fordulatra van szükség, amelyhez megfelelő arculat, elvi megalapozottság kell, és ehhez a Hálózat keretei nem voltak elegendőek. Utalva a népi-urbánus kettősségre, egyértelművé tette 1988 őszén, hogy „kellenek azok, akik nem rendszerben, hanem nemzetben gondolkodnak”, de egyúttal „veszedelmesen csonka” volna az a paletta, amelyről „hiányoznak azok, akik nem nemzetben, hanem rendszerben gondolkodnak”.³³⁹

Belevésődött tehát a gondolkodásába a politikai erők szükséges viszonyossága, ami a plurális demokrácia előfeltétele. Ebben a helyzetben a történelemtudós Szabó Miklós szerepe komolyan felértékelődött. Azé a tudósé, aki a gyakorlati döntések nyelvére is le tudta fordítani a tudományát. Ám ekkoriban nem csak a párt (SZDSZ) elméleti alapjainak és programjának a kidolgozásából vette ki a részét.³⁴⁰ Korábban ódzkodott a gyakorlatias szervezési feladatoktól (erre a Beszélő indulása kapcsán utaltunk), 1988 őszén viszont a helyzet úgy hozta, hogy a demokratikus ellenzék legtekin-

télyesebb emberei – Kőszeg Ferenc kivételével – külföldön tartózkodtak. Visszaemlékezése szerint így a Szabad Demokraták Szövetsége létrehozása „három ember nyakába szakadt”: Magyar Bálint és Kőszeg Ferenc mellett Szabó Miklós végezte el a munka oroszlánrészét.³⁴¹

Nem sokkal azt követően, hogy az 1988. november 13-án a Jurta Színházban kimondták a Szabad Demokraták Szövetsége megalakulását, Szabó Miklós úgy nyilatkozott, hogy a szövetség akkori állapotában „nem párt” volt, hanem az alapszabály szerint olyan „jogi személyiségű független társadalmi szervezet, amely a magyar társadalom szabad- elvű, demokratikus meggyőződésű, a nemzeti, politikai és a szociális elnyomás minden formáját elutasító, s meggyőződésükért tenni kész tagjait tömöríti”. Hozzátette, hogy a szervezet nyilvántartásba vételét majd az 1989-től hatályos „egyesülési törvény” alapján kívánják rendezni.³⁴²

Annak ellenére, hogy 1988-ban a demokratikus ellenzék irányában már valóban alábbhagyott a politikai rendőrség zaklatási lendülete, ez messze nem jelentette a megfigyelések megszűnését. Továbbra is gyűjtötték az információkat mind Szabó Miklósról, mind pedig a törvényes ke- retek között megalakult Hálózatról³⁴³ és az SZDSZ-ről is.

338 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 86-87.

339 Szabó Miklós: Hálózatból Szövetség. In Szabad Demokraták. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989/1-2. 11-12.

340 Lásd ehhez a későbbi dokumentumot: A Rendszerváltás programja – SZDSZ 1989. Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése, 1989. március 19., április 16., a budapesti Corvin filmszínházban. <http://nezopointintezet.hu/files/2012/03/A-Rendszerv%C3%A1lt%C3%A1s-programja-1989.pdf> A letöltés ideje: 2015. november 9. Szabó Miklós a „Milyen társadalmat kívánunk?”, valamint a „Hogyan induljunk el? Az átmenet politikai programja” című fejezetek kidolgozásában vett részt.

341 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 87.; Lásd ehhez Tamás Gáspár Miklós Ecsetvonások Kis János arcképehez című cikkét, amelyben a szerző leírja, hogy az SZDSZ létrejöttében az említett három személyen kívül még Juhász Pál és Mécs Imre is fontos szerepet játszott. In Beszélő Hetilap, 44. (évfolyam 3, szám 45). <http://beszelo.c3.hu/print/5701>

342 Bossányi Katalin: Szabó Miklós. Szabad Kezdeményezések Hálózata – Szabad Demokraták Szövetsége. In Szólampróba. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Budapest, 1989. 208-219.

343 Az ÁBTL anyagai között pl. „Nagy Márton” fedőnevű titkos munkatárs munkadossziájában találunk erre vonatkozó adatot. Lásd ÁBTL – 3.1.2. – M-42061/1. számú dosszié.

A különböző helyszíneken tartott rendezvények „operatív ellenőrzését” mindig elvégezte az állambiztonság, így pontos feljegyzések készültek Szabó Miklós előadásairól is. Mivel a reform kérdése foglalkoztatta a fiatalokat, Szabót gyakran hívták meg egyetemi fórumokra. A politikai rendőrség adatai szerint 1988-ban Szabó Miklóst meghívta az ELTE Bibó István Jogász Szakkollégiuma, a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, a szegedi József Attila Tudományegyetemen működő „Galiba-kör” elnevezésű „hallgatói öntevékeny csoport”, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem, az Államigazgatási Főiskola, a soproni Erdészeti Főiskola is. Ezeken az alkalmakon a reformkonceptiókról, az 1968-as prágai tavaszról, az 1945 utáni faluéletéről, valamint 1956-ról osztotta meg tudását a hallgatókkal.³⁴⁴ A Bibó Kollégiumban tartott *Szakítás vagy kompromisszum* című előadásáról az állambiztonság megjegyezte, hogy „a témát visszafogottan elemezte, részéről ellenséges megnyilvánulások nem voltak tapasztalhatók”.³⁴⁵ A szegedi egyetemistáknak tartott előadásának címe az volt, hogy „Tartozol nekem, Magyarország”, és a belügy megállapította, hogy a „rendezvényhez szükséges engedélyeket beszerezték”.³⁴⁶ A gödöllői alkalomra pedig az állambiztonság adatai szerint az egyetem egyik tanára hívta meg Szabó Miklóst, és a rendezvényről szerzett információkat a belügy úgy értékelte, hogy a „tájékoztató munka során” hasznosítani fogják.³⁴⁷

344 ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-45-48/12. 1988. III. 9.; ÁBTL 2.7.1. – NOIJ – Csongrád-17-50/9. 1988. III. 11.; ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-77-80/11. 1988. 04. 25.; ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-201-208/14. 1988. X. 21.; ÁBTL – 4. 1. – A-2003/2. 1988. 04. 17.

345 ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-45-48/12. 1988. III. 9.

346 ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – Csongrád-17-50/9. 1988. III. 11.

347 ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-77-80/11. 1988. 04. 25.

Az egyetemi rendezvények mellett közéleti fórumokon is részt vett Szabó Miklós. A belügy feljegyzést készített a Hálózata 1988. június 12-én a Jurta Színházban megtartott első nagygyűléséről. Ezen az alkalmon Szabó Miklós a három főelőadó egyike volt. Előadásában a pártkonferencia utáni politikai helyzetet elemezte. A témát abban az évben publikálta is, fentiekben erről már szóltunk. A Jurta Színházi előadásáról a belügy fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Szabó „az új politikai vezetés megítélését illetően azt emelte ki, hogy tetteik alapján kell eldönteni, meg lehet-e egyezni velük, kialakulhat-e közmegegyezés”. A belügy egyébként azt is hangsúlyozta, hogy a nagygyűlésen a Magyar Demokrata Fórum vezetői közül senki sem jelent meg, holott korábban erőfeszítéseket tettek arra, hogy az MDF-et integrálják. Ezzel szemben a FIDESZ, a Kelet-Nyugat Párbeszéd Hálózata képviselői, valamint „három kisegyházi szervezet” mutatta be a rendezvényen a tevékenységét.³⁴⁸ Az újjáéledt Rakpart Klubban – emlékezzünk vissza, éppen az ő 56-os előadása után következett a kényszerszünet! – Szabó Miklós a harmincas évek magyarországi szellemi mozgalmairól tartott előadást. Erről az alkalomról, több más budapesti „politikai jelentőségű” „klubmozgalmi” rendezvény mellett, a BBC is közölt tudósítást, név szerint is megemlítve Szabó Miklóst.³⁴⁹

Szabó Miklós ebben az időszakban a nemzetközi kapcsolatait is kamatoztatni tudta, és az állambiztonság erről is szorgalmasan gyűjtötte az információt. 1988 decemberében

348 ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-112/a-115/3. 1988. VI. 13.

349 ÁBTL – 4. 1. – A-2003/2. 1988. 04. 17. Az előadás szerkesztett szövegét később, 1989-ben publikálta Szabó. Lásd Szabó Miklós: A harmincas évek, a magyar szellemi élet nagy korszaka. In Életünk, 1989/1-2. 122-128.

Bécsben egy zártkörű rendezvényen *A mai magyar áramlatok* címmel tartott előadást. Az alkalomra a franciaországi emigráció egyik tagja hívta meg őt.³⁵⁰ A belügy adatai szerint 1989 februárjában a német Neumann Alapítvány irodát szándékozott nyitni Budapesten, és az alapítvány egy delegációja Magyarországra érkezett az itteni politikai szervezetekekről való tájékozódás végett. Az alapítvány megbízottja 1989 augusztusában azzal kereste meg Szabó Miklóst, mint az SZDSZ ügyvivőjét, hogy a kapcsolatfelvételen túl „közös programokat alakítsanak ki, amelyeket az alapítvány a jövőben finanszíroz”. Az állambiztonság erről készített feljegyzésében további intézkedésként azt jelölték meg, hogy „folytatják a felderítést”.³⁵¹ 1989 szeptemberében a belügy azt is tudni vélte, hogy Szabó Miklós a hazai eseményekről, konkrétan a választási előkészületekről miként tájékoztatta a párizsi emigráció tagját. Ebből azt tűnik ki, hogy Szabó szkeptikus volt a választások eredményét illetően, mert úgy látta, ha el is halasztják márciusra a választásokat, „az semmit nem fog megoldani, mert utána is az ’átmeneti állapot’ lesz a jellemző, és még nem az lesz az ’ország végleges politikai képe’”. A belügy említést tett a Szabó által felvázolt háromféle forgatókönyvről is, ami a választások várható eredménye lehet. Érdekes megjegyzés a jelentés végén, hogy Szabó Miklós „a lengyelekkel párhuzamot vonva megállapította”, hogy Magyarországon „a dolgok alakulása kizárja az előzetes paktumot ..., de ennek ellenére utólagosan mégis csak szükség lesz egyfajta megállapodásra”.³⁵²

350 ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – 220-226/3. 1988. XI. 17.

351 ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-165-165/3. 1989. VIII. 24.

352 ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-187-187/3. 1989. IX. 25. A háromféle forgatókönyvvel kapcsolatban ezt a feljegyzést készítette az állambiztonság: „Szabó szerint ... a 2. számú látszik a legvalószínűbbnek. Eszerint az MSZMP a maga 20%-ával és az MDF a kb. 30-35%-ával koalíciót alakít az MDF vezetése alatt. Szabó a legtragikusabbnak a harmadik variációt, a ’lengyel földcsuszamláshoz’ hasonlót

Szabó Miklósról továbbra is elmondható volt tehát, ami korábban is jellemezte őt, hogy a nemzetközi kérdésekben való jártassága mellett a hazai viszonyokat illetően is rendkívül tájékozott volt.³⁵³ Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a belügy egészen a közjogi értelemben vett rendszerváltásig bizalmas nyomozás alatt tartotta őt. A levéltárban jelenleg fellelhető vele kapcsolatos utolsó dokumentum szerint 1989. november 20-án a BM III/III. csoportfőnökség javaslatára törölték a nyilvántartásból azzal az indokolással, hogy „társadalomra veszélyessége megszűnt”.³⁵⁴

Nem szűnt meg azonban Szabó Miklósnak a társadalomra gyakorolt hatása. A Hálózat és az SZDSZ létrejöttében játszott szerepe mellett erről az 1989/90 folyamán közölt publikációi tanúskodnak. Közleményeinek kiugró magas számán túl nagy jelentőségű volt az, hogy 1989-ben megjelenhetett első önálló kötete.³⁵⁵ A *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986* című kötetben válogatott tanulmányait közölte a Medvetánc kiadó az ún. Atlantis Program keretében.³⁵⁶ Itt zömmel már korábban megjelent tanulmányokat gyűjtöttek egybe (fentiekben már hivatkoztunk is rájuk), de helyet kap-

tartaná, mely szerint ’az MDF mintegy 70%-ot kap, az MSZMP feloszlik, az összes MSZMP-s átlép az MDF-be, és ezentúl az MSZMP-t MDF-nek fogják hívni’. A többi pártból – köztük az SZDSZ-ről és a FIDESZ-ről is – mint eléggé esélytelenről szölt, amit a megosztottsággal, esetenként a ’teljes szétesettséggel’ indokolt.”

353 Lásd még ÁBTL – 2.7.1. – NOIJ – III/III-185-185/9. 1989. IX. 21.

354 ÁBTL-2.2.1.II/5.1./863. Szabó Miklós Barnabás operatív kartonja.; Az állambiztonsági szerveknek az átmenet során végzett tevékenységéről lásd Révész Béla tanulmányát „Az állambiztonságtól a nemzetvédelemig” címmel, mely Szegeden 2003-ban jelent meg. <http://mek.niif.hu/01500/01582/01582.htm>

355 Lásd ehhez Szabó Miklós műveinek bibliográfiája. Összeállította: Horváth Ágota. In Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918. Budapest, 2015. 437–460. Szabó Miklós tanulmányának második kiadása születésének 80. évfordulóján rendezett konferencia alkalmából jelent meg. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf>

356 Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette Tallár Ferenc. Atlantis Program, Medvetánc könyvek, 1989.

tak benne még nem publikált kéziratok, előadások szerkesztett anyagai is. Ilyen volt például a liberalizmusról, az utópikus gondolkodásról, vagy a huszadik századi magyarországi reformtörekvésekről közölt írás.

Ebben a két évben – érthető okokból – túlsúlyban voltak az aktualitásokra reflektáló rövidebb írásai, de változatlanul publikált a történeti kutatási témáiban is, illetve a kettőt ötvözte is a tőle már megszokott módon. Így 56 és a Szovjetunió története, valamint az antiszemitizmus kérdése is megtalálható a közleményei között. Hosszabb dolgozatot írt a nemzetfogalom témaköréből, amelynek érdekessége az, hogy a Hollandiában tanuló magyar diákok által 1951-ben alapított, Hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmánykötetében jelent meg. Itt a „magyarság és korszerűség”, a „Kelet-hez vagy Nyugathoz tartozás” kérdéseit járta körül. Kísérletet tett a „nemzet” fogalmának meghatározására, és ehhez eleve abból a feltételezésből indult ki, hogy a nemzet és a polgári társadalom összetartozik.³⁵⁷ Üdvözölte Bokor Péternek Habsburg Ottóról szóló dokumentumfilmjét is, mert szerinte a film a „publicisztika becsületét öregbíti”. Ebben a Filmvilágban megjelent írásában is megragadta az alkalmat, hogy lamentáljon az államfői kérdésekről (Habsburg Ottó „első, háború utáni osztrák kancellár lehetett volna”), de ugyanúgy a „szociáldemokrata és a keresztényszocialista Ausztria” ellentéteiről is, amit szerinte Habsburg Ottó „talán” jobban tudott volna másoknál „áthidalni”. A film Szabó számára Habsburg Ottó személyét is más megvilágításba helyezte: „Megint szegényebbek lettünk egy mumussal.

357 Szabó Miklós: A nemzetfogalom változása és a magyar társadalom modernizációja. In Változás és állandóság. Tanulmányok a magyar polgári társadalomról. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1989. 100-127.

Megint kiderült valakiről, akiről csak kígyót-békát kiabálni hallottunk, hogy figyelmet érdemlő értékei is vannak.”³⁵⁸

Nagy tehetsége volt Szabó Miklósnak arra, hogy röviden, közérthetően világítson meg történelmi eseményeket, fogalmakat, és az aktuálisat egybekösse eszmei tisztázással. Ez a képessége megnyilvánult az 1956-tal kapcsolatos írásaiban. Érvelt „1956 politikai rehabilitációja mellett”, és tette ezt úgy, hogy közben óva intett a sztálinizmus felszínes elemzésétől. Helyette „valódi kritikai feltárást” szorgalmazott, aminek eredménye csakis a rendszer teljes elutasítása lehet. Szerinte „1956 ellenforradalomnak nyilvánítása” tette lehetővé akkor már harminc éve a „rendszer számára, hogy szakítson a Rákosi-rendszer jelentette múlttal”. Úgy foglalt állást, hogy az említett kritikai feltárás lényegében előfeltétele annak, hogy valóban gazdasági és politikai reformmenjen végbe 1989-ben Magyarországon.³⁵⁹ Más helyütt kifejtette, hogy mit is jelent „1956 öröksége”. Ennek kapcsán a „forradalom” mibenlétét is körüljárta abban a vonatkozásban, hogy volt-e programja a megmozdulásnak. Megállapította, hogy annak ellenére, hogy „1956 úgy szerepel, mint a jellegzetes spontán népmozgalom”, mégsem volt „programhiányos”, holott még maguk az átélők is így érezték. Szabó szerint a forradalom ideje alatt „mindvégig döntő alakító tényezőként volt jelen” a Nagy Imre vezette pártellenzék programja. Így szélesebb értelemben beszélhetünk eszmei örökségről, amit Szabó Miklós lényegre törően öt pontban foglalt össze: demokrácia-pluralizmus, antiszemitizmus elutasítá-

358 Szabó Miklós: A Habsburg királyfi. „Isten akaratából...” In Filmvilág, 1989/1. 16-18. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=4856

359 Szabó Miklós: Érvék 1956 politikai rehabilitációja mellett. In Liget, 1989/1. (Tavaszi) 22-25.

sa, nemzettudat, forgalomgazdasági szocializmus, termelői öngazgatás. Az volt a véleménye, hogy „1956 mutatta meg először, hogy a Rákosi-rendszer terrorjának ellenhatásként a magyar társadalom érzelmei radikálisan a többpártrendszerben megvalósítható demokrácia felé fordultak”. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a forradalom „teljesen mentes volt az antiszemita kilengésektől”. Ennek azért volt szerinte nagy jelentősége, mert ekkor még csak tizenkét év telt el a holokauszt óta, és már maga az a tény, hogy „a Rákosi-rezsim négy rangelső embere mind zsidó származású volt, elegendő ok lehetett” volna „az előítéletek újratermelődésére”, és mégsem ez következett be. Szabó annak is hangot adott, hogy 1956-ban született meg a magyarság „kisnemzet tudata”, amely a nyugati identitásban és a semlegességben határozta meg önmagát. Tehát szerinte 1956 öröksége kapcsán messze többről volt szó, mint a sztálinizmus elutasításáról.³⁶⁰ Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolható az az előadása is, amelyet 1989 májusában Szegeden tartott a *Nemzet és demokrácia* címen megrendezett Bibó-konferencián. Az előadás szövege meg is jelent *A harmadik út – tegnap és ma* címmel. Ebben rávilágított arra, hogy Bibó 1956-ban, a forradalommal kapcsolatban jelentette meg újra „jelszóként” a harmadik út gondolatát, és így kimondatlanul is, de hozzátapad 1956-hoz a „harmadik út programja”. Szellemes stílusára jellemzően elképzelte, hogy ha 1956-ban egy magyarul tudó nyugati tudósító megkérdezte volna az embereket az utcán, hogy mit is akarnak, akkor valószínűleg olyan választ kap-

360 Szabó Miklós: 1956 öröksége. In *Unió folyóirat*, 1989/1. (április), 8-10. Érdekes az, amit a jugoszláv eredetű termelői öngazgatásról ír: „Ma ez nem divatos gondolat. Sehol sem valósult meg, szülőföldjén sem. Mégis. Arra hajlok, hogy minden eszményt meg kell őriznünk. Az eszmények nem mindig megvalósíthatóak, s ez nem jelenti érvénytelenségüket. Minden valószínűség szerint az egyenlőség nem valósítható meg, mégis ha mint eszményt feladjuk, átengedjük a teret az egyenlőség gyalázatos eszményének.”

tak volna, hogy se nem kapitalizmust, se nem kommunizmust, hanem „olyan rendszert”, amely „mindkettő előnyeit egyesíti és mindkettő hátrányaitól mentes”.³⁶¹

Nem mehetett el szó nélkül Böszörményi Géza és Gyarmathy Livia *Recsk*-filmje mellett sem. Szerinte ez a film „az egykori tábor valódi történeti-szociografikus monográfiája”. Kifejtette, hogy a lágerek valódi mivoltát „az 1956 után közvetlenül berendezkedett rendszer ’klasszikus’ sztálinista módon tagadta le”. Szabó hangsúlyozta, hogy a „magyar Gulagon a bírói ítélet nélkül, rendőrségi határozat alapján elzártak a Belügyminisztérium rendelkezési körébe tartozó internálótáborokban voltak”, és a recski tábor „egyetlen ilyenként az Államvédelmi Hatóság börtöne” volt, amelyiknek a foglyai „magának a ’szerv’-nek voltak a fegyencei”. Szabó számára az derült ki a filmből, hogy Recsket a „létrehozói és üzemtartói megsemmisítő tábornak szánták”, mert olyan körülményeket teremtettek, „amelyeket nem lehetett túlélni”, és csak az 1953-as „gyökeres politikai fordulat”-nak köszönhető, hogy mégis többen „túléltek”.³⁶²

Itt kell megemlítenünk a – tanulmány korábbi részeiben már hivatkozott – Petőfi Kör hiteles jegyzőkönyveinek a kiadását is, melynek bevezetőjét Szabó Miklós írta. Az anyag 1990-ben jelent meg ugyan, de a Bevezetés kézírata 1989 márciusában készült el. Szabó itt kiemelte azt, hogy a Petőfi Körben „valódi forradalommal terhes helyzetben”, „izzó légkörű érdeklődés-

361 Szabó Miklós: *A harmadik út – tegnap és ma*. Az 1989. május 12-14. között Szegeden, *Nemzet és demokrácia* címen megrendezett Bibó-konferencián elhangzott előadás szövege. In *Életünk*, 1989/8. 742-746.

362 Szabó Miklós: *Magyar Gulag-monográfia*. Filmszemle. *Recsk*, 1950-1953. Egy titkos kényszermunkatábor története. In *Filmvilág*, 1989/4. 6-8. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=5348

től kísérve” zajlottak a viták, és arra inspiráltak, hogy az egész országban további vitakörök alakuljanak. Óhatatlanul is felvetődik bennünk, hogy ebben Szabó Miklós érezhetett rokonságot az 1989-es helyzettel is, mert a nyolcvanas évek végén szintén jöttek létre országszerte olyan közéleti fórumok, ahol eufórikus hangulatban lehetett nyíltan vitázni bármely kérdéstről. A különbség az volt, hogy míg 1956-ban a Petőfi Körben – Szabó megfogalmazása szerint – „egy politikailag durván kötelezővé tett, hegemoniára törő, kanonizált rendszeren kellett réseket ütni a vitákkal”, addig 1989-ben már az egyre pluralizálódó légkörben, a pártállamból a jogállamba való átmenet békés eszközének bizonyult a nyilvános disputa műfaja. A Bevezetésben Szabó Miklós ráirányította a figyelmet arra, hogy a Petőfi Körben a történešzvitát a „párttörténet” témája „uralta”, mert politikai szempontból ennek volt központi jelentősége. El tudjuk képzelni, hogy a maga idejében milyen nagy port kavarhatott annak kimondása, hogy „semmi jogsultsága nincsen” a kommunista párt történetét, mint a történettudományon belüli „aldiszciplínát”, a többi aldiszciplína fölé helyezni. Szabó még kiemelte azt is, hogy a Petőfi Kör vitája az akkori körülmények között is már kockázatosnak számító „áthalláshoz” képest „egyes beszéd” volt, még akkor is, ha ez szigorú marxista-leninista „nyelven” zajlott.³⁶³

1989-ben a politikai fordulat kapcsán előtérbe került a lehetséges új államforma témája is. A köztársasági államforma nem volt kérdéses, ám az államfői hatalom erősségét illetően voltak véleménykülönbségek. Határozott álláspontja

363 A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. A történešzvitát. A bevezető tanulmányt írta: Szabó Miklós. In Politikatudományi Füzetek, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi tanszékcsoportjának sorozata. Budapest, 1990. <http://mek.oszk.hu/12100/12101/12101.pdf>

volt az, hogy – történeti tapasztalatok és nemzetközi összehasonlítás alapján – az „erős államfő intézményében összpontosult politikai ’egység’ nem elősegítője, hanem gátja a politikai sokféleségre való áttérésnek”. Szerinte az átmenet békés jellegének és a stabilitásnak „minden fölé emelése” meg is akadályozza az átmenetet, mert a „túl stabil helyzet végtelenül merev, rugalmatlan”. Kimondta egyenesen azt, hogy az „erős elnök ’polgári’ intézményében az egypártrendszer pártfőtitkárának diktátorsága ’szekularizálnódna”. Ugyanakkor érvelt a „nem erős, nem az egyik politikai erőt az egészként megjelentető, egészé stílizáló” reprezentatív elnök mellett, amely pusztán „szimbolizálja és nem erőszakolja az egységet”. Ennek kapcsán kifejtette a mindenkori hatalom ellenőrzésének és korlátozásának a fontosságát is. Szerinte az erdélyi magyarság érdekeinek védelmében is, ami akkor nagyon is aktuális téma volt, sokkal több eredményt lehetne elérni egy „nem erős” elnökkel, ezzel szemben inkább egy olyan „erős országra” lenne szükség, amelyet a politikai sokféleség jellemez.³⁶⁴

Szabó továbbra is részt vett közéleti fórumokon, és nem félt kényes kérdésekről szóló beszélgetésekben részt venni. Ilyen volt például a *Kibújni a jaltai ruhából* című szerkesztőségi kerekasztal-beszélgetés, amely Kelet-Európa jövőjét boncolgatta.³⁶⁵ Hasonló volt a *Gyökerek és indák* című kerekasztal-beszélgetés, amelynek a témája a zsidókérdés „itt és most” volt.³⁶⁶ Ez idő tájt jelent meg Randolph L. Braham, magyar

364 Szabó Miklós: Az erős államfői hatalom Közép-Európában. In Szabad Demokraták. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989/7.

365 Kibújni a jaltai ruhából – A Szovjetunióknak is lehet ajánlatokat tenni? Szerkesztőségi kerekasztal-beszélgetés. Erdős András, Gergely András, Konrád György, Lábod László, Szabó Miklós. In Világ, 1989/5. (június 22.) 33-35.

366 Gyökerek és indák. Kerekasztal-beszélgetés az antiszemitizmusról és a zsidókérdésről Magyarországon. Hanák Péter, Juhász Gyula, Karády Viktor, Szabó

származású amerikai szerző könyve a magyar holokauszt-ról. Szabó Miklós a könyvről rövid írást tett közzé a Magyar Hírlapban. A kötet jelentőségét és időszerűségét abban foglalta össze, hogy a könyv hozzásegít ahhoz, hogy a „magyar történeti tudat ... visszamenőleg magáénak nyilvánítsa a zsidóság által létrehozott magyar kapitalizmust, ami a századfordulón Ázsiából Európává tette Magyarországot”.³⁶⁷ Nem került el a figyelmét az a kötet sem, amely *A Rajk-per igaz krónikája* címmel jelent meg. A szerző Szász Béla, a per egyik szereplője (egyik vádlottja) volt, és így a személyes átélés okán a történet kulisszái mögé vezette be az olvasót. Szabó azért is üdvözölte ezt a kiadványt, mert a kötet 1963-ban emigrációban jelent meg először, és ez volt az első könyv terjedelmű visszaemlékezés a koncepciós perről.³⁶⁸

Mint a Szabad Demokraták Szövetsége ügyvivője, megszólalt az átmeneti időszakban azonnali reflexiót igénylő kérdésekben, és ez 1989 őszétől egyre gyakoribbá vált. Kompetens volt a külpolitikában³⁶⁹ és a kultúrpolitikában³⁷⁰ egyaránt. Így volt véleménye arról, hogy a szocialista rendszer alapvető átalakulása miként érinti a Varsói Szerződést és a semlegességet, és egyáltalán az egész szövetségi rendszer mi-benlétét. Szabó Miklós 1989. október 14-én egy interjúban a Varsói Szerződésből való fokozatos kiválás mellett állt ki,

Miklós, Varga László. In Világosság, 1989/6. 432-443.

367 Szabó Miklós: Makó és Jeruzsálem. Braham: A magyar holocaust. In Magyar Hírlap, 1989. január 20. Lásd Braham kötetének címlapját: <http://mek.oszk.hu/11500/11506/html/0.cimlap.pdf> A letöltés ideje: 2015. november 11.

368 Szabó Miklós: A Rajk-per igaz krónikája. In Világ, 1989/4. szám. (június 15.) 45. Szász Béla rövid életrajzát lásd: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=718675>

369 Szabó Miklós: A magyar külpolitikáról. In Szabad Demokraták. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989/3. 7-8.

370 Szabó Miklós: A Szabad Demokraták Szövetség kultúrpolitikai koncepciójáról. In Kritika, 1989/6. 35-36.

ám közben nagyon is átlátta a szövetségi politika hogyan továbbjának minden lehetséges kockázatát. Ekkor még jelen voltak a szovjet csapatok Magyarországon, és bármennyire is előrehaladtak a reformok, tartani lehetett egy esetleges visszarendeződéstől, vagy ami még rosszabb, a katonai beavatkozás rémképe is kísértett. Ezért intett Szabó Miklós óvatosságra a Varsói Szerződésből való egyoldalú kilépés tervét illetően, és külön hangsúlyozta, hogy itt nem csak a katonai szövetségről, hanem politikai integrációról is dönteni kell.³⁷¹ A kultúra és oktatás kérdését is hasonlóképpen komplexen közelítette meg, úgy, mint aki nagyon jól ismeri a magyar és az európai történeti előzményeket. Rendszerezett gondolkodásra vall, hogy ennek a nagyon fontos kérdéskörnek a költségvetési vonzatait is átlátta, és a „szolgáltatási” jelleg erősítését szorgalmazta.³⁷²

Érdekes elolvasni az MSZMP átrendeződésével és a választások lehetséges forgatókönyveivel kapcsolatos fejtegetéseit. 1989 késő tavaszán úgy látta, hogy az átmenetben a „kivárá” mutatkozik célszerűnek, mert a továbbiakat az határozza meg, hogy az MSZMP-n belül felülkerekedik-e a reformszárny. A szeme előtt – mint tudjuk – a „teljesértékű demokratikus fordulat” megvalósítása lebegett, és józanul mérlegelte, hogy az előrehozott választások erőltetése valószínűleg „csak az adott politikai erőviszonyokat igazolná”. A tervezett új alkotmány életbeléptetésének sürgetésével kapcsolatban is mérsékletre intett, mert szerinte egyfelől

371 Interjú Szabó Miklós történésszel, a Szabad Demokraták Szövetségének ügyvivőjével. In Magyar Narancs, 1989. október 14.

372 Szabó Miklós: A Szabad Demokraták Szövetség kultúrpolitikai koncepciójáról. In Kritika, 1989/6. 35-36.

egy átmenetiséget rögzítő alkotmány később akadályává válhatna az „érdemleges” demokratizálódásnak, másfelől pedig egy teljes demokratikus fordulat alkotmányban történő idő előtti kodifikálása nem tükrözné a „valóságos politikai erőviszonyokat”.³⁷³

Néhány hónappal később, túl a közjogi fordulaton, a köztársaság kikiáltásán, és lezajlott az ún. négyigenes népszavazás (1989. november 26.) is, Szabó Miklós publicisztikájában már az új politikai térképet elemezte, konkrétan az MSZP, az MDF és az SZDSZ helyzetét. Szerinte a népszavazás eredménye egyértelműen elősegítette a „demokratikus átalakulás” ügyét, és konkrétan meg tudta fogalmazni Szabó, hogy a választások eredményétől függően szerinte milyen kormányzat állhat fel. Úgy gondolkodott, hogy „egyértelmű többség” esetén „angolszász stílusú ’váltógazdaság’” alakul ki, ha „fele-fele” arány lesz, akkor „a két blokk nagykoalíciója kerül kormányra”. Ő mindkét megoldást „ígéretes lehetőségeknek” tekintette.³⁷⁴

A választásokig azonban még hosszú heteknek kellett eltelni, és addig is nagyon sok minden történt. A parlamentben az 1989 nyarán megszületett párttörvény következtében frakciók alakulhattak. 1989. október 23-án hatályba lépett a jogállami alkotmány, megszűnt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, az Országgyűlés a hatalmi ágak megosztásának új rendszerében ténylegesen is a legfőbb jogalkotóvá vált, állandó ülésezési munkarenddel. Szabó Miklós éles szemmel

373 Szabó Miklós: A demokráciában való átmenet: a „tű foka” vagy zsákutca. In Szabad Demokraták. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989/4-5.

374 Szabó Miklós: Az MSZMP-kongresszus és a népszavazás után. Politikai térkép. In Ring, 1989. december 20. 24-25.

figyelte a politikai eseményeket, és azonnal hallatta a hangját, amikor úgy érezte, hogy a teljes demokratikus fordulat érdekében erre szükség van. Bizonyára nagy dolog volt számára, hogy most már nem csak annyi valósult meg, hogy teljesen nyíltan elmondhatta és leírhatta az álláspontját, hanem a pártállami rendszerről múlt időben fogalmazhatott. Amikor 1990 januárjában a dél-afrikai külügyminiszter, Botha³⁷⁵ Magyarországra látogatott, a nem hivatalos látogatás alkalmával találkozott a két magyar ellenzéki szervezettel, az MDF-el és az SZDSZ-el. Az SZDSZ-t másodmagával Szabó Miklós képviselte a találkozón. A Beszélőben az erről a találkozóról írt cikkét azzal kezdte, hogy a „hivatalos magyar külpolitika a Kádár-rezsim bukása óta” olyan irányokban terjesztette ki kapcsolatait, amelyekről „szovjet blokkbeli beágyazottsága” addig elzárta (pl. Dél-Korea). Ennek a folyamatnak volt része Botha látogatása is. Az írását Szabó arra élezte ki, hogy a magyar kormány a kapcsolatokat a gazdasági előnyök reményében alakítja, és már a címben kritikusan üzent, hogy ezzel a látogatással vajon „egy tilalommal kevesebb, vagy egy elvtelenséggel több” lesz-e a magyar külpolitika részéről.³⁷⁶ Hasonlóan szkeptikusan reflektált – a Beszélőnek ugyanebben a számában – az MSZP parlamenti képviselőcsoportjának azon indítványára, amelyben felvetették a Kádár-rendszer politikai felelősségének a kérdését. Itt Szabó Miklós a helyzetet „lezárulóban levő korszak”-nak, „felszámolás alatt álló rendszer”-nek aposztrofálta, és elégedetlenségét fejezte ki, mert a szocialisták a megnevezett felelősöket (Biszkú Béla, Gáspár Sándor,

375 Pieter Willem Botha (1916–2006) életrajzát lásd angol nyelven: <http://www.biography.com/people/pw-botha-9220773>

376 Szabó Miklós: Egy tilalommal kevesebb, vagy egy elvtelenséggel több? Botha Magyarországon. In Beszélő, 1990/2. (január 22.) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-tilalommal-kevesebb-vagy-egy-elvtelenséggel-tobb>

Korom Mihály, Németh Károly, Pullai Árpád) a hetvenes évekbeli gazdaságpolitikai hibákkal hozták összefüggésbe. Szabó szerint ez félrevezető, mert azt sugallja, hogy a „globális bajok okai kizárólag gazdaságpolitikai hibák voltak”, és ha sikerült volna „megvalósítani a gazdasági reformokat, akkor ma semmi probléma nem volna”. Szabó, túl azon, hogy a felsorolt nevek közül hiányolta Grósz Károly és Berecz János nevét, a legnagyobb gondnak azt tekintette, hogy ebből a nyilatkozatból nem derül ki az, hogy a kádári konszolidáció rendszere eleve „fogadóképtelennek bizonyult” a reform megvalósítására. Szabó a rendszer megítélésében ezúttal sem ismert középutat: szerinte az MSZP parlamenti frakciójának egyenesen ki kell mondania, hogy „a fő politikai felelősség Kádár Jánost terheli”, aki „egy sorba állítható Honeckerrel, Zsivkovval, Husakkal”. Szabó Miklós nem kímélte Kádárt, amikor azt írta, hogy ha „megélt volna a térség forradalmait”, akkor „nem kerülhetné el, hogy egyetlen politikai felelősként bíróság elé állítsák”. Szabó ezúttal sem tudta megállni, hogy kérlelhetetlen álláspontját megfejele egy kis iróniával. Szerinte utólagos felelősségre vonás az lehetne, ha az infláció miatt várható új ötezres bankót „Kádár János képe ékesítse”, így a „dolgozó, ha fizet, mindig lássa, kinek köszönheti az inflációt”.³⁷⁷

A magyar ellenzék két alapvető irányzatának története, és egymáshoz való viszonya továbbra is Szabó Miklós látókörében volt. Ahogyan tőle már megszokhattuk, ezúttal is visszanyúlt a történelmi gyökerekhez, de nem azért, hogy fitogtassa történelemtudását. Minden bizonnyal ő maga is

377 Szabó Miklós: Az MSZP megtalálta a felelősöket. In Beszélő, 1990/2. (január 22.) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-tilalommal-kevesebb-vagy-egy-elvtelenséggel-tobb>

kíváncsian várta a fejleményeket, és számunkra is – mint egy folytatólagos regénynél – izgalmas kérdés megtudni, hogy a választások célegyenesében miként azonosította be az aktuális politikai csoportokat a népi-urbánus ellentét több mint száz éves kontextusában, és miként viszonyult e csoportokhoz. Publicisztikáit olvasva az a benyomásom támadt, hogy elsősorban a saját maga számára szeretne volna ismételtlen tisztázni, hogy „miért indult eleve két irányzatra szakadva 1977–1978 fordulóján a magyar ellenzék”. Nyilván nem először tette fel ezt a kérdést, de az új helyzet, nevezetesen a pártállamból a jogállamba való átmenet, új kérdéseket is generált, és egyúttal új válaszok is kellettek. Rendszerező igény nyel mutatott rá egy 1990 január végi publicisztikájában arra, hogy a népi-urbánus ellentét egyrészt „régés-régi” (régőbbi a harmincas évek népi-urbánus vitájánál), másrészt pedig „újkeletű” probléma. Találó kifejezéssel élve úgy fogalmazott, hogy míg a Rákosi-rendszer „elsöpörte ezt az ellentétet”, mert mindkét „értelmiségi elit” szemben állt a rendszerrel, az „utóvédharc során” az ellentét újraéledt, mert a „két értelmiségi elit kétféle utóvédharc-stratégiát” alakított ki. Szerinte a népi tábor az urbánus értelmiségben kereste annak okát, hogy a „Kádár-Aczél rendszer nem hozott létre hivatalos patriotizmust”, és ez „ellentété mérgesítette azt, ami kezdetben csak különbség volt”. Ez a kétféle irányzat megmutatkozott a többi, éppen rendszerváltást átélő országban is, így Szabó Miklós a téma nemzetközi kontextusára is ráirányította a figyelmet.³⁷⁸ Sőt, nem hagyhatta ki azt a történelmi összehasonlítást sem, amivel eszmeileg tisztázni kívánta a magyar

378 Szabó Miklós: Gondolatok a „vallásszabadságról”. In Ring, 1990. január 24. 22–23. Szabó szerint „ugyanúgy van nemzeti ortodoxia, mint vallási ortodoxia, és működik a nemzeti elit, amely hivatott patriotikus klérusként eldönteni, hogy mi felel meg a nemzeti elveknek, s mi ellentétes velük”.

népi írók mozgalmának a kapcsolatát a német „politikai romantikával”, amelynek egyik irányzata volt a „harmadik út” gondolata. Sietett tisztázni, hogy ez semmiképpen sem tévesztendő össze a szintén német „völkisch” mozgalommal, amely a rasszista törekvéseket fogta össze. Szabó leszögezte, hogy a „magyar népi mozgalomnak” ehhez a „völkisch” mozgalomhoz „a név hasonlóságán kívül sosem volt köze”.³⁷⁹ Bennem az fogalmazódott meg ezt az írást olvasván, hogy Szabó Miklós itt fogadatlan prókátora volt a népi tábornak, és ezt szerintem nem az államszocializmussal való szembenállás közös platformja miatt tette, mert az addigra már részben okafogyottá vált, hanem azért, mert demokratikus fel-fogásából adódóan számára a politikai ellenfél nem jelentett egyúttal ellenséget is. A helyzetből adódóan tehetett volna másként is, hiszen ekkor már elindult az ellenzéken belüli kiszorítósdi is, és motiválhatta volna a másik ellenzéki oldal lejáratása is. De nem így tett.

Azon véleményének viszont bátran hangot adott 1990 elején egy Lengyel Lászlóval közösen készült interjúban, hogy a Pozsgay Imre vezette reformer szárny szerint „teljesen egyértelműen, s kizárólagosan az ellenzék egyik irányzatára, az MDF-re támaszkodott”, miközben a demokratikus ellenzékkel „ellenséges volt”.³⁸⁰ Az antiszemitizmus kérdésében hasonlóan határozott volt és – szó szoros értelemben véve – nem ismert „viccet”. A tőle megszokott történelmi kontextus mellett egyértelműen elmarasztalta az 1989-90 fordulóján megnyilvánuló új politikai antiszemitizmust,

ami a tömegkommunikáció irányában aktualizálódott.³⁸¹ Szerinte az aktuális antiszemitizmus „nem bankárkérdés”, hanem a rendszerváltáskor az újságírók „számarányára” való utalásban mutatkozott meg, és ezt még kiélezte az arra való hivatkozás, hogy az újságírók nagy többségükben „kiszolgálták a diktatúrát”. Rámutatott arra, hogy attól, hogy a nyílt antiszemitizmust egyik politikai erő sem vállalja fel, a valóságban mégis jelen van. Az volt az álláspontja, hogy az „antiszemitizmussal szemben nem engedhető meg a legcsekélyebb defenzíva sem”, a demokráciában „a többségi jog alapján nem tagadhatók meg az emberi jogok”, és nagy károkat okoz, ha a „valóságos értékek helyett rasszista alapon” történik a szelekció.³⁸²

Ha Szabó Miklósnak még a választások előtti publicisztikáira tekintünk, akkor láthatjuk, hogy a belpolitikai történetek mellett – egész munkásságára jellemző következetességgel – a nemzetközi eseményekre (Szovjetunió, NATO-tagság, Románia) is lényeglátóan reflektált. A szovjet viszonyokat elemző írása naprakész informáltságot tükröz, természetesen politikaelméleti és történelmi kontextusba ágyazottan szólal meg a mondanivalója, pontosabban kérdésfeltevése, miszerint „[V]annak-e Gorbacsovnak ellenfelei”. Itt a „szovjet militarizmus” foglalkoztatta leginkább, ami alatt szerintem nem a katonákat kell érteni, hanem az 1953 óta létező „ipari-fegyverkezési lobby politikai funkcionáriusai”-t. Az volt az álláspontja, hogy a rendszer politikáját ez a lobby

379 Szabó Miklós: A parasztrómantikus harmadik út gondolata a weimari köztársaságban. In Századvég, 1990/2. 60-68.

380 Értelmiségi választút – pártosodás vagy függetlenség? A Ringben: Szabó Miklós és Lengyel László. In Ring, 1990. III. 28. 23-28.

381 1990. jan. 14. A rádió Vasárnapi Újság című műsorában Csurka István, az MDF elnökségi tagja antiszemita utalásokat tartalmazó jegyzetben támadja azokat, akik a Magyar Televízióban végrehajtott változtatások ellen tiltakoznak. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%9393-1990>

382 Lásd Fodor Gábor (interjú): A palackba zárt szellem kiszabadulásáról. Szabó Miklós a politikai antiszemitizmusról. In Népszabadság, 1990. március 3.; Szabó Miklós: A kárhóztok összeesküvése. In Népszabadság, 1990. május 26.

döntően befolyásolja, mégpedig úgy, hogy „ellenlábasa minden demokratikus tendenciájú irányzatnak”.³⁸³

A katonai kérdés aktualitását úgy gondolom, nem kell különösebben hangsúlyozni. A rendszerváltás egyenes következménye volt az, hogy a Varsói Szerződéshez tartozó országok NATO-hoz való csatlakozása felvetődik. A Politikatudományi Társaság 1990. február 22-én *Újrakezdődik az európai történelem?* címmel rendezett egy tanácskozást, ahol Szabó Miklós mint az SZDSZ vezető külpolitikusa tartott előadást. Úgy látta, hogy mivel a VSZ „Moszkván kívüli tagjai” „nem jelentenek tényleges katonai tényezőt”, a VSZ esetleges megszűnte és az országoknak a Szovjetunióról való leválása „önmagában” nem fogja megváltoztatni a nemzetközi erőviszonyokat, beleértve a Szovjetunió katonai helyzetét is. Szabó hasonlóan fontos tényezőként tekintett a formálódó új egységes Németország helyzetére is. Ma már kevésbé van benne a köztudatban az, hogy az ötvenes években általában úgy vélekedtek egy „esetleges egyesült” Németországról, hogy „az csak semleges lehet”. 1990-re ez a mítosz szertefoszlott azzal, hogy a „nyugati oldal” világosan kijelentette, hogy „az egyesített Németországnak NATO-tagnak kell lennie”. Szabó szerint az egyesült Németország gazdasági ereje szintén befolyásolni fogja az európai erőviszonyokat.³⁸⁴

Az imént idézett tanácskozásnak az volt az előzménye, hogy Horn Gyula miniszterként bejelentette, hogy „néhány éven belül hazánk tagja lesz a NATO politikai szervezeteinek”.³⁸⁵

383 Szabó Miklós: A gorbacsovscsina és a „Leningrád-szindróma”. In Magyar Narancs, 1990. február 5.

384 Szabó Miklós: Újrakezdődik a történelem? In Európai Szemle, 1990/1. 41-46.

385 Kronológia – 1990. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia->

Szabó Miklós nem sokkal a tanácskozást követően a Beszélőben konkrétan reflektált Horn Gyula szavaira. Tisztázta, hogy a NATO „politikai” szervezeti tagsága nem jelent egyet a „katonai” szervezeti tagsággal. Szabó szerint Horn Gyula részéről homályban maradt az, hogy „a NATO-tag Magyarország kilépjen-e a Varsói Szerződésből”, vagy netán mindkettőnek tagja legyen-e. Szabó következetes felfogásából adódóan egyértelműen hitet tett amellest, hogy ez a helyzet „az alulról szerveződött demokratikus erők ügye” kell, hogy legyen, és kerüljön ki a „hatalmi bürokráciák kezéből”.³⁸⁶

A választások tövében Szabó Miklós néhány „figyelmeztető” szót szolt a „román nacionalizmushoz”. A „Szent Bertalan-éj” jutott eszébe Marosvásárhelyről. Szerinte a helyzet annyival volt „szelídebb” Marosvásárhelyen, hogy „aki arra a kérdésre, hogy ’magyar vagy?’, igenlően válaszol, ’csak’ összeverik – életben is maradhat”. A román nacionalizmust „offenzív”-nak és „agresszív”-nak minősítette. Szerinte a román nacionalizmusnak „tudomásul kell vennie, hogy nincs módja a romániai magyarságot asszimilálni, és ezért bele kell törödnie a kisebbség nyelvi, kulturális, politikai autonómiájába”, de a magyar kisebbséget is csitította azzal az intéssel, hogy „a szovjet birodalom fellazulása és bomlása sem hozza magával a határok olyan revízióját, amely visszacsatolja őket” Magyarországhoz. Azzal, hogy csak a „kiegyezést” tartotta járható útnak, Szabó Miklós „híd” szerepe mutatkozott meg. Sőt, a rendkívüli helyzet felszínre hozta belőle református gyökereit is, ami erősítette benne azt a „kivárá” hozzáállást,

%E2%80%931990 A letöltés ideje: 2015. december 9.

386 Szabó Miklós: Improvizáció – a NATO-tag Magyarországról. Az USA is a Varsói Paktum tagja lesz? In Beszélő, 1990/8. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/improvizacio-%E2%80%93-a-nato-tag-magyarorszagrol>

ami alapvetően jellemezte őt. A Biblián alapuló gondolati közösség mentén szólította meg a zömmel református erdélyi magyarságot: „Hallgasson a romániai magyarság az írás szavára: 'ahol legnagyobb a szorongattatás, ott a legközelebb a szabadulás'; Úgy legyen.”³⁸⁷

Nem volt azonban „mindenáron békepárti”. Feltette a magyarországi átalakulást. Egy 1990 év elején adott interjúbán az interjú készítője feltette Szabó Miklósnak a kérdést: mit jelez a „rizikó-érzékenysége”? Erre azt válaszolta, hogy a „kommunista oldal állandóan emlegeti, hogy vajon tud-e békés lenni az átalakulás”, szerinte azonban az igazi veszély az volt, hogy a „béke nem tud átalakulás lenni”. Meggyőződése volt, hogy a „túlstabilitást” nem szabad fenntartani, mert „egy ilyen rendkívüli, mélyjáratú átalakulás”-nak szükségszerű velejárója a „turbulens tüntetés” és az „ingerült hang”, és ha tetszik, ha nem, meg kell tanulni együtt élni a közeljövőben ezekkel a „zúrókkal és felfordulásokkal”.

Ugyanebben a beszélgetésben a jövőt illetően megfogalmazta az „optimista variánst”: „A demokrácia alapintézménye. Erős demokratikus ellenzék, amely nem hagyja elkényelmesedni a kormányt, amely kikényszeríti, hogy mindent csináljon meg, amit csak lehet.” Vallott liberalizmus-felfogásáról is. Szabó Miklós a „klasszikus”, „Adam Smith-féle” liberalizmust követte, amelynek lényege az „államhatalom korlátozása”. Hamisnak tartotta a marxista „kinek a hatalma?” kérdést, szerinte az a fontos, hogy a hatalom minél kisebb legyen. Ne feledjük: ekkor már fél szemmel a választási

387 Szabó Miklós: Néhány figyelmeztető szó a román nacionalizmushoz. In Beszélő, 1990/12. (március 31.) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/nehany-figyelmeztetoszo-a-roman-nacionalizmushoz>

előkészületekre tekintett, és ez is meghatározta a gondolkodását. Jelentős szerepet szánt egy jövőbeni erős ellenzéknek. Számolt vele, de nem volt híve annak, hogy „nagykoalíció” legyen, mert különben nem lesz, aki „szorongasson”. Szabó Miklós ekkor úgy gondolkodott, hogy a „demokráciában az ellenzék helyzete ugyanolyan, mint a kormányé, felelősségben is és rangban is”. Nem titkolta, hogy ő saját magát illetően ellenzéki politizálásra készült.³⁸⁸ Az már utólag tehető hozzá: Szabó az idézett nyilatkozata idején – a választások előtt – még nem tudhatta, hogy akár ő maga, akár pártja „kinek az ellenzéke lesz”. Ekkor még az is benne volt a „pakliban”, hogy az MSZP is részt vesz az új kormányzásban. Végül sok minden másképp alakult...³⁸⁹

„HA MÉGIS MOZDUL A HALOTT...”

A tanulmány célja Szabó Miklós 1990-es választások előtti portréjának a bemutatása volt, ám úgy gondolom, hogy a végén ennél többet is kaptunk. Szabó Miklós tevékenységén keresztül kísérletet tettünk az 1956 utáni magyar ellenzék

388 Három politikus: Antall József, Petrasovits Anna és Szabó Miklós – Fényi Tibor interjúi. In Valóság, 1990/1.69-77.

389 A választások eredményét illető bizonytalanságot tükrözi a BM III/III. csoportfőnökség 1989. december 6-ai parancsnoki értekezletének emlékeztetőjéből az alábbi részlet: „...1956-ot kivéve nem volt még egy ilyen év, mint az 1989-es, amely az állambiztonsági szervektől ilyen nagyfokú rugalmas alkalmazkodást követelt volna a helyzet változásaihoz. A helyzet bonyolultságára jellemző, hogy ma senki sem tudja teljes biztonsággal megválaszolni azt a kérdést, hogy az 1990. márciusi választások után milyen irányt vesz ez a társadalom. Képletesen szólva ma nem tudjuk, hogy melyik a barrikád jobb és bal oldala, ki melyik oldalhoz tartozik éppen, de azt sem, hogy az éppen azonos oldalon levők mit akarnak. Ehhez a bonyolultsághoz kell tehát mérni a végzett munkát, amely alapvetően a békés átalakulás biztosítására irányult.” ÁBTL – 1.11.1 30. doboz 45-73/3/61/1989.

– egy szálának – vázlatos felidézésére. E rendhagyó történelemóra keretében vertikális és horizontális metszeteket villantottunk fel a magyar társadalom- és politikatörténet államszocializmusbeli évtizedeiből, és vágóképeket idéztünk a pártállam lebomlásáról. Szabó Miklós rendkívül gazdag történeti és elméleti munkássága arra készítetett, hogy értékes gondolatainak egy csokrát megjelenítsük. Így nem Szabó Miklós személye, hanem írásainak tartalma kerül a portré középpontjába. Ez persze nem jelenti azt, hogy a személye ne lenne figyelemreméltó. Nagyon is az. Következetes volt a „kivárában”, és akkor szólalt meg, amikor valóban volt mondanivalója. Személyiségvonásai alkalmassá tették őt arra, hogy a demokratikus ellenzékben betöltött szerepének szakmaisága adjon igazi karaktert. Hivatásával politizált. A kor kínálta „keskeny ösvényen” művelt – ahogy Lackó Miklóstól már idéztük – történetpolitikai stúdiumot, írásban és szóban. Miközben ezt a Kádár-kori állambiztonság lankadatlan és „szoros” érdeklődése-számontartása közepette tette, mind több hívet toborzott magának a korszak másképp gondolkodóinak – vagy az erre fogékony egyetemi fiataljainak – a köréből.

Mivel portré bemutatását ígértük, joggal lehet hiányérzete az olvasónak amiatt, ha nem térünk ki néhány gondolat erejéig arra, hogy mi történt Szabó Miklóssal a rendszerváltás után. Szabó Miklós az 1990. évi országgyűlési választásokon Budapest 13. számú választókerületében (IX–XX. kerület) az első fordulóban harmadik lett, a második fordulóban a FIDESZ jelöltje javára visszalépett. Mandátumát így az SZDSZ budapesti listáján szerezte meg. Képviselőként 1990. május 3-tól a Honvédelmi Bizottságban, azon belül az elvi, politikai, doktrína, külkapcsolatok, katonai hírszerzés al-

bizottságban dolgozott. 1993. februártól az SZDSZ frakció biztonsságpolitikai szóvivője lett, a párton belül továbbra is az ideológiai kérdések egyik szakértője volt. Az 1994. évi országgyűlési választásokon egyéni jelöltként nem indult, képviselői mandátumát az SZDSZ országos listájának harmincnegyedik helyéről szerezte meg. Továbbra is a Honvédelmi Bizottságban, és annak fent is említett albizottságában tevékenykedett.³⁹⁰

Képviselői tevékenységére való tekintettel a rendszerváltás után a Történettudományi Intézetből – ahol ő kezdettől fogva mindvégig nagyon jól érezte magát – fizetés nélküli szabadságra ment, és onnan is ment nyugdíjba 1997-ben. A kilencvenes években megadatott neki, hogy tanítson. Előadásokat tartott a Wesley János Főiskolán és a Kodolányi János Főiskolán, az ELTE Szociológiai Tanszékén pedig szemináriumot vezetett.³⁹¹

Országgyűlési képviselői munkássága nyilvánosan zajlott, és a parlamenti jegyzőkönyvek bárki számára elérhetőek ma is az interneten. Szabó Miklós a rendszerváltás után is változatlanul írt, alkotott – egészen a 2000-ben bekövetkezett haláláig. Hatvanadik születésnapja tiszteletére 1995-ben történeti-politikai publicisztikai cikkeit *Múmiák öröksége* címen önálló kötetben is kiadták.³⁹² Szovjetológiai írásai és más gondolatai továbbélnek a korábbi szamizdat szerzőtársának, Krasznai Zoltánnak *A birodalom romjain* címmel 1996-ban megjelent kötetében. Szabó

390 Szabó Miklós életrajza. <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm>

391 Balás Fruzsina tájékoztatása alapján.

392 Szabó Miklós: *Múmiák öröksége*. Politikai és történeti esszék. Szerkesztette Némethy Szabolcs és Somogyi Zoltán. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1995.

szerénységére vall, hogy az egyik ajánlást a kötet hátlapján ő írta, miközben a közölt írások némelyikének ő társszerzője is volt.³⁹³ Amint arról a tanulmány elején is szóltunk, halála után művei utólagos, szerkesztett kiadásokban is továbbélnek. 2000-ben válogatott írásaiból *Viszonylag békésen* címmel jelent meg kötet a Mozgó Világ és Helikon Kiadó gondozásában.³⁹⁴ 2001-ben az MTA Történettudományi Intézete egy tanulmánykötetben közölte a *Nemesi és polgári liberalizmus* című írását.³⁹⁵ 2003-ban az addig kiadatlan, *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918)* című, nagyobb lélegzetű értekezését az Új Mandátum Könyvkiadó adta ki.³⁹⁶ Az SZDSZ a pártalapítványát róla nevezte el, melynek támogatásával 2008-ban kötet jelent meg Szabó Miklós politika- és esztétorténeti életművéről.³⁹⁷ 2013-ban a szegedi repülő egyetemi előadásait publikálta a Szegedi Egyetemi Kiadó.³⁹⁸ 2015-ben pedig, nyolcvanadik születésnapja alkalmából elektronikus formában, újra rekonstruált kéziratokon alapulva jelent meg *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918)* című munkája.³⁹⁹ A Történettudományi Intézetben a rendszerváltozás előtt szorgalmasan készített saját „cédula-katalógusát”,

393 Krasznai Zoltán: A birodalom romjain. Publicisztikai írások. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1996.

394 Szabó Miklós: *Viszonylag békésen*. Válogatott írások. Mozgó Világ – Helikon Kiadó, Budapest, 2000.

395 Szabó Miklós: *Nemesi és polgári liberalizmus*. In Filozófia és kultúra – Írások a magyar művelődéstörténet köréből. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok – 28. kötet. Szerkesztette Lackó Miklós. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.

396 Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918)*. Sajtó alá rendezte és a bibliográfiát összeállította Horváth Ágota. Szerkesztette Sándor Tibor. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003.

397 Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Liberalizmus és nemzettudat*. Dialógus Szabó Miklós gondolataival. Budapest, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, 2008. A kötet a Szabó Miklós Szabadelvű Alapítvány támogatásával készült.

398 Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal*. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Jankó Attila. Szegedi Egyetemi Kiadó, 2013.

399 <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf>

melyben nyugati források alapján részletes, stratégiai bel- és világpolitikai elemzéseket állított össze, a Szegedi Tudományegyetem Könyvtára őrzi, több más repülő egyetemi kézirattal, vázlattal együtt.⁴⁰⁰ Számos kiadatlan tanulmánya, kézírata, jegyzete – özvegye, Balás Fruzsina jóvoltából – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában lett elhelyezve.⁴⁰¹ Tekintélyes szakkönyvtára egyben megmaradt, a könyveket leányai örökölték.

A tanulmány elején megelőlegeztük, hogy Szabó Miklósnak a Kádár-kori „hivatalos” és a „nem hivatalos” tevékenysége kerek egészet alkotott. Úgy gondolom, hogy munkásságának áttekintése után ez az állítás fenntartható. Az 1990 utáni időszak megítélése tekintetében okafogyottá vált a kettős tevékenységre bontás. Jogállamban nincs szükség szamizdatban és álnéven publikálni a politikai véleményt. A kérdés most úgy vetődhet fel, hogy a jogállami alkotása is szervesen illeszkedik-e a demokratikus gondolatot szolgáló életművébe? Ha publicisztikáinak számszerűségét nézzük, akkor a rendszerváltás utáni tevékenysége mindenképpen egy külön tanulmányt érdemelne.⁴⁰² Zárásként újra Lackó Miklós szavai kíváncsognak ide: „Te sohasem voltál a másik oldalon, nem volt szükség arra, hogy felülvizsgáld magatartásod és nézeteid, ... világnézeted a hétköznapi szolidaritásában is megnyilvánult”.⁴⁰³ Ehhez társítható Pető Ivánnak az országgyűlé-

400 Balás Fruzsina és Jankó Attila szíves tájékoztatása alapján. Lásd SZTE Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény, Szabó Miklós (történész, 1935-2000) iratai. Lásd még a Jankó Attila által működtetett facebook oldalt, melyre folyamatosan kerülnek feltöltésre Szabó Miklós kéziratjai: <https://www.facebook.com/in.memoriam.szabo.miklos/>

401 Lásd ÁBTL 4.8.11. Szabó Miklós történész, országgyűlési képviselő irathagyatéka.

402 Lásd a Horváth Ágota által összeállított bibliográfiát. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf>

403 Lackó Miklós: Szabó Miklós emlékezetére. „Hallgatni tu-

si képviselőtárstól elkészülő fordulata: a „szó mai értelmében soha nem lett politikus, ... mert őt a dolog tartalma és nem az eladhatósága foglalkoztatta”.⁴⁰⁴ Emiatt is maradhatott Szabó Miklós a „rendszerelváltás emblematikus figurája”,⁴⁰⁵ és ezért is válhatott ő a legtágabban értelmezhető repülő egyetemnek a – szó legnemesebb értelmében értendő – professzorává.⁴⁰⁶

Ő maga 1992-ben, a már többször idézett interjújában a demokratikus ellenzékhez tartozókat a Vajda János-versben megírt virrasztókhoz hasonlította, „akik őrizték az eszmét akkor, amikor erre semmi lehetőség nem volt”. Hozzátette, hogy „[H]atni ugyan nem tudtak vele, de azért voltak, amit a vers megír, hogyha mégis mozdul a halott, akkor legyenek”.⁴⁰⁷

dott, de hamisan szólni soha.” Beszéd elhangzott 2000. október 3-án a Farkasréti Temetőben. Beszélő, 2000. szeptember-október. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9EHallgatni-tudott-de-hamisan-szolni-soha%E2%80%9D>

404 Pető Iván: Szabó Miklós (1935-2000). Mozgó Világ, 2000/11. <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00011/nov1.htm>

405 Lackó Miklós: Szabó Miklós emlékezetére. „Hallgatni tudott, de hamisan szólni soha.” Beszéd elhangzott 2000. október 3-án a Farkasréti Temetőben. Beszélő, 2000. szeptember-október. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9EHallgatni-tudott-de-hamisan-szolni-soha%E2%80%9D>

406 Itt jegyzem meg, hogy a kéziratomnak már azt megelőzően adtam a Repülő Egyetem Professzora címet, hogy olvastam volna Vágvölgyi B. Andrásnak A Rektor rövid tanfolyama című írását (In Élet és Irodalom, 2014. február 21.), melyben az áll, hogy „Szabó Miklóst a repülőegyetem rektorának szolgáltatták akkoriban”. Erről nekem nem volt tudomásom, így a tanulmány címe és a Vágvölgyi B. András cikkében található utalás véletlen egybeesés.

407 Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88.

VÁLOGATÁS A CSALÁDI FOTÓALBUMBÓL

Születésével 1960 körül

Diákként

Szüleivel 1960 körül

Búcsú a régi otthonától, 1968. Első feleségével, Előd Nórával, és lányaikkal, Flórával és Zsófiával

Nóra a két kislánnyal 1970-ben Zamáriban

Göncz Árpáddal 1983-ban

Első világháborús emlékművek című kiállítás megnyitója,
1986, Hatvan

Dedikálás az Írók Boltjában 1990-ben

Göncz Árpáddal az Országházban 1992-ben

1997 decembereben Demszky Gáborral és Krasznai Zoltánnal

1995-ben 60. születésnapján Mécs Imrével és Krasznai Zoltánnal

1998-ban otthon második feleségével, Balas Fruzsínával és Radamesz macskával

1998-ban a Torok Pincében Hegedűs Andrásal

2000 augusztusában a Rubicon folyóirat fogadásán Litván Györggyel

FELHASZNÁLT IRODALOM, HIVATKOZÁSOK:

A Bibó Emlékkönyv. Egy kiállítás visszhangja. Magyar Füzetek 11. számában. Párizs, 1982. http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/11/magyarfuzetek11_egykialtas.pdf A letöltés ideje: 2015. augusztus 16.

Agárdi Péter: Kultúrávesztés vagy kultúráváltás? (Nemzeti értékek - kultúrákövetítés - művelődéspolitikák) PTE FEEK, Pécs, 2012. <http://digitalia.lib.pte.hu/books/agardi-peter-kulturavesztes-vagy-kulturavaltas-pte-feek-pecs-2012/htm/index.html#http://digitalia.lib.pte.hu/books/agardi-peter-kulturavesztes-vagy-kulturavaltas-pte-feek-pecs-2012/htm/04kulturavesztes.htm> A letöltés ideje: 2016. január 21.

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

A magyar politikatudomány válogatott bibliográfiája 1993-1999. <http://politologia.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&evszam=1995&kezd=91>;

A Petőfi Kör az emlékekben. Válogatás az Oral History Archivum gyűjteményéből. Összeállította és szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna és Somlai Katalin. (2011) http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/petofikor_yisszaemlekezes A letöltés ideje: 2015. június 8.

A Rendszerváltás programja – SZDSZ 1989. Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése, 1989. március 19., április 16., a budapesti Corvin filmszínházban. <http://nezopointintezet.hu/files/2012/03/A-Rendszerv%C3%A1lt%C3%A1s-programja-1989.pdf> A letöltés ideje: 2015. november 9.

Az ELTE Állam és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetének rövid története. Szerző és dátum nélküli internetes elérhetőség: http://www.ajk.elte.hu/file/TSZ_PTI_tortenet.pdf A letöltés ideje: 2015. október 20.

Baló György: „Az utókor a tényeket látja...” - Beszélgetés Berecz Jánossal. Mozgó Világ 1985/10. szám. 4-19. oldal.

Baracsi Erzsébet: A Repülő Egyetem kutathatóságának problémát. Forráskritikai és módszertani elemzés. In Valóság, 1999/11. szám. 79-83. Lásd még <http://www.abtl.hu/node/214> A letöltés ideje: 2015. december 15.

Beszélő kronológia – 1958. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1958> A letöltés ideje: 2015. június 23.

Beszélő kronológia, 1961. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1961> A letöltés időpontja: 2015. június 15.

Beszélő kronológia, 1985. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1985> A letöltés időpontja: 2015. október 7.

Beszélő kronológia, 1986. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1986> A letöltés időpontja: 2015. október 7.

Beszélő kronológia, 1987. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/0708/15krono.htm>;

Beszélő kronológia – 1990. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1990> A letöltés ideje: 2015. december 9.

Bossányi Katalin: Szabó Miklós. Szabad Kezdeményezések Hálózata – Szabad Demokraták Szövetsége. In Szólampóba. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Budapest, 1989. 208-219. oldal.

Hanna Buczyńska-Garewicz: The Flying University in Poland, 1978-1980. In Harvard Educational Review April 1985, Vol. 55, No. 1, pp. 20-34.

Szabó Ildikó: Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867-2006. Akadémiai doktori értekezés, 2002. http://real-d.mtak.hu/104/1/Szab%C3%B3_Ildik%C3%B3.pdf

Szabó Miklós életrajza: <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm> A letöltés ideje: 2015. június 4.

(Szerkesztőség) Vitázáró. Világosság, 1983/3. szám. 187-189. oldal.

SZETA anyagok megtalálhatóak a Huszadik Század Emlékezte digitális archívum honlapon: <http://hsze.hu/da/szeta-iratok> A letöltés ideje: 2015. augusztus 18.

Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Szilágyi Sándor: Az AB Hírmondó politikai esszéi és publicisztikái. Beszélő, 1984/2. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-ab-hirmondo-politikai-esszei-es-publicisztikai> A letöltés időpontja: 2015. október 7.

Szilágyi Sándor 50 éves. Beszélő, 2004. február-március. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szilagyisandor%E2%80%A6> A letöltés ideje: 2015. július 2.

Szűcs Zoltán Gábor: A történelem visszatér. Viták a rendszerváltás politikai legitimációjáról (1989-1990. ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet. Fakultatív tárgy. Visszatérő történelem - E3;

Tabajdi Gábor - Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956-1990. Budapest, Corvina, 2008.

Tábor Ádám: Az Örley-kör. In Beszélő, 1999/05/17. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/05/17tabor.htm> A letöltés ideje: 2015. október 20.

Tamás Gáspár Miklós (1948-) Forrás: Történelmi Társ, Digitális História Adatbázis. http://www.tortenelmittar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6147&catid=83:t&Itemid=67&lang=hu A letöltés ideje: 2015. december 28.

Tamás Gáspár Miklós: Ecsetvonások Kis János arcképehez. In Beszélő Hetilap, 44. szám (évfolyam 3, szám 45). <http://beszelo.c3.hu/print/5701> A letöltés ideje: 2016. április 15.

Timothy Garton Ash: MITTELEUROPA? Nyugat-Németország és Kelet-Közép-Európa a nyolcvanas években. Félix Pál fordítása. In HOLMI, 1989/10. <http://www.holmi.org/1989/10/timothy-garton-ash-mittleuropa-%E2%80%93-nyugat-nemetország-es-kelet-kozep-europa-a-nyolcvanas-ekben> A letöltés ideje: 2016. január 6.

Timothy Garton Ash: 1989! In The New York Review of Books, 2009. november 5. <http://www.nybooks.com/articles/2009/11/05/1989/> A letöltés ideje: 2016. január 6.

Tischler János: A lengyel Október és az 56-os magyar forradalom kölcsönhatása. In: Évkönyv 1996/1997 Az 1956-os forradalom a világpolitikában. Nemzetközi konferencia, Budapest, 1996. szeptember 26-29. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rendezte Bak János. Budapest, 1956-os Intézet. 1997. 118-128. l. <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/szakirod/lengyel.htm> A letöltés ideje: 2015. június 23.

Tájékoztató közlemény a kommunista és munkáspártok képviselőinek Moszkvai Értekezletéről. A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960. novemberében megtartott Moszkvai Értekezletén egyhangúlag elfogadott Nyilatkozat. In Társadalmi Szemle, 1960/11. szám. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/arcanum/TarsadalmiSzemle_1960/adatok.html A letöltés ideje: 2015. június 15.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/helyreigazitas-es-kiegeszites>. A letöltés időpontja: 2015. október 7.

<http://www.bulanyi.hu/>

<http://beszelo.c3.hu/rovatok/tarsadalmi-szerzodes> A letöltés ideje: 2015. október 20.

<http://www.universalis.fr/encyclopedie/organisation-communiste-internationaliste/> A letöltés ideje: 2016. április 21.

<http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=716707> A letöltés ideje: 2016. április 25. (Németh Károly)

1990. jan. 14. A rádió Vasárnapi Újság című műsorában Csúrkai István, az MDF elnökségi tagja antiszemita utalásokat tartalmazó jegyzetben támadja azokat, akik a Magyar Televízióban végrehajtott változtatások ellen tiltakoznak. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%93-1990> A letöltés ideje: 2015. december 9.

SZABÓ MIKLÓSNAK A TANULMÁNYBAN MEGJELÉNÍTETT MŰVEI, VELE KÉSZÍTETT INTERJÚK, ÉLETRAJZI ADATOK:

<https://www.facebook.com/in.memoriam.szabo.miklos/> A letöltés ideje: 2016. június 27.

Szabó Miklós életrajza: <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s087.htm> A letöltés ideje: 2015. június 4.

Szabó Miklós műveinek bibliográfiája. Összeállította: Horváth Ágota (2003). In Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867-1918. Budapest, 2015. Szabó Miklós tanulmányának második kiadása születésének 80. évfordulóján rendezett konferencia alkalmából jelent meg. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf> A letöltés ideje: 2015. június 4.

Szabó Miklós: Lukács György: Lenin (Budapest, 1970) Könyvismertetés. Századok, 104. évfolyam, 1970. 5-6. szám. 1254-1258. oldal. <http://www.matarka.hu/marclist.php?fusz=39238> A letöltés ideje: 2015. június 25.

Szabó Miklós: Az 1901-es egyetemi keresztmozgalom. Történelmi Szemle, 1970/4. szám.

Szabó Miklós: Prohászka Ottokár és a katolikus egyházi reformtörekvések 1896-1914. In Történelmi Szemle, 1973/1-2. 257-264. oldal. http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1973_1-2/szabo.pdf A letöltés ideje: 2015. június 25.

Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. In Századok, 1974/1. szám.

Szabó Miklós: A kontinentális Európa konzervatív ideológiája néhány új vonásának kialakulása a századfordulón. In Történelmi Szemle, 1974/3. 326-359. oldal. http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1974_3/szabo.pdf A letöltés ideje: 2015. június 26.

Szabó Miklós: Középosztály és újkonzervativizmus. Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között. In Világosság, 1975/6. szám.

Szabó Miklós: A szociológia első magyar műhelye. (Válogatta Litván György és Szűcs László. 1-2. kötet, Budapest, 1973.) In Szociológia, 1976/1. szám. [recenzió]

Szabó Miklós: A "magyar girondistáktól" az ébredő magyarokig. Az 1919-es ellenforradalmi kurzus előtörténetéből. In Világosság, 1976/3. szám.

Szabó Miklós: Programideológiák és állapotideológiák. Az ideológia szerepe és típusai a polgári korszakban. In Világosság, 1978/2. szám.

Szabó Miklós: Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. In Világosság, 1978/8-9. szám.

A gyökértelenség radikalizmusa. Min dolgozik Szabó Miklós történéssz? [Interjú, készítette Antal Gábor.] In Magyar Nemzet, 1978. május 21.

Szabó Miklós: Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában. In: Magyarország története, 1890-1918. Főszerkesztő: Hanák Péter. Szerkesztő: Mucci Ferenc. (XII. fejezet. 873-1002, 1344-1349. old.) Budapest, Akadémiai, 1978. Magyarország története tíz kötetben. 7/2. A teljes szöveg elérhető: <http://mek.oszk.hu/02200/02220/html/A> letöltés ideje: 2015. június 26.

Szabó Miklós: Polgárosodás és politikai fejlődés a Monarchiában. Világosság 1979/4. számában.

Szabó Miklós: A „svéd modell” válsága. Világosság, 1980/8-9. szám.

Szabó Miklós: A Bibó- emlékkönyv. Beszélő, 1981. október. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-bibo-emlekkönyv> A letöltés ideje: 2015. augusztus 10.

Szabó Miklós: Az aranytojást tojó tyúk történetéhez. Piacelvű gazdasági tervezés a Horthy-kori publicisztikában. Medvetánc, 1981/1. szám.

Szabó Miklós: Nemzetkarakter és ressentiment. Gondolatok a politikai antiszemitizmus funkciójáról. Világosság, 1981/6. szám.

Szabó Miklós: A többség hatalma és a kisebbség joga. Érdek és politikai akarat viszonya a modern demokrácia-felfogásban. Világosság, 1981/12. szám.

Szabó Miklós: Szabó Dezső, a politikai gondolkodó. Medvetánc, 1984/4. szám – 1983/1. szám.

Kun Ágota (Szabó Miklós): Szubkultúra vagy politikai ellenzék? Beszélő, 1983. április. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szubkultura-vagy-politikai-ellenzék> A letöltés ideje: 2015. augusztus 24.

Kun Ágota (Szabó Miklós): Szubkultúra vagy politikai ellenzék? Beszélő, 1983. április. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szubkultura-vagy-politikai-ellenzék> A letöltés ideje: 2015. augusztus 24.

Szabó Miklós: Még néhány szó a demokráciáról. In Világosság, 1983/3. szám. 183-186. oldal.

Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. In Mozgó Világ, 1983/január.

Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In Medvetánc, 1984/4. – 1985/1. szám.

N.N.: A megszállott ember. Történetek kerekasztal-beszélgése. Ágh Attila, Laczkó Miklós, Ormos Mária és Szabó Miklós. In Filmvilág, 1984/5. szám. 2-9. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=6423 A letöltés ideje: 2016. április 19.

Szabó Miklós: A talpraállás képei. Az 1944-1945-ös korszakról a Magyar Filmhíradóban. In Filmvilág, 1985/4. szám. 18-20. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=6142 A letöltés ideje: 2016. április 19.

Szabó Miklós: Van-e a proletárnak és a felvilágosult polgárnak megvédeni való hazája? Gondolatok a századelő szocialista antimilitarizmusáról és polgári pacifizmusáról. Világosság, 1985/6. szám.

Szabó Miklós: Egy nagy akció legendája. A romantikus technokrácia távlatai és útvesztői. In Filmvilág, 1985/11. szám. 7-9. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=5970 A letöltés ideje: 2016. április 19.

Szabó Miklós: Hogyan látjuk ma 1856-ot? In Új Látóhatár, München, 1987/4. szám. 485-494. oldal. http://ujlatohatar.com/?page_id=657

Szabó Miklós: Még néhány szó a magyar önépítésről. In Párizs, Magyar Füzetek, 1987/18. szám.

Szabó Miklós (Kibicz Gyula álnéven): Az új szovjet pártvezetés anatómiája. In AB Hírmondó, 1986. augusztus-szeptember. A tanulmány társszerzője Krasznai Zoltán volt.; Az írás később megjelent a párizsi Magyar Füzetek 1987/18. számában.

Szabó Miklós: Válság és reformtervek. In Századvég, 1987/4-5. szám.

Szabó Miklós: A liberalizmus utópiája és a „létező” liberalizmus. In Válság és Reform. Magyar Politikatudományi Társaság, évkönyv, Budapest, 1987. 151-157. oldal.

Szabó Miklós: Politikatudomány – politikai elmélet – elméletörténet. In Társadalomkutatás, 1987/3. szám. 68-72. oldal.

Szabó Miklós (Fortinbras Jenő álnéven): Kádár összecsomagolt és maradt. Vezetésváltás poszt-kádárista módra. AB Hírmondó, 1987/3. szám. 335-341. oldal.

Szabó Miklós: A magyar társadalmi és nemzettudat az elmúlt harminc évben. In Arat a magyar. A Szociálpolitikai Értesítő és a Fejlődés – Tanulmányok sorozat különszáma. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézete, 1988.

Szabó Miklós: A legitimáció ma Magyarországon. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve 1988. R-Forma Kiadói Kft.

Szabó Miklós: A legitimáció történelmi alakulásai. In Medvetánc, 1988/1. szám. 139-170. oldal.

Szabó Miklós: Tábori palackposták. Filmszemle történelmi dokumentumfilmekről. In Filmvilág, 1988/4. szám. 2-5. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=5041 A letöltés ideje: 2016. április 19.

Szabó Miklós: Történelmi nemzet – etnikum tudat. Az etnikum gondolata a Horthy-kor nemzetfelfogásában. In Világosság, 1988/8-9. szám. 582-589. oldal; In Változás és alternatívák. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyv. Budapest, 1988. 221-233. oldal.

Szabó Miklós: Gondolatok a kulturális autonómia és a politikai demokrácia viszonyáról. In Kultúra és közösség, 1988/5. szám. 13-25.

Szabó Miklós: Hétköznapisztalinizmus Magyarországon. In Századvég, 1988/6-7. szám. 160-167. oldal. A cím után *-al jelölt megjegyzés: „Előadasként elhangzott 1987-ben a Bibó István Szakkollégiumban.”

Szabó Miklós: Schmitt Jenő Henrik és a magyar forradalmiság. In Világosság, 1988/12. szám. 780-783. oldal.

Szabó Miklós: 1938 fényei és árnyai. In Liget, 1988/2. szám. 25-27. oldal.

Szabó Miklós: A magyar neobarokk új korszaka. In Beszélő, 1988/3. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-magyar-neobarokk-uj-korszaka> A letöltés ideje: 2015. október 28.

Szabó Miklós: A Hálózat és a magyar Glasznosztj. In Beszélő, 1988/3. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-halozat-es-a-magyar-glasznosztj> A letöltés ideje: 2015. november 3.

Szabó Miklós: A Habsburg királyfi. „Isten akaratából...” In Filmvilág, 1989/1. szám. 6-8. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=4856 A letöltés ideje: 2016. április 19.

Szabó Miklós: Hálózatból Szövetség. In Szabad Demokraták. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989/1-2. szám. 11-12. oldal.

Szabó Miklós: A harmincas évek, a magyar szellemi élet nagy korszaka. In Életünk, 1989/1-2. szám. 122-128. oldal.

Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette Tallár Ferenc. Atlantis Program, Medvetánc könyvek, 1989.

Szabó Miklós: A nemzetfogalom változása és a magyar társadalom modernizációja. In Változás és állandóság. Tanulmányok a magyar polgári társadalomról. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1989. 100-127. oldal.

Szabó Miklós: Érvek 1956 politikai rehabilitációja mellett. In Liget, 1989/1. (Tavaszi) szám. 22-25. oldal.

Szabó Miklós: 1956 öröksége. In Unió folyóirat, 1989/1. (Április) szám. 8-10. oldal.

Szabó Miklós: Magyar Gulag-monográfia. Filmszemle – Recsk, 1950-1953. Egy titkos kényszer-munkatábor története. In Filmvilág, 1989/4. szám. 6-8. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=5348 A letöltés ideje: 2016. április 19.

Szabó Miklós: A harmadik út – tegnap és ma. Az 1989. május 12-14. között Szegeden, Nemzet és demokrácia címen megrendezett Bibó-konferencián elhangzott előadás szövege. In *Életünk*, 1989/8. szám. 742-746. oldal.

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. A történetészvita. A bevezető tanulmányt írta: Szabó Miklós. In *Politikatudományi Füzetek, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi tanszékcsoportjának sorozata*, Budapest, 1990. <http://mek.oszk.hu/12100/12101/12101.pdf> A letöltés időpontja: 2015. június 8.

Szabó Miklós: Az erős államfői hatalom Közép-Európában. In *Szabad Demokraták*. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989/7. szám.

Kibújni a jaltai ruhából – A Szovjetuniónak is lehet ajánlatokat tenni? Szerkesztőségi kerekasztal-beszélgetés. Erdős András, Gergely András, Konrád György, Lábod László, Szabó Miklós. In *Világ*, 1989/5. szám. (június 22.) 33-35. oldal.

Gyökerek és indák. Kerekasztal-beszélgetés az antiszemitizmusról és a zsidókérdésről Magyarországon. Hanák Péter, Juhász Gyula, Karády Viktor, Szabó Miklós, Varga László. In *Világosság*, 1989/6. szám. 432-443. oldal.

Szabó Miklós: Makó és Jeruzsálem. Brahm: A magyar holocaust. In *Magyar Hírlap*, 1989. január 20. Lásd Brahm kötetének címlapját: <http://mek.oszk.hu/11500/11506/html/0.cimlap.pdf> A letöltés ideje: 2015. november 11.

Szabó Miklós: A Rajk-per igaz krónikája. In *Világ*, 1989/4. szám. (június 15.) 45. oldal. Szász Béla rövid életrajzát lásd: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=718675> A letöltés ideje: 2015. november 11.

Szabó Miklós: A magyar külpolitikáról. In *Szabad Demokraták*. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989/3. szám. 7-8. oldal.

Szabó Miklós: A Szabad Demokraták Szövetség kultúrpolitikai koncepciójáról. In *Kritika*, 1989/6. szám. 35-36. oldal.

Interjú Szabó Miklós történésszel, a Szabad Demokraták Szövetségének ügyvivőjével. In *Magyar Narancs*, 1989. október 14.

Szabó Miklós: A Szabad Demokraták Szövetség kultúrpolitikai koncepciójáról. In *Kritika*, 1989/6. szám. 35-36. oldal.

Szabó Miklós: A demokráciában való átmenet: a „tű foka” vagy zsácutka. In *Szabad Demokraták*. Az SZDSZ tájékoztatója. 1989/4-5. szám.

Szabó Miklós: Az MSZMP-kongresszus és a népszavazás után. Politikai térkép. In *Ring*, 1989. december 20. 24-25. oldal.

Szabó Miklós: Egy tilalommal kevesebb, vagy egy elvtelenséggel több? Botha Magyarországon. In *Beszélő*, 1990/2. szám. (január 22.) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-tilalommal-kevesebb-vagy-egy-elvtelenséggel-tobb> A letöltés ideje: 2015. november 12.

Szabó Miklós: Az MSZP megtalálta a felelőket. In *Beszélő*, 1990/2. szám. (január 22.) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-tilalommal-kevesebb-vagy-egy-elvtelenséggel-tobb> A letöltés ideje: 2015. november 12.

Szabó Miklós: Gondolatok a „vallásszabadságról”. In *Ring*, 1990. január 24. 22-23. oldal.

Szabó Miklós: A parasztromantikus harmadik út gondolata a weimari köztársaságban. In *Századvég*, 1990/2. szám. 60-68. oldal.

Szabó Miklós: A parasztromantikus harmadik út gondolata a weimari köztársaságban. In *Századvég*, 1990/2. szám. 60-68. oldal.

Szabó Miklós: A gorbacsovcsina és a „Leningrád-szindróma”. In *Magyar Narancs*, 1990. február 5.

Értelmiségi választ – pártosodás vagy függetlenség? A Ringben: Szabó Miklós és Lengyel László. In *Ring*, 1990. III. 28. 23-28. oldal.

Fodor Gábor (interjú): A palackba zárt szellem kiszabadulásáról. Szabó Miklós a politikai antiszemitizmusról. In *Népszabadság*, 1990. március 3.

Szabó Miklós: A kárhozottak összeesküvése. In *Népszabadság*, 1990. május 26.

Szabó Miklós: Újrakezdődik a történelem? In *Európai Szemle*, 1990/1. szám. 41-46. oldal.

Szabó Miklós: Improvizáció – a NATO-tag Magyarországról. Az USA is a Varsói Paktum tagja lesz? In *Beszélő*, 1990/8. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/improvizacio-%E2%80%93-a-nato-tag-magyarorszagrol> A letöltés ideje: 2015. december 9.

Szabó Miklós: Néhány figyelemre méltó szó a román nacionalizmushoz. In *Beszélő*, 1990/12. szám. (március 31.) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/nehany-figyelmerteto-szo-a-roman-nacionalizmushoz> A letöltés ideje: 2015. december 9.

Három politikus: Antall József, Petrasovits Anna és Szabó Miklós – Fényi Tibor interjúja. In *Valóság*, 1990/1. szám. 69-77. oldal.

Szabó Miklós: Szabad Kezdeményezések Hálózata – Szabad Demokraták Szövetsége. In Bossányi Katalin: Szólampóba. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Láng Kiadó, Budapest, 1989. Bossányi Katalin 1988 őszén beszélgetett Szabó Miklóssal.

Szabó Miklós: Az írott szó morális jelentősége. Lackó Miklóssal beszélget Szabó Miklós. *Beszélő*, 3. évfolyam, 37. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-irott-szo-moralis-jelentosege> A letöltés ideje: 2015. május 18.

Interjú Szabó Miklóssal. In Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 71-88. oldal.

Szabó Miklós: Múmiák öröksége. Politikai és történeti esszé. Szerkesztette Némethy Szabolcs és Somogyi Zoltán. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1995.

Interjú Szabó Miklóssal. In Szilágyi Sándor: A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 34. oldal.

Szabó Miklós: Viszonylag békésen. Válogatott írások. *Mozgó Világ* – Helikon Kiadó, Budapest, 2000.

Szabó Miklós: Nemesi és polgári liberalizmus. In *Filozófia és kultúra* – Írások a magyar művelődéstörténet köréből. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok – 28. kötet. Szerkesztette Lackó Miklós. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001. Posztumusz.

Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918). Sajtó alá rendezte és a bibliográfiát összeállította Horváth Ágota. Szerkesztette Sándor Tibor. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003. Posztumusz.

Szabó Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította: Jankó Attila. Szeged, 2013. Posztumusz.

Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867-1918. Budapest, 2015. Szabó Miklós tanulmányának második kiadása születésének 80. évfordulóján rendezett konferencia alkalmából jelent meg. <http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf> A letöltés ideje: 2015. június 4. Posztumusz.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

- ÁBTL-2.2.1.II/5.1./863. Szabó Miklós Barnabás operatív kartonja.
- ÁBTL-M-40723/1. „Forgó” fedőnévű ügynök jelentései.
- ÁBTL-4.1. A-3329 számú irat Szabó Miklós előadása a Rakpart Klubban 1985 körül.
- ÁBTL-3.1.2.-M-223865/246. „Sárándi Vilmos” munkadossziéja.
- ÁBTL-3.1.1.-B-85799. számú Beszervezési dosszié.
- ÁBTL-3.1.9.-V-150387/1. számú Vizsgálati dosszié.
- ÁBTL-3.1.9.-V-145/288/4. számú Vizsgálati dosszié.
- ÁBTL-3.1.5.-O-10847. számú „Árulók” fedőnévű csoport dosszié.
- ÁBTL-3.1.5.-O-11802 számú dosszié.
- ÁBTL-3.1.2.-M-38083, M-38083/1. számú „Vili” fedőnévű ügynök jelentéseit tartalmazó munkadossziék.
- ÁBTL-2.2.2.-Hálózati nyilvántartások-„Vili”. http://www.abtl.hu/sites/default/files/raktari_jegyzetek/3_1_2_M_attekinto_raktari_jegyzek.pdf A letöltés ideje: 2015. június 15.
- ÁBTL-3.1.5.-O-11803/25-a; O-11803/30. „Ellenállók” fedőnévű csoport dosszié.
- ÁBTL-3.1.9.-V-145288/15. számú Vizsgálati dosszié. Hálózati jelentések id. Hegedűs András volt miniszterelnökről és köréről.
- ÁBTL-2.2.2.-Hálózati nyilvántartások - „Pálkás-Takács Imre-Történész”.
- ÁBTL-3.1.2.-M-30220. „Takács Imre” fedőnévű informátor munkadossziéja.
- A BM III. Főcsoportfőnökségének szervezete 1972-ben. http://www.abtl.hu/sites/default/files/szervezet_1972.pdf A letöltés ideje: 2015. június 29.
- ÁBTL-3.1.5.-O-19764/1,2,3. számú, „Az ún. repülő egyetem keretében az ifúság körében ellenséges fellépítő tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik” megnevezésű Objektum Dosszié.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-1979.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-82-86/7. 1979. IV. 12.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-BRFK-66-96/2. 1979. IV. 25.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-BRFK-74-109/5. 1979. V. 12.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-111-118/6. 1979. V. 23.
- ÁBTL-2.2.2.-Hálózati nyilvántartások-„Somlay Károly”.
- ÁBTL-3.1.2.-M-38434/1. „Somlay Károly” titkos megbízott Munka Dossziéja.
- ÁBTL-3.1.2.-M-38670. Munka Dossziéja.
- ÁBTL-Bt-2184/1. „Szakács Albert” fedőnévű titkos megbízott azonosítása.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ III/III-32-44/2. 1982. III. 1.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/III-48-59/5. 1982. III. 22.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/III-51-63/5. 1982. III. 26.
- ÁBTL-3.1.2.-M-39612. „Havas László” fedőnévű tmb. munka dossziéja.
- ÁBTL-2.2.2.-Hálózati nyilvántartások - „Havas László” ügynök azonosítása.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/I-183-217/15. 1980. IX. 8.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/I-176-210/5. 1980. IX. 10.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/I-178-211/6. 1980. IX. 11.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/I-183-217/11. 1980. IX. 18.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ BRFK-161-208/5. 1981. IX. 26.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/I-202-238/3. 1980. X. 14.
- ÁBTL-3.1.5.-O-19619/6. „Lidi” fedőnévű Személyi Dosszié.
- ÁBTL-3.1.5.-O-19619/7. „Lidi” fedőnévű bizalmas nyomozás személyi dossziéja.

- ÁBTL-3.1.2.-M-40348 Munka Dosszié.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/I-183-217/11. 1980. IX. 18.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ-III/I-10-10/7. 1981. I. 15.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ III/III-132-188/5. 1981. IX. 1.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ Csongrád-9-55/5. 1982. III. 16.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ Szolnok-23. 1982. V. 6.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ III/III-160-166/6. 1984. VIII. 24.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ III/III-97-108/11. 1985. VI. 5.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ III/III-139-160/5. 1985. VIII. 15.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ III/III-180-206/15. 1985. X. 21.
- ÁBTL-4.1. A-3340/1; A-3340/2. A monori tanácskozás I.-II.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ III/III-195/a-221/6. 1985. XI. 12.
- ÁBTL-2.7.1. NOIJ III/III-200-226/7. 1985. XI. 19.
- ÁBTL-3.1.5.-O-19619/13. számú dosszié.
- ÁBTL-4.1.-A-3329. Előadás a Rakpart Klubban.
- ÁBTL-3.1.2.-M-40-723/1. „Forgó” fedőnévű ügynök munkadossziéja.
- ÁBTL-3.1.2.-M-41884/3. „Sziklai Barna” fedőnévű ügynök munkadossziéja.
- ÁBTL-4.1.-A-2003/1. 6-13.
- ÁBTL-4.1.-A-2003/1. 168-172.
- ÁBTL-4.1.-A-2003/1. 190-208.
- ÁBTL-3.1.2.-M-42061/1. „Nagy Márton” fedőnévű titkos munkatárs munkadossziéja.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-45-48/12. 1988. III. 9.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-Csongrád-17-50/9. 1988. III. 11.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-77-80/11. 1988. 04. 25.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-201-208/14. 1988. X. 21.
- ÁBTL-4.1.-A-2003/2. 1988. 04. 17.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-45-48/12. 1988. III. 9.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-Csongrád-17-50/9. 1988. III. 11.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-77-80/11. 1988. 04. 25.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-112/a-115/3. 1988. VI. 13.
- ÁBTL-4.1.-A-2003/2. 1988. 04. 17.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-220-226/3. 1988. XI. 17.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-165-165/3. 1989. VIII. 24.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-187-187/3. 1989. IX. 25.
- ÁBTL-2.7.1.-NOIJ-III/III-185-185/9. 1989. IX. 21.
- ÁBTL-1.11.1.30. doboz 45-73/3/61/1989.
- ÁBTL-4.1. A-3036. 177.
- ÁBTL-4.8.11. Szabó Miklós történész, országgyűlési képviselő irathagyatéka.

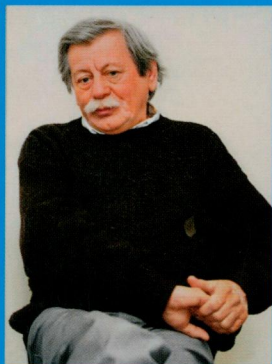
TEGY - 60

TARTALOM

Bevezető	5
Családi háttere, fiatalok, pályakezdés	11
A Történettudományi Intézet tudományos kutatója – avagy „Min dolgozik Szabó Miklós történész?”	24
A repülő egyetem	39
„Kell-e itt szamizdatot csinálni?”	58
Hogyan tovább, ellenzék? Magyar Szolidaritás	78
1986-1990	104
„Ha mégis mozdul a halott...”	153
Válogatás a családi fotóalbumból	159
Felhasznált irodalom, hivatkozások	168
Szabó Miklósnak a tanulmányban megjelenített művei, vele készített interjúk, életrajzi adatok	174
Felhasznált levéltári források	179

X 260766

Szabó Miklós neve egyaránt összefonódik a demokratikus ellenzék történetével és az MTA Történettudományi Intézete rendszerváltás előtti hétköznapijaival. Utóbbi volt a főállású munkahelye, ám hivatása művelését a Kádár-korszak második felében mintegy megkettőzte. Kevesekhez hasonlóan lett egyike a legalitás és illegalitás határán lavírozó értelmiségieknek, tevékenységét – saját szavaival – szétválasztva „egy hivatalos és egy nem hivatalos részre”.

Szakmai munkásságából kiindulva lett fajsúlyos politikai gondolkodó. Nevéhez kötődik az újkonzervativizmus magyarországi újrafogalmazása, s a maga idején még tabunak számító olyan tárgykörök, mint a Szovjetunió és a kommunista párt történetének újraértelmezése, illetve 1956 forradalomként való elbeszélése. Utóbbiakhoz katedrát az ún. második nyilvánosság biztosított számára: Budapesten és Szegeden a Repülő Egyetem meghatározó előadója volt.

Temetésén Lackó Miklós mondta róla: „erkölcsi jelleme kristálytiszta volt, töretlen és megrendíthetetlen, ... hallgatni tudott, de hámisan szólni soha”. A kötet alapján képet alkothatnak a demokratikus ellenzék e kiemelkedő egyéniségéről és a korszakról, melyben munkálkodott.

Dr. Köbel Szilvia (született Pavlek Szilvia) PhD, alkotmányjogász, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos főmunkatársa. 2003 óta tart kurzust az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszékén, 2010 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán alkotmányjogot és egyházjogot oktat. Kutatási területei az állam és az egyház kapcsolatrendszere, a lelkiismereti és vallásszabadság, a vélemény szabadság, a rendszerváltozás.

ÁRA: 2290.- FT

ISBN 978-615-80547-0-6

